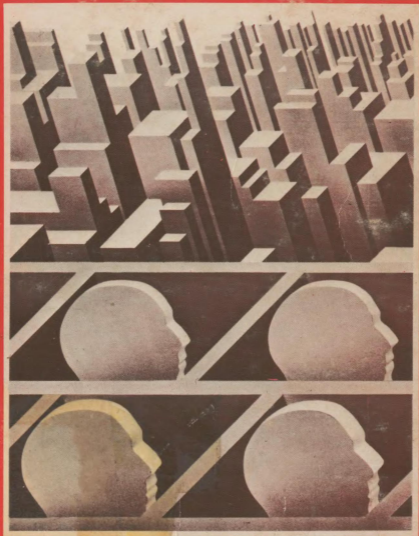

ΜΑΡΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ἡ διαλεκτικὴ τῆς ιστορικῆς ἀνάπτυξης τῶν πόλεων

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΜΑΡΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ

ΤΑ ΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Μετάφραση: Γιώργος Νταλιάνης

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ : Τά Ύφρα τής Πόλης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : Γιώργος Νταλιάνης

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ : Άγαμέμνονα Γιοδάνη, Θεμιστοκλέους 80,
τηλ. 36.15.079.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ : «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ», Κιάφας 3, ΑΘΗΝΑ, τηλ.
36.39.980.

COPYRIGHT 1979 γιά τήν έλληνική μετάφραση: «ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ
ΤΥΠΟΣ».

Περιεχόμενα

Πρόλογος	σελ. 5
Είσαγωγή	» 9
1. Ὑπαίθρος καί Πόλη	» 12
2. Ἡ Ἀνοδος τῆς Ἀστικῆς Πόλης	» 36
3. Τά ὄρια τῆς Ἀστικῆς Πόλης	» 52
4. Κοινότητα καί Πολεοδομία	» 81

Πρόλογος

Αυτό τό δοκίμιο επιχειρεί νά προσφέρει μιά μεστή νσήματος προοπτική στην ανάπτυξη τής πόλης. Ξεκινάει από μιά μακρινή εποχή, όπου ή ύπαιθρος κυριαρχόσε πάνω στην πόλη κι ακολουθεί τήν αστική ανάπτυξη ως τή σημερινή εποχή, όπου μεγάλες μητροπολιτικές οντότητες κυριαρχούν πάνω στην ύπαιθρο. Στην πορεία τής αντιμετώπισης αυτής τής ιστορικής ανάπτυξης και τών συνεπειών τής γιά μας, τό βιβλίο εξετάζει ορισμένες παραδόσεις τού οδρμπανισμού*, πού έχουν σήμερα ούσιαστικά ξεχαστεί. Σκοπός μου είναι νά προσφέρω στόν αναγνώστη μάν ιδέα γιά τό πώς ήταν κάποτε ή πόλη στην καλύτερή τής φάση, ν' αποκαταστήσω ύψηλά οδρμπανιστικά κριτήρια, άμφισθητώντας όσο τό δυνατόν περισσότερο τή σημερινή έλλειψη κριτηρίων γιά τήν αξιολόγηση τής σύγχρονης μητρόπολης και τής κοινωνίας πού ένθαρρύνει τήν ανάπτυξή τής.

Τό βιβλίο αυτό είναι ριζικά κριτικό· δέν προσφέρει καμιά συναγωγή γιά τήν αστική αναζωογόνηση μέσα στό πλαίσιο τής σημερινής κοινωνικής τάξης, ούτε κάνει κείνες τίς αισθητικά εδαλωθές παραχωρήσεις σέ πρότυπες μελέτες, πού ακόμα και ριζοσπάστες πολεοδόμοι προσφέρουν σάν ύποκατάστατα κοινωνικών σχέσεων, πού νά 'χουν κάποιο νόημα. "Αν ή σύγχρονη μητρόπολη εξεταστεί σέ αντιπραβολή μέ τό πλατύτερο ύπόβαθρο τής αστικής ιστορίας, θά ειδωθεί σάν ή πλήρεια άρνηση τής αστικής ζωής, όπως γινόταν καταννητή στή διάρκεια τών πύο πολιτισμένων εποχών τού παρελθόντος. Σκοπός μου είναι νά ένισχύσω μιά τέτοια σύγκριση και νά τονίσω, όσο πύο έντονα μπορώ, ότι οι ρίζες τής σημερινής αστικής κρίσης δέν βρίσκονται απλώς στόν άτελή σχεδιασμό, στην κακή μέριμνα, τίς παραμελημένες γειτονίες, και στην άνεπαρκή ύλική ένίσχυση, αλλά πρωταρχικά στό κοινωνικό σύστημα πού έχει δημιουργήσει αυτά τά προβλήματα — και γέννησε τή σύγχρονη μητρόπολη. Τό βιβλίο προσπαθεί νά δείξει ότι ή πόλη πρέπει νά θεωρηθεί όχι μόνο σάν ένα ειδικό πεδίο γιά κείνη τήν ανθρώπινη δραδοποίηση πού ονομάζουμε «αστική» — μιά δραδοποίηση πού έχει αλλάξει

* Σ.τ.Ε. 'Η ανάπτυξη πόλεων. 'Η λέξη σημαίνει επίσης και πολεοδομία και άστοφιλία, αλλά χρησιμοποιείται έδω μέ τήν πρώτη έννοια, πού έννοματώνει και τίς δύο τελευταίες.

χαρακτήρα απ' τή μιὰ Ιστορική περίοδο στην ἄλλη — ἀλλά καί σά προτόν συγκεκριμένων κοινωνικῶν σχέσεων καί τρόπων κοινωνικῆς ἀνάπτυξης. Συνακόλουθα, γιά νά σωθεῖ ἡ σημερινή ἀστική ζωή, θά χρειάζοταν μιὰ θεμελιώδη ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας, ὅχι ἀπλῶς ἓνα νέο ἀστικό πρότυπο. * Ὅσο σημαντικό κι ἂν εἶναι τὸ τελευταίο, ἀποτελεῖ μιὰ λειτουργία τῆς Ἰδίας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς κι ἀφοῦ ἡ σύγχρονη κοινωνία εἶναι βασικά παράλογη, δέν πρέπει νά μᾶς προκαλεῖ κατὰ πλῆξιν τὸ ὅτι ἡ πόλη ἀντανάκλα κι ἀκόμα καί διογκώνει τόν κοινωνικό παραλογισμό τῆς ἐποχῆς μας.

Τό ν' ἀντιλήσουμε χτυπητές διαφορές ἀνάμεσα σά χαμηλά κριτήρια τοῦ σύγχρονου οὐρμπανισμού καί τά ὑψηλά κριτήρια πού ἐπιτεύχθηκαν ἀπό προηγούμενες πόλεις, φαίνεται σήμερα ἰδιαίτερα σημαντικό, ἂν ὄχι τίποτ' ἄλλο, τουλάχιστον γιά νά σωθοῦν τά τελευταία απ' τή λήθη. Χάνουμε σιγά - σιγά μιὰ ἀνθρωπιστική ἀντιλήψη τοῦ ἴδιου ἀκριβῶς τοῦ νόηματος τῆς λέξης «πόλη». Παράδοξα, ζοῦμε σ' ἓνα κόσμο πού σημαδεύεται ἀπό μιὰ ἀνεξέλεγκτη ἀστικοποίηση* — ἀλλά ἓνα κόσμο πού τοῦ λείπουν οἱ πραγματικές πόλεις. Καθώς καταπίνοντα: ἀπ' τὴν ἐπεκτεινόμενη μητρόπολη, οἱ κάποτε ξεκάθαρα ὀριοθετημένες πόλεις πού μᾶς κληροδότησε τὸ παρελθόν, ἡ πόλη ἀρχίζει νά χάνει τόν ὄρισμό καί τὸ συγκεκριμένο χαρακτήρα τῆς, καθώς ἐπίσης καί τὴ λειτουργία τῆς σάν αὐθεντικό πεδίο γιά κοινότητα κι ἀλληλεγγύη.

Ἡ πόλη εξαφανίζεται μέσα στίς μεγάλες ἀστικές ζώνες πού ἀπλώνονται σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ ἐδάφους. Ἀκόμα κι ἡ ὑπαιθρος μεταμορφώνεται σ' ἓνα ἀστικό πάρκο ἢ ἓνα σύμπλεγμα ἀπό ἀγροτικά ἐργαστᾶσια, πού εἶναι βιομηχανοποιημένα σέ ὑψηλό βαθμό. Ἡ σύγχρονη πολεοδομία, σὸ μέτρο πού ὑποστασιοποιεῖ τὸ σχέδιο ἢ τίς λογιστικές πλευρές τοῦ οὐρμπανισμού, σέ βάρος τῶν ἀνθρώπινων καί κοινοτικῶν τῆς στόχων, γίνεται πραγματικά ἀταβιστική. Ἄν οἱ ἱερεῖς τῶν πηλιῶν, τεράστιων πόλεων, ἦταν πολεοδόμοι πού ἐπέβαλλαν ἓνα κοσμολογικό μοντέλο σέ ἀστικοποιημένες περιοχές, γιά νά τιμῆσουν τὴν ἐξουσία θεοποιημένων μοναρχιῶν, οἱ σύγχρονοι πλεοδόμοι: ἔχουν γίνει ἱερεῖς, πού τά ἀστικά τους μοντέλα εἶναι ἀπόλυτα θεσμικά καί λειτουργικά.

Εἶναι κι οἱ δύο ἀρχιτέκτονες τοῦ μυθικοῦ, μέ τὴν ἔννοια ὅτι ὑποτάσσουν τὴν πόλη — τὴν ἀνθρώπινη κλιμάκωση καί τὴν κοινωνική τῆς διάσταση — σέ ὑπερανθρώπινους καί μὴ ἀνθρώπινους σκοπούς.

Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν, οἱ λεπτομέρειες κι οἱ δευτερεύουσες ἀναπτύξεις τῆς ἀστικῆς ἱστορίας ἔχουν σκόπιμα θυσιασθεῖ γιά χάρη τῆς συντομίας καί τῆς σαφήνειας τῆς παρουσίαισας. Πάρα πολ-

* Σ.τ.Ε. Τὸ προτοές ἀνάπτυξης πόλεων.

λές έργασίες πάνω στην ανάπτυξη της πόλης, κατακλύζουν τον αναγνώστη με μιά τεράστια ποσότητα τεκμηριωμένου υλικού κι αισθητικών απόψεων, με αποτέλεσμα να τον κάνουν να χάνει κάθε προοπτική των βασικών τάσεων στην άστική ιστορία και τή δημοκρατία της σύγχρονης μητρόπολης. Αυτό τό βιβλίο προσπαθεί νά διατηρήσει ένα καθρό πρόσμα απ' τήν αρχή ως τό τέλος και πραγματοποιείται ότι εγώ θεωρώ σά ζωτικές πτυχές της σχέσης ανάμεσα στην πόλη και τήν υπαίθρο, τήν εμφάνιση της σύγχρονης πόλης, και τόν κοινωνικό κι άστικό έκφυλισμό, πού φθάνει ως τό ίδιο τό μεδούλι το σύγχρονου εόρμπανισμού.

Τά δυό πρώτα κεφάλαια «Υπαίθρος και Πόλη» και ή «Ανοδος της Άστικής Πόλης», καθώς επίσης κι ή «Είσαγωγή» κι οι πρώτες σελίδες το κεφαλαίου «Τά Όρια της Άστικής Πόλης», γράστηκαν στό τέλη της δεκαετίας το 1950 και δημοσιεύτηκαν μέ συντρυμειμένη μορφή, τό Μάη 1960, στην τρίμηνη Άγγλοαμερικάνικη Έπιθεώρηση «Σύγχρονα Θέματα». Αλλά τά κεφάλαια κυκλοφόρησαν υπόγεια ανάμεσα σέ φίλους πού μέ παρακινούσαν συνεχώς νά τά δημοσιεύσω δλόκληρα. Έτσι εμφανίζονται εδώ δλόκληρα για πρώτη φορά. Η άνάλυση της σχέσης ανάμεσα στην υπαίθρο και τήν πόλη, πού περιέχουν, μπορεί νά παραλληλιστεί, από 'να σωρό απόψεις, μέ τήν πιο άποσπασματική πραγμάτευση το 1950 θέματος απ' τό Μάρξ, στην περίφημη τώρα «Είσαγωγή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας» του, ώστε δοκίμασα μιά κάτι παραπάνω από ευχάριστη έκπληξη, παρατηρώντας τίς διμοιότητες, όταν τό έργο το 19 Μάρξ εμφανίστηκε στό έργο το 19 Χομπσμπάουμ «Οι άπόψεις το 19 Μάρξ για τούς Προκαπιταλιστικούς Σχηματισμούς». Όστόσο, τό έργο το 19 Μάρξ δέν βρισκόταν στό χέρια μου, όταν έγραφα αυτά τά κεφάλαια· πραγματικά τό «Γκρούντρις» ήταν γενικά άγνωστο κείνη τήν εποχή, τουλάχιστον στον Άγγλόφωνο κόσμο. Η άποσπασματική έκδοση το 19 Χομπσμπάουμ δέν εκδόθηκε πριν απ' τά 1964, περισσότερο από 6 χρόνια μετά τή συγγραφή το 19 «Τά Όρια της Πόλης» και περισσότερο από 4 χρόνια μετά τήν εμφάνισή τους στό «Σύγχρονα Θέματα», μέ τήν μορφή πού δημοσιεύτηκαν. Συνακόλουθα, οι αναγνώστες πού θεωρήσαν τό έργο το 19 Μάρξ, πάνω στη σχέση της πόλης μέ τήν υπαίθρο, στό «Γκρούντρις», εξίσου πολύτιμο μέ μένα, θα ώφεληθούν, ίσως, πολύ από μιά προσεκτική μελέτη το 19 «Τά Όρια της Πόλης». Άφησα αυτά τά πρώτα κεφάλαια ήθικτα, έξω από μερικές έπικουσιώδεις αλλαγές στό στυλ. Στο υπόλοιπο βιβλίο — πράγμα πού σημαίνει, στό μεγαλύτερο μέρος του — τό υλικό είναι δλότελα νέο κι οδηγεί τήν άνάλυση της πόλης ως τήν εποχή μας.

Σήμερα, οι κοινωνικές μου άπόψεις είναι περισσότερο προσανατολισμένες σέ μιά έλευθεριακή προοπτική, απ' ότι ήταν στη δεκαετία το 1950. Αλλά οι άπόψεις αναπτύσσονται πολύ έκτεταμένα

στό βιβλίο μου «Ο Αναρχισμός μετά την Έποχή της Σπάνης» (Ramparts Books, 1971) κι ύφίστανται παραπέρα επεξεργασίες σ' ένα έργο, πού έλπίζω νά τελειώσω σύντομα, πού έχει τόν τίτλο «Η Οικολογία της Έλευθερίας».

Παρά τή μεταστροφή στην προοπτική μου, όμως, θά 'μωνα ό τελευταίος πού θ' αρνιόμωνα τήν επίδραση πού άσκησε ό Μάρξ πάνω στη σκέψη μου και θά θεωρούσα πρόθυμα αυτό τόν τόμο σά μιá επεξεργασία τών απόψεων, πού τόσο θαυμάσια ανάπτυξε στο «Γκρούντρις». Υποπτεύομαι: ότι τά πρώτα κεφάλαια του «Τά Όρια της Πόλης» θά ενδιαφέρουν ιδιαίτερα τούς άναγνώστες πού άσχολούνται με Μαρξιστικές μελέτες. Άπ' τή μεριά μου, θά δνόμαζα «Τά Όρια της Πόλης» μιá διαλεκτική έργασία πού πραγματεύεται τίς πόλεις του παρελθόντος και του παρόντος σά φάσεις ή στιγμές μιáς μεγαλύτερης άστικής διαδικασίας, μιáς διαδικασίας στην όποία οι δυνατότητες της άστικής ανάπτυξης άποκαλύπτονται έσωτερικά, εμπλουτίζονται, και φθάνουν στην άπόλυτη άρνησή τους στη σύγχρονη μητρόπολη. Ο βασικός σκοπός αυτού του βιβλίου είναι νά καταστήσει: Ικανό τόν άναγνώστη νά δει αυτή τή διαδικασία — τούς έσωτερικούς συνδέσμους άνάμεσα στις διάφορες περιόδους της άστικής ιστορίας — και νά συνεδηγοποιήσει ότι ό ουρμπανισμός πρέπει νά θεωρηθεί σά μιá ανάπτυξη πού μίáς τοποθετεί σέ μιá μοναδική θέση, προκειμένου νά ξεπεράσουμε τήν πόλη σάν τέτοια, και νά δημιουργήσουμε ένα νέο τύπο κοινότητας, ένα τύπο πού νά συνδυάζει τά καλύτερα χαρακτηριστικά της άστικής ζωής και της ζωής στην ύπαιθρο, μέσα στα πλαίσια μιáς έναρμονισμένης μελλοντικής κοινότητας. Οι τελευταίες σελίδες του «Τά Όρια της Πόλης» ύπαινίσσονται πώς θάπρεπε νά 'ναι μιá τέτοια κοινότητα. Για μιá πιό έκτεταμένη πραγμάτευση του θέματος, θά πρέπει νά παραπέμψω τόν άναγνώστη στό βιβλίο μου «Ο Αναρχισμός μετά την Έποχή της Σπάνης», και τό προσεχές βιβλίο μου «Η Οικολογία της Έλευθερίας». Άλλ' αυτό τό τομίδιο είναι φανερό ότι πετυχαίνει τό στόχο του. Πραγματικά, προσφέρει τήν άπαραίτητη σφαιρική προοπτική και πολλά άπ' τά κριτήρια, πού προσδίδουν νόημα στην αντίληψη μιáς έναρμονισμένης κοινότητας.

Μάρτης 1973

Μάρριη Μπούκτσιν
Πρόγραμμα Μελετών Κοινωνικής Οικολογίας
Κολλέγιο Γκοντάπ
Πλέινφιλντ, Βερμόντ

Κέντρο Νέων Μελετών
Κολλέγιο Ραμάπο
Μάγχουα Ν. Ζ.

Είσαγωγή

Ένα πολύ γνωστό μεσαιωνικό γνωμικό λέει ότι «ο άερας της πόλης κάνει τούς ανθρώπους ελεύθερους». Μολονότι η ελευθερία που παρεχόταν απ' τις μεσαιωνικές πόλεις σήμαινε γενικά τη χειραφέτηση απ' τη δουλοπαρειακία, τό ίδιο γνωμικό θά μπορούσε νά 'χε έπαναληφτεί κάτω από έλαφρά διαφορετικές σκοπιές θεώρησης μέσα σ' όλη τήν Ιστορία της άστικής* ζωής. Οι πόλεις ένοσρκώνουν τις πιά σημαντικές παραδόσεις τού πολιτισμού. Χάρη στό μέγεθος των αγορών τους και τις γειτονικές περιοχές διαμονής που κάνουν έφικτές, οι πόλεις συγκεντρώνουν εκείνες τις ένεργοποιητικές δυνατόμεις της κοινωνικής ζωής που ή ζωή της υπαίθρου τείνει νά διασπείρει σέ άχανεις εκτάσεις γής και διασκορπισμένους πληθυσμούς. Έποχιακές άναμείσεις της φύσης που οδηγούν κυνηγούς και συλλογείς τροφής σέ μεταναστεύσεις κι άναζωογονούν τις έργασίες τού χωρικού, άντικαθίστανται στις πόλεις από μιά πιά άπτή κληρονομιά. Από πολιτιστική σκοπιά, ή υπαίθρος θεωρούταν πρίν από χρόνια σάν προσωρινή, ή πόλη σάν μόνιμη· ή υπαίθρος σά φυσική, ή πόλη σάν κοινωνική. Ένώ αύτή ή διχοτόμηση μπορεί νά 'ναι πολύ παρατονοσιένη, είναι όπωσδήποτε άληθινό ότι ή εκπλήρωση της άτομικότητας και τού πνεύματος υπήρξαν τό Ιστορικό προνόμιο τού κάτοικου της πόλης ή των άτόμων που έπηρεάζονταν απ' τήν άστική ζωή. Πραγματικά, κάποιο είδος άστικής κοινότητας είναι όχι μόνο τό περιβάλλον της άνθρωπότητας, αλλά κι ή μοίρα της. Μόνο σ' ένα πλήρες άστικό περιβάλλον μπορούν νά υπάρξουν πλήρεις άνθρωποι· μόνο σέ μιά όρθολογική άστική κατάσταση μπορεί τό ανθρώπινο πνεύμα νά προωθήσει τις πιά ζωτικές, πολιτιστικές και κοινωνικές του παραδόσεις.

Τί είναι, λοιπόν, ένα πλήρες άστικό περιβάλλον;

Αύτή ή έργασία θά προσπαθήσει ν' άπαντήσει στό έρώτημα,

* Σ.τ.Μ. 'Αποδίδουμε τόν όρο (urban life) «άστική ζωή», μολονότι είναι δισημαντος. 'Η άπόδοση άστικός έπιφυλάσσεται και γιά τόν όρο «bourgeois» αλλά τότε γίνεται φανερή, απ' τά συμμεραζόμενα, ή διαφορά νοήματος.

μερικά, διαμέσου ενός ιστορικού απολογισμού των όριων προηγούμενων πόλεων, προκειμένου να καθιερώσει μερικά κριτήρια, με τα οποία μπορεί να αξιολογηθεί ή αστική ανάπτυξη' μερικά, επίσης, διαμέσου μιας κριτικής πολλών συγχρόνων αστικών χαρακτηριστικών, που ή εξαφάνισή τους είναι αναγκαία για την εμφάνιση ενός νέου είδους ανθρώπινης κοινότητας. Μιά ιστορική συζήτηση της πόλης φαίνεται δλο καί πιο αναγκαία, γιατί ή άπλή αστική επέκταση σήμερα, αποτελεί συχνά μιá δημοφιλή δικαιολογία για την ύπεροχή μιας πόλης πάνω σέ κάποια άλλη. Τό μέγεθος των αστικών πληθυσμίων, ό άριθμός των τετραγωνικών μελίων που καταλαμβάνει μιá πόλη, οι ευκολίες που διαθέτει: για να ένισχύει αυτές τίς διαστάσεις — αντιμετώπιζονται δλα σάν άρετές που θρίσκουν την άποκορύφωση τους στή σύγχρονη πόλη. Αύτη ή προσέγγιση μάς λέει ότι στή διάρκεια του περασμένου ενός ή δυό αιώνων, οι πόλεις, σάν τό προϊόν των μηχανών, έπεκτάθηκαν τρομερά. Οι πόλεις θυμίζουν τώρα επικράτειες μάλλον, παρά κοινότητες. Τά πιο ζωτικά χαρακτηριστικά της αστικής ζωής, όπως γίνονταν νοητά επί χιλιάδες χρόνια, παραμένουν γενικά άγνωστα ή άπαρτήρητα, άναπαυόμενα στά γραφτά μερικών άπυολόγων ειδικών καί κριτικών. Φαίνεται ότι ύπάρχει έλάχιστη πλατιά κατανόηση του ότι οι ποσοτικές μεταβολές, τίς όποιες ύπαινίχθηκα, έχουν χειροτερέψει: άποφασιστικά την ποιότητα της αστικής ζωής, προσδίνοντας στίς σύγχρονες πόλεις χαρακτηριστικά που 'ναι ριζικά διαφορετικά άπ' τά καλύτερα γνωρίσματα καί παραδόσεις του ούρμπανισμού.

"Όπως ακριβώς ύπάρχει ένα σημείο πέρα άπ' τό όποιο ένα χωριό γίνεται πόλη, έτσι ύπάρχει κι ένα σημείο πέρα άπ' τό όποιο μιá πόλη άναιρεί τόν έαυτό της, συντηρώντας μιάν ανθρώπινη κατάσταση που 'ναι περισσότερο άτομικοποιητική — καί πολιτιστικά ή κοινωνικά πιο άποξεραιμένη — άπ' ότιδήποτε άποδίνεται στήν άγροτική ζωή. Μολονότι θεωρούμε τίς πόλεις σάν αυτόνομες όντότητες που έχουν μιá δική τους ζωή κι ιστορία, δέν είναι διαφορετικές άπό άλλα πεδία κοινωνικής δραστηριότητας: όπως παρατήρησε ό Μάρξ, άναπτύσσονται μαζί μέ τίς ύλικές συνθήκες που διαπλάθουν την κοινωνία σά σύνολο. Μέ τόν καιρό, ένα σώμα ύλικών συνθηκών έξαντλείται, όδηγώντας συχνά σ' ένα άλλο, που μπορεί να επανοικειοποιηθεί μιá δοσιμένη τοποθεσία για μιá αστική ζωή, πάνω σέ μιá όλοτελα διαφορετική κοινωνική βάση. Η νεώτερη πόλη μπορεί ακόμα καί να κληρονομήσει τό όνομα της παλιάς, αλλά μέ κανένα τρόπο δέν μπορούν να θεωρηθούν σάν οι ίδιες πόλεις. Η Ρώμη της Άναγέννησης κι ή σύγχρονη διαφέρουν τόσο θεμελιακά μεταξύ τους, όσο κι ή άρχαία μέ τη μεσαιωνική Ρώμη. Έκφράζουν όλοτελα διαφορετικές άκονομικές, κοινωνικές καί πολιτιστικές συνθήκες, με-

λονότι μοιράζονται τό ίδιο όνομα καί καταλαμβάνουν τήν ίδια το ποθεσία.

Οι σύγχρονες πόλεις καταλαμβάνουν μιά μοναδική θέση στην άστική Ιστορία — Ένα γεγονός πού νομίζω ότι δέ γίνεται ξεκάθαρα άντιληπτό από κείνους πού κατοικούν σ' αυτές. 'Απ' τή μιά μεριά, ή τεράστια ανάπτυξη τής βιομηχανίας στον περασμένο αιώνα έχει δημιουργήσει μιά θαυμάσια εύκαιρία για νά οδηγήσουμε τήν ύπαιθρο καί τήν πόλη σέ μιά όρθολογική κι οικολογική σύνθεση. Θά μπορούσαν νά συγχωνευτούν κι οι δύο σέ μιά καλλιτεχνική ενότητα, πού θά γεννούσε ένα νέο όραμα τής ανθρώπινης καί φυσικής εμπειρίας. 'Απ' τήν άλλη μεριά, ή σύγχρονη πόλη — ιδιαίτερα ή μητροπόλη — αναπτύσσει τά Ιστορικά όρια τής άστικής ζωής σ' ά ν τέ τοια ζ, οδηγώντας τον άνταγωνισμό μεταξύ ύπαιθρου καί πόλης σ' ένα έκρηκτικό σημείο. Δοσμένης τής παράξενα διαστρεβλωμένης μορφής τής, είναι: συζητήσιμο άν ή πόλη άποτελεί πιά τόν κατάλληλο χώρο για κοινωνική καί πολιτιστική ανάπτυξη. Έτσι, εξαντλώντας τή μονομέρεια τής άστικής ζωής πού βασίζεται σέ μιά τεράστια κι έκπλαστη βιομηχανία, ή μητροπόλη, άπ' τήν ίδια τήν έσωτερική λογική τής, τείνει νά θέσει τό ζήτημα τής ανάπτυξης όλου εκείνου πού 'ναι έπιθυμητό στό σύστημα τών πόλεων, σέ μιά ποιοτικά νέα ανθρώπινη κοινότητα.

Η ανάπτυξη μιας όρθολογικής κι οικολογικής ανθρώπινης κοινότητας γίνεται, στην πραγματικότητα, μιά άναγκαιότητα. Γιατί: άν σύμφωνα μέ τήν άποψη του Μάρξ «όλοκληρη ή οικονομική Ιστορία τής κοινωνίας συνοψίζεται» στην ανάπτυξη τής αντίθεσης ανάμεσα στην πόλη καί τήν ύπαιθρο, είναι δίκαιο νά προσθέσουμε ότι ή μοίρα τής σύγχρονης πόλης μπορεί κάλλιστα νά συνοψίζει τό μέλλον τής ανθρωπότητας.

Έτσι θά ξεπεραστούν τά όρια πού επιβάλλει στην πόλη ή σύγχρονη κοινωνική ζωή, ή μπορεί νά εμφανιστούν μορφές ζωής στην πόλη, πού είναι σύμφωνα μέ τή βαρβαρότητα πού έπιφυλάσσεται για τήν ανθρωπότητα, άν οι άνθρωποι άποτύχαιναν νά λύσουν τά κοινωνικά τους προβλήματα. Η άπόδειξη γι' αυτή τήν τάση μπορεί νά ειδωθεί όχι μόνο στη μητροπόλη, πού πνίγεται από ένα άλλοτριωμένο κι άτομοκοποιημένο σύνολο ανθρώπινων όντων, αλλά καί στην «τέλεια άστυναιεύθιμη» ολοκληρωτική πόλη, πού άποτελείται από λιμοκτονούντα μαύρα γκέττο καί προνομιούχους λευκούς θόλακες — μιά πόλη πού θά 'ταν τό νεκροταφείο τής έλευθερίας, τής κουλτούρας καί του ανθρώπινου πνεύματος.

1. Ύπαιθρος και Πόλη

Οι πόλεις παίζουν έναν αναμφισβήτητο κυρίαρχο ρόλο στη σύγχρονη ζωή. Καθορίζουν κατάφωρα την ανάπτυξη της σύγχρονης κοινωνίας. Θα φαινόταν, λοιπόν, ότι μόλις εμφανίστηκαν οι αστικές κοινότητες, απόχτησαν γρήγορα καθοδηγητική θέση και, σάν τις δικές μας πόλεις, εμπλακήκανε σ' έναν τυραννικό ανταγωνισμό μέ την ύπαιθρο.

Άλλά υπήρξε ένας καιρός πού η αστική ζωή ήταν είτε υποταγμένη, η σέ Ισορροπία μέ την ύπαιθρο. Η ανάπτυξη τών κοινωνικών σχέσεων στή διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους τής προκαπιταλιστικής Ιστορίας δέν εξαρτιόταν καθοριστικά άπ' την ανάπτυξη τής αστικής ζωής ως τά τέλη του μεσαιώνα, πού οι πόλεις έγιναν πρόδρομοι μιας αυθεντικής αστικής οικονομίας. Ξεχνιέται εύκολα ότι τό μεγαλύτερο μέρος τής ανθρώπινης Ιστορίας ασχολείται μέ τις γυναίκες και τούς άντρες σάν καλλιεργητές τροφής και ότι ο κοινωνικός πλοτός του παρελθόντος προερχόταν πρωταρχικά από αγροτικές ένσυχολήσεις. Έπιπλέον, η αγροτική κοινωνία ήταν κι η ίδια τό προϊόν μιας μακρόχρονης και περίπλοκης εξέλιξης, πού περιλάμβανε διάφορες μορφές κατοχής τής γής και κοινωνικών σχέσεων. Άπ' τις λίγο - πολύ κοινοτικές μορφές κηπουρικής, πού εφαρμόζονταν άπ' τά πρώιμα γένη και φυλές, η αγροτική οικονομία προχώρησε διαμέσου του Άσιατικού γαιοκτητικού συστήματος, μέ τις κρατιές μοναρχίες του, στή φεουδαρχία και σέ μιά άγροτική κοινωνία, πού στηριζόταν πάνω σέ μιά ανεξάρτητη άγροτιά. Τά προβλήματα αυτής τής μακρόχρονης περιόδου ήταν πρωταρχικά άγροτικά προβλήματα και τή μεγαλύτερη οικονομική βαρύτητα είχε όχι η πόλη, αλλά η ύπαιθρος η τουλάχιστον οι κοινωνικές τάξεις πού στηρίζονταν στή γή.

Όλες οι πόλεις συνιστούν μιά αντίθεση άπέναντι στήν ύπαιθρο. Είναι μιά ρήξη τής συνοχής τών άγροτικών συνθηκών, ένα σπέρμα άρνησης μέσα στήν άγροτική κοινότητα. Ταυτόχρονα, όμως, η άγροτική ζωή προκαλεί τήν πόλη εξαιτίας τής ίδιας τής εσώτερης ανάπτυξης της σάν ένας καταμερισμός τής εργασίας μεταξύ χειροτεχνιών και έμπορίου, άπ' τή μιά μεριά, και σχετικά αυτοδύναμων άγροτικών κοινοτήτων άπ' τήν άλλη. Η αναδυόμενη πόλη ξεκινάει άντανακλώντας τις κοινωνικές σχέσεις πού υπάρχουν στήν ύπαιθρο, πράγμα πού έχει σάν αποτέλεσμα νά υπάρχουν διαφορετικές πόλεις

πού αντιστοιχοῦν, λίγο - πολύ, σέ διαφορετικές μορφές ἀγροτικής κοινωνίας. Σέ διάφορες φάσεις τῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης, ἡ πόλη ὑφίσταται ἀπό μιὰ καθαρά δευτερεύουσα θέση, σέ μιὰ θέση ἰσορροπίας μέ τὴν ὑπαίθρο καὶ μπορεῖ νὰ παραμείνει ἔτσι γιὰ μεγάλες χρονικὲς περιόδους ἢ, ἀφοῦ ξεπεράσει τὰ ὅρια τῆς ἀγροτικῆς τῆς θάσης, νὰ ὑποκύψει τελικὰ στὴν ἡγεμονία τῆς ὑπαίθρου, ὅταν οἱ δύο τους γίνουν καθαρά ἀσυμβίβαστες. Θεωρημένη στὴ διάρκεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς προκαπιταλιστικῆς περιόδου, ἡ ζωὴ στὴ πόλη δὲν εἶχε μιὰ τόσο τέλεια ἀστική θάση ὅπως φαίνεται νὰ εἶχει σήμερα. Τὰ ἀστικά κέντρα ἦταν βασικά οἱ ἐστῆες τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων πού τὰ περιβάλλανε. Ἦταν κηπουρικές πόλεις γενῶν, ἀσιατικές πόλεις, φεουδαρχικές πόλεις, κι ἀκόμα πόλεις χωρικῶν καὶ γαιωμόρων. Ἡ ἀστικὴ ζωὴ θὰ μπορούσε νὰ κατανοηθεῖ ξεκάθαρα μόνον ἂν ἀνατρέξουμε πίσω στὶς οἰκονομικὲς σχέσεις πού ἐπικρατοῦσαν στὰ ἀγροτικά περίχωρα. Μολονότι ἡ ζωὴ στὴν πόλη ἀπόδοτος δικῆς τῆς κοινωνικῆς μορφῆς καὶ συχνὰ βρέθηκε σέ ἀντίθεση μέ τὴν ὑπαίθρο, ἡ ἀγροτικὴ οἰκονομία καθιέρωσε τὰ ἱστορικά ὅρια σχεδὸν κάθε ἀστικῆς ἀνάπτυξης.

Αὐτό μπορεῖ νὰ δεიχθεῖ πολύ καθαρά μ' ἓνα ἀριθμὸ παραδειγμάτων. Μιὰ εἰκόνα τῶν πιὸ πρῶμων πόλεων μπορεῖ νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ περιγραφὲς τῆς «πρωτεύουσας» τῶν Ἀζτέκων, τοῦ Τενοχτιτλάν, πού ἐπισκέφτηκαν οἱ Ἴσπανοὶ κωνισταδόροι μόλις πρὶν ἀπὸ 3 αἰῶνες. Μέ τὴν πρώτη ματιὰ, ἡ κοινότητα εἶναι ἀπατηλὰ παρόμοια στὴν ἐμφάνιση μέ μιὰ σύγχρονη πόλη. Μολονότι ἡ ἀρχιτεκτονικὴ, κι ὁ σχεδιασμός τῆς ζωῆς, ἦταν «ἐξωτικὴ», οἱ διαστάσεις τῆς πόλης, τὸ ὕψος τῶν οἰκοδομημάτων τῆς, κι ἡ ἀργγοπορία τῆς ἀνακάλυψής τῆς ἀπ' τοὺς λευκοὺς, φαίνεται νὰ τὴν τοποθετοῦν στὸ τέλος μᾶλλον παρά στὴν ἀρχὴ τῆς ἀστικῆς ἱστορίας. Σύμφωνα μέ τὸν Τζώρτζ Γ. Βαγιάν, τοὺς Ἴσπανοὺς εἰσβολεῖς πού τὸ εἶδαν γιὰ πρώτη φορὰ, «σέ ἀντίθεση μέ τίς γκριζες πόλεις καὶ τοὺς κιτρινομαυροὺς λόφους τῆς Ἰσπανίας, τὸ Τενοχτιτλάν θὰ πρέπει νὰ τοὺς φάνηκε παράδεισος, γιατί οἱ πράσινοι κήποι του καὶ τὰ λευκά του κτίρια, βρισκόνταν στὴ μέση γαλάζιων λιμνῶν, πού τίς περιβάλλανε ψηλά βουνά»¹. Ὁ Βαγιάν παραθέτει τὴν μαρτυρία τοῦ Μπερνάλ Ντιάλ, ἐνὸς στρατῶν τοῦ Κορτέζ: «Ἀντικρῶζοντας τέτοια θυμαίσιμα θεάματα, δὲν ξέραμε τί νὰ ποῦμε ἢ ἂν ἦταν πραγματικό ὅτι ἐμφανίζόταν μπροστὰ μας, γιατί ἀπ' τὴ μιὰ μεριά ὑπῆρχαν μεγάλες πόλεις, κι ἴδια ἡ λίμνη ἦταν γεμάτη μονόφυλα, καὶ στὸν ἐναέριο δρόμο ὑπῆρχαν πολλές γέφυρες κατὰ διαστήματα, καὶ μπροστὰ μας θέσοπε ἡ πόλη τοῦ Μεξικοῦ»².

Ἄλλὰ ὁ Ντιάλ δὲν ἦταν κανένας ἐπαρχιώτης πού κοίταξε μαγεμένος μιὰ κοσμοπόλη, οὔτε οἱ πόλεις τῆς Ἰσπανίας ἦταν ἀπλῶς χωριά σέ σύγκριση μέ τὸ Τενοχτιτλάν. Μιὰ πιὸ προσεκτικὴ,

ίσως πιά ψυχρή διανοητικά όπτική, ύποδείχνει ότι ή λαμπρότητα της Μεξικάνικης πόλης βρισκόταν βασικά στά έξωτερικά της χαρακτηριστικά. Η όμοιότητα της πόλης μ' ένα σύγχρονο άστικό κέντρο βρίσκεται στά ύψηλά, θρησκευτικά της οικοδομήματα, στίς έκτεταμένες της πλατείες γιά τελετουργίες, στά άνάκτορά της, καί στά διοικητικά της κτίρια. Κοιτώντας πέρα άπ' αυτά τά οικοδομήματα, ή πόλη έμοιαζε από πολλές άπόψεις μέ μιά ύπερμεγεθυμένη κοινότητα τύπου πουέμπλο.*

Θά 'ταν δύσκολο νά καταλάβουμε ξεκάθαρα τή φύση του Τενοχτιτλάν, δίχως νά κατευθύνουμε τήν προσοχή μας στή δομή γένους καί τήν κηπουρική βάση της 'Αζτέκικης κοινωvίας. Μολονότι ή πόλη ήταν άσυνήθιστα μεγάλη γιά μιά τέτοια παραδοσιακή κοινωvία, οι κηπουρικές δραστηριότητες των γενών προεκτείνονται άμεσα στήν άστική κοινότητα. Μαζί μέ τίς θρησκευτικές καί στρατιωτικές ύποθέσεις, ο συντονισμός των γενών γιά κοινωνικές καί οικονομικές δραστηριότητες, άποτελούσε τό κύριο μέλημα των κυβερνητικών σωμάτων της πόλης. Τόσο τέλεια ήταν ή ταύτιση ύπαίθρου καί πόλης, ή ύπεροχή, όντως, των άγροτικών συμφερόντων πάνω στά άποκλειστικά άστικά, ώστε οι 'Αζτέκoi ποτέ δέν άνάπτuξαν πλήρως τό χρέμα. Η συναλλαγή γινόταν συνήθως πάνω σε άνταλλακτική βάση — δηλαδή, πάνω σε ύπαιθρια βάση — εξισούμενη μέ σπόρους κακάου, όταν ή αξία ενός έμπορεύματος ξεπερνούσε τήν αξία ενός άλλου. Ο κάτοικος της πόλης γεννιόταν μέσα σε ένα σύνθετο σύστημα κοινωνικών σχέσεων, πού άναπτύχθηκαν βασικά άπ' τή ζωή στήν ύπαιθρο. Η θέση του στήν κοινωvία καθοριζόταν από κληρονομικές ρίζες μέσα σε ομάδες συγγενών καί σχέσεις αίματος. Τό γένος άποτελούσε τή μητέρα της πολιτικής, κοινωνικής καί πολιτιστικής ζωής των 'Αζτέκων.

Η πόλη διαφοροποιούσε σίγουρα, ένα ύπολογισμό ποσοστό του πληθυσμού άπ' τούς παλιότερους άγροτικούς δεσμούς των γενών, δημιουργώντας τεχνίτες καί εμπόρους. Άλλά αυτές οι ομάδες ήταν επίσης ύποχρεωμένες νά συμμετέχουν στο παραδοσιακό κοινωνικό σχήμα, άναπαράγοντας τυπικά σχέσεις πού άναπτύχθηκαν στήν ύπαιθρο. Ο Βαγιάν παρατηρεί: «Η έναρξη της διαφυλετικής έπαφής διαμέσου του έποικισμού καί του πολέμου κι' ή άνάπτυξη υλικών καί τελετουργικών άναγκών, οδήγησαν στήν εγκαθέρωση μιάς τάξης, της *ποχτέκα*, πού τά μέλη της ταξίδευαν σ' όλο τό Μεξικό, άνταλλάσσοντας ντόπια προϊόντα μέ ξένα».8

Οι ποχτέκα, όμως, «είχαν τό δικό τους Θεό καί ζούσαν προ-

* Σ.τ.Ε. Χωρίς από πλίνθους καί πέτρες, όπως τό χτίζουν οι 'Αμερικάνοι 'Ινδιάνοι στο Μεξικό καί στίς νοτιοδυτικές ΕΠΑ.

φανώς σέ μιά ειδική συνοικία» μ' Ένα τρόπο παρόμοιο μέ τών άλλων γενών τής κοινότητας. Κατείχαν μιά θέση μέσα στην πόλη ή σάν μέρος τής, όχι σάν ήγέτες τής' δέν αντιπροσώπευαν τήν πόλη σάν τούς άστούς στίς μεσαιωνικές πόλεις καί τή σύγχρονη μουρζουαζία.

Μολούγι ήταν μιά συγκεντρωτική, μοναρχική «πρωτεύουσα», τό Τεγοχτιτλάν διοικούνταν από 4 έκτελεστικούς αξιωματούχους καί μιά ποιικιλία εύγενών, πού διακανόνιζαν τίς διαφορές μεταξύ τών γενών καί φρόντιζαν γιά τίς στρατιωτικές ύποθέσεις. Μέσα σ' αυτή τήν ύποδομή, άπ' τούς κατωτάτους βαθμούς συγγενείας ώς τούς άνώτατους, ή έξουσία ήταν λειτουργία μιάς πολύ περίπλοκης κοινωνικής στρωματοποίησης. 'Ο Βαγιάν σημειώνει ότι ή «συνεχής έκλογή ζέτοιων άνώτερων αξιωματούχων τής ίδιας οικογένειας ή καταγωγής, όταν άλλου επικρατούσε ή δημοκρατική διαδικασία, είναι δυσκολότερο νά εξηγηθεί. 'Η παράδοση είναι ισχυρή στίς πρωτόγονες κοινότητες καί μιά οικογένεια πού έβγαλε έναν έπιφανή άντρα θά μπορούσε στην έπιόμενη γενιά νά βγάλει άλλον Ένα».⁴

Πιό πρόσφατα στοιχεία άποκαλύπτουν ότι ή «δημοκρατική διαδικασία», στην όποία δίνει τόση έμφαση ο Βαγιάν, είχε στην πραγματικότητα ξεφτίσει, σέ σημείο πού τό δημοτικό συμβούλιο τοϋ Τεγοχτιτλάν, τό όποίο ήταν κάποτε Ένα άληθινά δημοκρατικό σώμα συγκροτούμενο από άρχηγούς γενών, διοριζόταν άπ' τή μοναρχία καί έλεγχόταν σέ μεγάλο μέρος άπ' τό κυρίαρχο στρώμα. Τήν έποχή τής 'Ισπανικής κατάκτησης, ή 'Αζτέκινη κοινωνία είχε γίνει μιά ύπερβολικά περίπλοκη ιεραρχία εύγενών καί παρακατιανών, μιά ιεραρχία βασίζόμενη άκόμα σέ δεσμούς αίματοςσυγγενείας καί έπιβαλόμενη εκ τών άνω σέ μιά δομή γένους, αλλά πού μπορεί νά εκλινε πρός μιά αύξανόμενα έδαφική μορφή κοινωνικής ζωής. Πόσο πολύ μπορεί ν' αναπτυσσόταν αυτή ή κοινωνία πρός αυτή τήν κατεύθυνση — ή, πολύ πιθανόν, πρός τήν κατεύθυνση μιάς άκαμπτής συγκεντρωτικής δομής παρέμοιας μέ τόν «κρατικό κομμουνισμό» τής αυτοκρατορίας τών 'Ινκας — είναι κάτι πού δέν θά τό μάθουμε πτέ. 'Η 'Ισπανική κατάκτηση τερμάτισε τήν 'Αζτέκινη ανάπτυξη καί κατεδάφισε δλότελα τήν έσωτερική δομή.

Αυτή ή άστική κοινωνία, είδωμένη άπ' τή σκοπιά τών σχέσεων τών γενών τής, μπορεί νά ύπήρχε δλόκληρους αιώνας στην κεντρική 'Αμερική, πρωτοϋ τήν έπισκεφθούν οι λευκοί. Οι αυτοκρατορίες τών 'Ινκας καί τών 'Αζτέκων φαίνεται ότι σημάδεψαν τό άποκορύφωμα τής Ινδιάνικης άστικής παράδοσης στην 'Αμερική, ίσως τά έσχατα δριά τής. Γενικά, σ' όλη τήν κεντρική 'Αμερική, καθώς μιά πόλη άνερχόταν, μιά άλλη παρήκμαζε' μιά συνεχής έννοδος καί πτώση τών πόλεων άποτελοϋσε τόν κανόνα. 'Όταν ή παλιά δικιικητική δομή κατάρρεε σέ μιά δοσμένη περιοχή — έξαι-

τίας ίσως τής εξάντλησης τής γής ή τού πολέμου — ή πύλη εξαφανίζοταν, γιά νά ξαναεμφανισθεί κάπου άλλου, όταν αναπτύσσονταν ευνοϊκές συνθήκες γιά τήν ανάπτυξη πόλεων. Αύτές οι πόλεις γενιούνταν, ένωσαν και συχνά εξαφανίζονταν δίχως νά καταργούν τήν δομή τόνους.

Είμαι δίκαιο νά ποιήσω ότι ή 'Αμερικάνικη 'Ινδιάνικη πόλη ως τήν 'Ισπανική κατάκτηση, ήταν βασικά ριζωμένη στό γένος ή σέ παρόμοιες δομές αιματοσυγγένειας. Καθώς ο χρόνος περνούσε κι οι πληθυσμοί αυξάνονταν, εμφανίστηκε μιá τάση επέκτασης τού «σχεδίου διακυβέρνησης» (γιά νά δανειστούμε τή φράση τού Λιούις Χ. Μόργκαν) απ' τό γένος στή φυλή κι απ' τή φυλή στήν δημοσπονδία τών φυλών. Αύτή ή τάση πρέπει νά ειδωθεί σάν ένας ποσοτικός σύνδεσμος γένους μέ γένος, μιá αποίκηση, μέ κοινωνική συγγένεια, σχετικά αυτοδύναμων κοινωνικοφυσικών οργανισμών πάνω σέ αυξανόμενα ιεραρχικές γραμμές. Οι προσπάθειες νά συσχετισθούν οι αυτοκρατορίες τών 'Αζτέκων και τών 'Ινκας μέ τήν ιστορική πόλη και τή γαιοκτητική άριστοκρατία τής Εύρώπης, παρά τίς πολλές ομοιοτητές τους, είναι συχνά παραπλανητικές. Ένα 'Αμερικάνικο 'Ινδιάνικο ανάλογο μέ τίς ιστορικές πόλεις τής Εύρώπης και τής Λεκανίας τής Μεσογείου θά μπορούσε νά νοηθεί, μόνον άν ή κοινωνία τών γενών είχε άποσυντεθεί τόσο πλήρως, ώστε νά γεννηθεί: μιá ταξική κοινωνία πού νά βασίζεται σέ εδαφικούς μάλλον παρά συγγενικούς δεσμούς, και τελικά στήν άτομική ιδιοκτησία και τόν έλεγχο τού κοινωνικού πλούτου. Κανένας τέτοιος ποιοτικός μετασχηματισμός δέ συνέβηκε πραγματικά στήν Κεντρική 'Αμερική πριν απ' τήν κατάκτηση. Γενικά, σέ όποια μέρη τής 'Ινδιάνικης 'Αμερικής ένηνομοσαν οι πιέσεις τής σπάνης και τής επιβίωσης, εμφανίστηκε εκεί μιá αρκετά ένοποιημένη κοινότητα, πού είχε συχνά επιφανειακά άστικό χαρακτήρα, ή όποία έτεινε ν' άρχειώσει μάλλον παρά νά δξύνει τίς έσωτερικές διαιρέσεις. «Υπήρχαν ελάχιστα πράγματα πού νά μπορούν νά συμπιέσουν τό άτομο διανοητικά ή οικονομικά», παρατηρεί ο Βαγιάν. «Η ύπαρξη ύπόκειται στή θεϊκή ευνοία και ένας άνθρωπος πρόκοβε πολύ, όπως και οι συνάνθρωποι του. Καθώς μερικές πόλεις ήταν μεγάλες — ή πόλη τού Μεξικού (τό Τενοχτιτλάν) είχε 300.000 κατοίκους — τό ασθμα τής κοινότητας ήταν ισχυρό. Η έλευθερία τής σκέψης, ή άτομική έλευθερία, ή προσωπική περιουσία, ήταν άνύπαρκτες, αλλά οι άνθρωποι ζούσαν σύμφωνα μ' ένα κώδικα πού είχε λειτουργήσει καλά και συνεχώς γιά πολλούς αιώνες. Ένας 'Αζτέκος θά τρομοκρατούνταν απ' τήν κατάφωρη απομόνωση τής ζωής ενός άτόμου στό δυτικό μας κόσμο».

Θεωρημένο απ' τή βάση τής κοινωνίας, τό γένος καθόρισε τά όρια αυτού τού τύπου άστικής ζωής. Η πόλη ήταν τό προϊόν τού

γένους και θεωρούνταν σά στέγη τῶν ὁμοσπονδιακῶν τάσεων τοῦ γένους.

Ἡ ἱστορία, νοούμενη σάν ὁ ἀπολογισμός συγχρουόμενων κοινωνικῶν συμφερόντων, ἀρχίζει δταν τὰ ἐξωτερικά μέσα ἀπαλλοτριώσῃ ὑλικῶν πλεονασμάτων (κυρίως ὁ πόλεμος καί ἡ ἀρπαγή) ἐσωτερικεύονται σά συστηματικοί τρόποι ἐκμετάλλευσης, ἀναδομώντας τό γένος καί μετασχηματίζοντας τήν κοινωνική ζωή ἀπό μέσα. Τό ξεπέρασμα τοῦ γένους ἀπ' τήν κοινωνία εἶναι ἡ μεγαλύτερη καί πιό σημαντική, ξεχωριστή ἀνάπτυξη τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ ἀνθρωπότητα ἐξορίζεται: ἀπό ἓνα ἐναρμονισμένο σύμπαν στό βασίλειο τῆς κοινωνικῆς ἀντίφασης, ὅπου τὰ προβλήματα τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης γίνονται αἰσθητά σάν σκληροί ἀνταγωνισμοί μεταξυ ἐνός στρώματος καί ἐνός ἄλλου. Ἡ κοινωνία γίνεται μονόπλευρη καί ἀτελής, διαταράσσοντας τήν ἰσορροπία μέσα στήν ἀνθρώπινη κοινότητα, καί ἀνάμεσα στήν ἀνθρωπότητα καί τόν φυσικό κόσμο. Ἡ ἀνθρωπότητα σπρώχνεται σέ μιά ἀκατάπαυστη προσπάθεια νά δλοκληρώσῃ τήν κοινωνική ζωή σέ μιά ἀνώτερη ἰσορροπία. Δέ θάπρεπε νά μᾶς ἐκπλήσῃ τό γεγονός ὅτι ἡ ἐσωτερική ἀναδιεργασία τοῦ γένους, καί ἀργότερα, ἡ δλοκληρωτική του καταστροφή, συνεπάγεται μιά πιό ἀποφασιστική τεχνολογική ἐπανάσταση ἀπό ὅποιαδήποτε μέχρι τότε γνωστή ἀνάπτυξη. Ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἐπεκτείνεται καί νέα στρώματα ἀποσποῦνται ἀπ' τήν ἀγροτική ἐργασία, τό καθένα ἀπ' τὰ ὅποια ἀποχρυσταλλώνεται σέ μιά κοινωνική τάξη μέ εἰδικά συμφέροντα, πού θρίζονται συχνά σέ ὀξεία ἀντίθεση, μέ τὰ συμφέροντα ἄλλων τάξεων.

Τόσο πολύ ἀπομακρυσμένες εἶναι, ὡς τώρα, οἱ πρῶτες πάλεις ἀπ' τό κύριο ἀστικό ρεῦμα τῆς ἱστορίας, ὥστε οἱ μεταβολές στήν κοινωνία τῶν γενῶν προκαλοῦνται ἀπ' τίς τεχνολογικές ἐξελίξεις στήν ὑπαιθρο μᾶλλον παρά στίς πόλεις, κυρίως ἀπ' τήν ἐξημέρωση τῶν ζώων καί τήν ἀνακάλυψη τῆς γεωργίας τοῦ ἀρότρου. Μ' αὐτή τή νέα μορφή γεωργίας, τό γένος παύει ν' ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἄν εἶχε ἐξαλειφθεῖ τό γένος στήν Ἰνδιάνικη Ἀμερική, θά 'χε διασπασθεῖ δλότελα ἡ ὑλική βάση τῆς κοινωνίας: δίχως μιά πολύ ἀφωσιωμένη, κοινωνικά ὑπεύθυνη ἐργατική δύναμη πού μποροῦσε μόνη τῆς νά προσφέρει τήν ἐντατική καλλιέργεια πού ἀπαιτεῖ ὁ ἀραβόσιτος καί μιά τεχνολογία πού δέν εἶχε προχωρήσει πέρα ἀπ' τή σκαπάνη καί τήν ἀνθρώπινη μυϊκή δύναμη, εἶναι ἀμφίβολο ἂν θάταν διαθέσιμα στό Μεξικό καί: τό Περοῦ τὰ ἀφθονα ὑλικά πλεονάσματα, πού χρειάζονταν γιά τή συντήρησι, μεγάλων πόλεων. Ἡ καλλιέργεια τῆς τροφῆς ἀπ' τοῦς Ἰνδιάνους σέ μιά τέτοια κλίμακα ἦταν δυνατή μόνο κάτω ἀπό κοινωνικές συνθηκες στίς ὁποῖες οἱ ἀνθρωποι συνδέονταν μεταξύ τους σά συγγενεῖς μᾶλλον, παρά σάν ἀπομονωμένοι ἀστοί πολῖτες. Ἡ σημασία τῆς

δομής γένους γίνεται δλο και πιο κατάφωρη, αν πάρουμε υπόψη μας ότι η καλλιέργεια τροφής σε περιοχές όπως οι Περουβιανές "Ανδεις εξαρτιόταν κατά ένα μεγάλο μέρος απ' την επίστρωση αγρονων ορεινών περιοχών, με χώμα που είχε μεταφερθεί επίπονα από μακρινές πεδιάδες. Όπως παρατηρεί ο "Εντουαρτ Χάιαιμς, εξαιτίας του γεγονότος ότι «ήταν υποχρεωμένοι στις "Ανδεις... να δημιουργήσουν τα έδαφη τους για να έπεκταθούν... ήταν αναγκασμένοι να διατηρήσουν... την αρχαία δομή της κοινωνίας, τουλάχιστον στον βαθμό που σχετιζόταν με συστήματα κατοχής και καλλιέργειας της γης. Όταν λείπουν τα μηχανήματα ή μια αναπτυγμένη δουλολκτητική οικονομία, μεγάλα έργα επίστρωσης ή αποξήρανσης και έρδευσης μπορούν να διεκπεραιωθούν μόνο από κοινοτικές προσπάθειες και κοινή εργασία... Δέν υπήρξε ίσως ποτέ, παρά μόνο κάτω απ' την Ευρωπαϊκή φεουδαρχία, κανένα σύστημα στο οποίο η γεωργική πρακτική κι η κοινωνική οργάνωση να 'ναι τόσο στενά δεμένες σ' ένα τέλειο τεχνούργημα του μυαλού και του πνεύματος. Και τίποτα δέν κάνει αυτό πιο ξεκάθαρο απ' τα αποτελέσματα που ακολουθήσαν την επίβολή του Ευρωπαϊκού συστήματος και θρησκείας στους κατοίκους των "Ανδεων. Η γη δέ δέχτηκε άμεση έπιθεση, γιατί οι "Ισπανοί ένδιαφέρονταν αρχικά μόνο για χρυσό, αλλά ο κοινωνικός οργανισμός καταστράφηκε κι άμέσως ή ίδια ή γη, άρχισε να πεθαίνει».6

Μέ την ανακάλυψη του άρότρου και της μαζικής σποράς σκληρών δημητριακών στην Έγγυς Άνατολή — καθώς και μέ τη γενικευση της χρησιμοποίησης της εργασίας ζώων στην καλλιέργεια της γης — ή γεωργία έγινε έκτατική μάλλον παρά έντατική. Η καλλιέργεια τροφής άπαιτούσε τώρα ένα κλάσμα της εργασίας που χρειαζόταν για να έπιτευχθούν αντίστοιχα αποτελέσματα στην Άμερική. Άλλά αν τό γένος δέν άποτελούσε πιά ένα όριο σε παραπέρα κοινωνικές αλλαγές, δέν ήταν επίσης, τουλάχιστον αρχικά, έμπόδιο. Πραγματικά, διατηρήθηκε σά μια βασική μορφή κοινωνικής σχέσης κι εργατικής κινητοποίησης ως τους ιστορικούς χρόνους. Έδώ, θά 'ταν καλό να τονίσουμε ότι ή ανθρωπότητα δέ μεταβάλλει τυχαία τις κοινωνικές της δομές, ιδιαίτερα, αν έχουν καθιεραστεί από χιλιετηρίδες εξέλιξης κι απ' τό βάρος της παράδοσης. Αναδοχικά, μπορούμε να υιοθετήσουμε, όπως μάς βολεύει, πολλές ένλλακτικές εκδοχές της ιστορικής εξέλιξης που συνέθηκε πραγματικά, για να ύπαινωχθούμε ίσως πιο όρθολογικές κι οδμανιστικές κατευθύνσεις κοινωνικής εξέλιξης. Άλλ' αν όχι τίποσ' άλλο, ή ιστορία μάς διδάσκει ότι οι παλιοί θεαμοί σπάνια αλλάζουν πριν να έξαντληθεί τό μεγαλύτερο μέρος των δυνατοτήτων τους. Η κοινωνία των γενών υπήρξε ιδιαίτερα άνθεκτική στο χρόνο. Άκόμα και κει όπου υπάρχει σήμερα, παραμένει ή πιο σταθερή μορφή ανθρώ-

πινής διαδοποίησης πού αναπτύχθηκε ως τώρα. Κανένas ίσως θεσμός πού τήν ακολούθησε δέν εξέθρεψε μιά τόσο βαθιά αίσθηση στής άλληλεγγύης στό άτομο. Χάρη στή φυσική τους έδραϊωση τούς δεσμούς τής αιματοσυγγένειας, πά γένη αποδείχτηκαν οί πιό οικείες κι ίσως πιό Ικανοποιητικές κοινωνικές μορφές, πού επινόησε ή ανθρωπότητα. Συνακλόουθα, τό γένος έτεινε νά συντηρήσει τόν έαυτό του ενάντια σέ πιεστικές κοινωνικές δυνάμεις πού εύκολα συντρίφανε ή μεταβάλλανε δραστικά άλλες μορφές ανθρωπίνης συνένωσης.

Άρχικά, ή νέα οικονομία τοῦ άρότρου και τοῦ άγρου δέν άλλαξε σημαντικά τίς κοινωνικές μορφές πού βασίζονταν στην οικονομία τής σκαπάνης και τής κηπουρικής μιάς προηγούμενης έποχής. Η ανέλιξη ενός συστήματος σ' ένα άλλο, προχώρησε, στην πραγματικότητα, τόσο ανεπαίσθητα κι οργανικά, ώστε είναι συχνά δύσκολο νά προσδιορίσουμε τίς κοινωνικές διαφορές μεταξύ τους. Έμφανίστηκαν παραλλαγές στην κοινοτική ιδιοκτησία και στίς παλιές φυσιοκρατικές θρησκείες, αλλά τά κοινοτικά συστήματα ιδιοκτησίας διατηρήθηκαν γιά πολύ καιρό κάτω από νέες μορφές κοινωνικής διαχείρισης. Άκόμα και πά γένη διατηρήθηκαν υποτυπώδεια, αν όχι ανέπαφα, ακόμα και σέ προχωρημένες Ιστορικές περιόδους. Τυπικά μιλώντας, οί διάδοχοι τοῦ παραδοσιακού συστήματος τών γενών εμφανίστηκαν όταν οί φυλετικοί άρχηγοί, διακεκριμένοι πολεμιστές, ή μιά παγιωμένη Ιερατική κλάσα, κατάφεραν νά γίνουν οί μόνοι ιδιοκτήτες τής γής. Κατανέμανε έποχιακά τίς περιοχές γιά καλλιέργεια ανάμεσα στό μέλη τών γενών και συγκέντρωναν άγροτικά πλεονάσματα, πού υποτίθεται ότι θά χρησιμοποιούνταν άπ' τήν κοινότητα σά σύνολο. Η αλλαγή άπ' τίς παλιές κοινωνικές μορφές στίς νέες, πηρε τό χαρακτήρα μιάς στροφής στην έμφαση μάλλον, παρά μιάς καθολικής ρήξης μέ τό παρελθόν — μιά αλλαγή στό άρχικό κοινοτικό σύστημα πού φαινόταν νά συνίσταται στην διεύρυνση τών κοινωνικών λειτουργιών και διαστάσεών του.

Μέ τόν καιρό, όμως, ή μορφή τών γενών απογυμνώθηκε τόσο καθολικά άπ' τό άρχικό της περιεχόμενο, σάν ο καθοριστικός παράγοντας τής κοινωνικής ζωής, ώστε έγινε λίγο περισσότερο άπό ένα όργανο γιά τήν κατανομή τής εργασίας και τών πόρων. Τά γένη έχασαν ούσιαστικά όλη τους τήν έπιρροή στην διοίκηση τής κοινότητας. Στά χέρια άδιστακτων άρχων, τά γένη έγιναν συχνά τά όργανα γιά τήν αύτο - εκμετάλλευση και τήν καταλήστευσή τους. Η αλλαγή άπ' τίς παλιότερες εξισωτικές σχέσεις, στην Αίγυπτο και στην Μεσοποταμία, σέ νέα συστήματα εκμετάλλευσης και ταξικής στρωματοποίησης δέν έγινε δεκτή τελείως παθητικά άπ' τούς καταπιεζόμενους· πραγματικά, οί άρχαιολογικές πηγές επιβεβαιώνουν έκτεταμένες λαϊκές εξέγέρσεις και διαλείμματα κοινωνικής άταξίας.

στά όποια έγιναν μάταιες προσπάθειες ν' αποκατασταθεί ή παλιά τάξη πραγμάτων. Είναι σημαντικό ότι, ξέχωρα από αυτονομιστικές τάσεις κι εξεγέρσεις τών κατακτηθέντων πληθυσμών, έσωτερικές κοινωνικές συγκρούσεις τέτοιου μεγέθους είναι άγνωστες στους πολιτισμούς της Ίνδιάνικης Αμερικής, γιατί οι έξουσιαζόμενες φυλές δέν άπασχολούνταν σ' αυτή τήν περιοχή μέ τήν κοινωνική δομή σάν τέτοια, μέ τήν μορφή της του γένους κατάφωρα, αλλά μέ τό φόρο υποτέλειας πού άξίωναν οι κυρίαρχες φυλές, όπως οι Άζτέκοι κυρίαρχοι του Μεξικού.

Όπειλουμε βασικά στό Μάρξ τόν δρο «Άσιατικό γαιοκτητικό σύστημα»*, σά χαρακτηρισμό ενός τρόπου γεωργίας όπου ή γη είναι ακόμα αναπαλλοτριωτη, πού δουλεύεται δυνως συλλογικά, αλλά πού ή διεύθυνσή της έλέγχεται από έναν πανίσχυρο κρατικό μηχανισμό.⁷ Πρόκειται ίσως για τήν πιο άρχαία ταξική κοινωνία, πού τά στοιχεία της τείνουν νά εμφανίζονται όπου ή φυλετική κοινωνία έχει άρχισει ν' αποσυντίθεται κι ή ανάγκη για διώσιμες δομές γένους έχει εξαφανιστεί άπ' τήν οικονομική ανάπτυξη της κοινότητας. Τό άσιατικό γαιοκτητικό σύστημα εμφανίζεται όχι μόνο στην πρώιμη Αίγυπτο και τήν Μεσοποταμία, αλλά και μ' έμβρυακή μορφή όταν άγροτικά βασίλεια έγκαθ.δρύθηκαν πάνω στις Έλληνικές Ρωμαϊκές και Γερμανικές φυλές, στή διάρκεια της εγκατάστασής τους στην αντίστοιχη περιοχή. Σ' όλες αυτές τίς περιπτώσεις, έχουμε ένδειξεις ότι ή κοινωνία προσπαθεί νά δημιουργήσει ένα συμβ. βασικό άνάμεσα σέ μία καταξιωμένη άπ' τό χρόνο παράδοση, ότι ή γη είναι αναπαλλοτριωτη κι άνήκει στην κοινότητα σά σύνολο, και σέ νέες τάσεις πού οδηγούν στην άτομική ιδιοκτησία της γης, ή, τουλάχιστον, στον έλεγχο τών γεωργικών πλεονασμάτων από ένα προνομιούχο στρώμα. Μέσα σ' αυτές τίς άρχαίες παραμέτρους, ή εκμετάλλευση άνθρώπου από άνθρωπο εμφανίζεται πριν ακόμα παγιωθεί ή άτομική ιδιοκτησία στή γη και στους πόρους.

Μέ τό Άσιατικό γαιοκτητικό σύστημα, αντιμετώπιζουμε μία κοινωνία πού απολαμβάνει μία σταθερότητα ή όποια μπορεί νά συγκριθεί μ' εκείνη της δομής γένους: στην Αίγυπτο, τή Μεσοποταμία, τήν Ίνδια και τήν Κίνα, παρέμεινε ή βάση τών κοινωνικών σχέσεων για χιλιάδες χρόνια' πραγματικά, αν εξαίρεσουμε τή Μεσοποταμία, ουσιαστικά δέ διαδρώθηκε μέχρι αρκετά σύγχρονους καιρούς. Όστε είναι δύσκολο νά καταλάβουμε γιατί αυτοί οι πολιτισμοί, πού 'ταν βασικά παραποτάμιοι, άπότυχαν ν' ανελιχθούν σέ ιδιοκτητικές μορφές κοινωνίας. Η άρδευση, εξαιτίας τών τεχνικών της άπαιτήσεων, ενίσχυει συνεργατικές αν όχι δημόσιες μορφές άγροτικής διαχείρισης.⁸ Στόν άρχαιο κόσμο, έναν κόσμο

* Σ.τ.Ε. Ό Άσιατικός τρόπος παραγωγής.

πού συνέχιζε νά 'ναι κληρονόμος τῆς κοινωνικῆς ιδιοκτησίας τῆς γῆς καί μιᾶς κοινοτικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐργασίας, μιά κοινωνία βασιμμένη στήν ἀρδευση διατηροῦσε ἀναγκαστικά στοιχεῖα ἀπ' τήν ἀρχαϊκή δομή τοῦ γένους καί τῆς φυλῆς, ἄν καί μέσα σ' ἕνα ὑπερβολικά συγκεντρωτικό κρατιστικό πλαίσιο. Στό βαθμό πού ἡ καλλιέργεια τῆς τροφῆς ἀπαιτοῦσε τή συντονισμένη διαχείριση ὕδατιῶν πόρων κι ἕνα ἐκτεταμένο σύστημα καναλιῶν, κάθε περιφερειακός ἐπιμερισμός — καί πολύ λιγότερο κάθε ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας — θά ἐμπόδιζε τήν ἐπιτυχία τῆς γεωργίας. Ὁ Κρίστοφερ Ντάουζον παρατηρεῖ: «Ἡ μετατροπή τῶν ζουγκλῶν καί τῶν βάλτων τῆς προϊστορικῆς κοιλάδας σίς πλούσιες φυτείες καλαμποκιοῦ, πού ἔκαναν τήν Αἴγυπτο παγκόσμιο θαῦμα, ἐπιτεύχθηκε μόνο μετά ἀπό αἰῶνες κοινοτικῆς, συντονισμένης προσπάθειας. Ἡ εὐημερία τῆς χώρας ἐξαρτιέται, ὄχι ὅπως σίς ὄρειες χώρες ἀπ' τήν ἐργατικότητα τοῦ μεμονωμένου χωρικοῦ καί τῆς οἰκογενείας του, ἀλλ' ἀπ' τήν ὀργανωμένη λειτουργία τῶν ἀρδευτικῶν ἀναχωμάτων κι ἀπ' τά γονιμοποιητικά νερά τῆς ἐτήσιας πλημμύρας, γιατί ἡ γῆ καθαυτή εἶναι ἀχρηστή, δίχως τό νερό πού προμηθεύει ὁ Νεῖλος καί τ' ἀρδευτικά κανάλια. Ἀπ' τοῦς ἀρχαίους χρόνους, ἡ μέτρηση τῆς ροῆς τοῦ Νεῖλου κι ἡ συντήρηση τῶν ἀρδευτικῶν ἔργων, ὑπῆρξε τό πρωταρχικό καθήκον κάθε Αἴγυπτιακῆς κυβέρνησης. Τό ἀρχαῖο αἴγυπτιακό ἔτος ἀρχίζει σίς 19 Ἰούλη, τή μέρα πού ἡ πλημμύρα ἔφτανε κοντά στήν κεφαλή τοῦ Δέλτα κι ἦδη ἀπ' τήν ἐποχή τῆς Πρώτης Δυναστείας, ἡ ἐτήσια φορολογία καθορίζονταν σύμφωνα μέ τό ἐπίπεδο τοῦ ποταμοῦ, γιατί τό προϊόν τῆς ἐπόμενης, συγκομιδῆς ἐξαρτιέται ἀπόλυτα ἀπό 'να καλό Νεῖλο... Ἔτσι, ἡ δύναμη πού ρυθμίζει κι ἐλέγχει τήν πλημμύρα εἶναι ὁ κύριος τῆς ζωῆς καί τῆς ιδιοκτησίας ὀλόκληρου τοῦ πληθυσμοῦ, κι ἡ ἀρχή τῆς ὑποχρεωτικῆς δημόσιας ἐργασίας — ἡ ἀγγαρεία — πού ἄλλοῦ ἐμφανίζεται σάν τυραννικός περιορισμός τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου, εἶναι στήν Αἴγυπτο ἡ ἀπαραίτητη προϋπόθεση ὀλόκληρης τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς».⁹

Ἡ ἀρδευση, καθιστώντας ἀναγκασία τή συντονισμένη κοινοτική ἐργασία, ἐνθάρρυνε τόν κρατικό συγκεντρωτισμό καί τή γραφειοκρατικοποίηση. Ἦδη ἀπ' τήν ἐποχή τῆς Πρώτης Δυναστείας στήν Αἴγυπτο, ἔβρουμε ἀπ' τίς ἱστορικές πηγές γιά τήν ὑπαρξη ἐνός βελζιρη, ἐνός γαγκελλάριου, ἐνός παρακοιμώμενου, ἐνός τελετάρχη, ἐνός βασιλικῶ ἀρχιτέκτονα, ἐνός Ἐπόπτη τῆς Πλημμύρας καί πάει λέγοντας ὡς ἕνα φύλακα τοῦ Κεντιῶ Καλλυντικῶν τοῦ Βασιλεῖα — κοντολογίης, ἕνα πλατύ φάσμα ἀξιωματούχων, πού ἐπιλέγονταν βασιικά ἀπ' τίς ἐξέχουσες οἰκογένειες τῆς κοιλάδας, πού μᾶς θυμίζουν περισσότερο βασιλικούς αὐλικούς καί γραφειοκράτες, παρά ἀνεξάρτητους φεουδάρχες εὐγενεῖς. Στήν Αἴγυπτο, ἐκτός ἀπό τίς ἀ-

Ξιώσεις πού πρόβαλλε τό Ιερατείο, ή γή άνήκε στόν Φαραώ. Ήταν βασικά στ' όνομά του πού οι τοπικοί κυβερνήτες μάζευαν τό φόρο όποτέλειες και φόρους σε είδος, οι όποιοι έπειτα άποθηκεύονταν σε βασιλικές άποθήκες. Ή άγροτιά, δεμένη βασικά μέ τή γή, ή έμεινε μ' ένα όπόλειμμα τοῦ προϊόντος της ή άμοίβοταν σε είδος άπ' τό δημόσιο ταμείο. Στή Μεσοποταμία, αυτά τά προνόμια ποσαγωγάζονταν από Ιερατικά σωματεία, για νά μεταβιβαστοῦν άργότερα στο πρόσωπο ενός μονάρχη, πού άπολάμβανε μιάν έξουσία, όχι διαφορετική από κείνη τῶν Φαραώ. Στήν πορεία τοῦ χρόνου, αυτό τό υπερβολικά συγκεντρωτικό σύστημα κατάρρευσε μπροστά στην έπιθεση τῶν γαιοκτητῶν εύγενῶν, αλλά άνασυγκροτοῦνταν πάλι, σχεδόν σταθερά, άνάλογα μέ τή δύναμη τῶν διαδοχικῶν δυναστειῶν και σφετεριστῶν. Τό Άσιατικό γαιοκτητικό σύστημα παράμεινε ή βασική κοινωνική μορφή τῶν Έγγύς Άνατολικῶν κι Άνατολικῶν πολιτισμῶν ὡς τοῦς σύγχρονους καιρούς.

Αυτές οι άγροτικές κοινωνίες είναι: τό κλειδί για τήν κατανόηση της ανάπτυξης της αρχαίας πόλης, γιατί δέν προωθοῦν μόνο, αλλά και περιορίζουν τήν άνέλιξη της αστικής ζωής. Τά άγροτικά συμφέροντα, χάρη στη συγκεντρωτική έξουσία και τόν πλοτο πού έλέγχουν, όποτάσσουν τήν πόλη στην ύπαιθρο. Μολονότι ανάπτυχθηκαν στη Μεσοποταμία μεγάλες και πλούσιες πόλεις (και σε μικρότερη έκταση στην Αίγυπτο), αυτές οι αστικές κοινότητες δέ δημιούργησαν μιá διαρκή Ισορροπία μέ τήν έξουσία, πού άκούονταν άπ' τίς γαιοκτητικές τάξεις. Τό εμπόριο, οι τέχνες κι οι νέες τεχνικές παραγωγής, ήταν άμέτρητες, αλλά δρίσκονταν στην ύπηρεσία τῶν άγροτικῶν στρωμάτων. Ο αστικός πλοῦτος, φντί νά επίστρέφει σε μιá τοπική μπουρζουαζία μέ τή μορφή συσσωρευσης κεφαλαίου, άπαλλοτριώνονταν άπ' τίς μοναρχίες, τίς κρατικές γραφειοκρατίες και τοῦς τοπικούς κυβερνήτες. Στήν πραγματικότητα, ο σχηματισμός κεφαλαίου, περιοριζόταν πολύ κι ουσιαστικά άναχαιτιζόταν. Ή εμφάνιση μιáς ανεξάρτητης αστικής τάξης, έμποδιζονταν άπ' τή φορολογία, τοῦς δασμούς και τίς κρατικές επιχειρήσεις.

Μέ τήν έκταση στην όποία ή διομηχανία και τό εμπόριο καταληστεύονταν, μόνο συνοπτικά μπορούμε ν' άσχοληθοῦμε. Άκόμικαι στους Πτολεμαϊκούς χρόνους, ή Αίγυπτιακή οικονομία άσφυκτιόσε άνάμεσα σε πάνω από 200 φόρους. Ή έσωτερική αγορά της καιάδας περιοριζόταν αποτελεσματικά από ένα φόρο 10% πάνω στις πωλήσεις, από ένα φόρο 5% πάνω στα νοίκια κατοικιῶν, από ένα φόρο κληρονομίας, και, μ' έξαιρέση τά προνομιούχα στρώματα, από ένα κεφαλικό φόρο. Οι εμπορες τάξεις επιβαρύνονταν συνήθως μέ δαπανηρές τελετές κι όποχρεώσεις νά προσφέρουν δώρα στην μοναρχία. Φόροι έμπορευμάτων επιβάλλονταν όχι μόνον

στά λιμάνια και τις συνερσιακές διόδους, αλλά και στά δρια των έπαρχιών. Ούσιαστικά όλες οι τέχνες και τά έπαγγέλματα έλέγχονταν άπ' τό κράτος. Βασιλικά μονοπώλια καθιερώθηκαν στην παραγωγή λαδού, παπύρου, ύφασμάτων και στά όρυχεια και τή χρηματοδότηση, ένω κρατικές έπιχειρήσεις συναγωνίζονταν μέ τόν ιδιωτικό τομέα στην παραγωγή προϊόντων όπως οι βαφές, τά δέρματα, τά κολλυντικά, τ' άρώματα, τό γυαλί, τ' άγγεια κι ή μύρα.

Οι οικονομικοί έλεγχοι πού άσκούνταν άπ' τούς Πτολεμαίους Φαραώ, διαφέρανε, ούσιαστικά, έλάχιστα άπ' τις ρυθμίσεις και τούς δασμούς πού θάρυναν τό έμπόριο και τή βιομηχανία σ' όλους σχεδόν τούς άγροτικούς πολιτισμούς τής Έγγύς Άνατολής και τής Ανατολής. Τά πρώτα κύματα έμπορευματικής παραγωγής, πού 'ταν τόσο βασικά για τήν ανάπτυξη μιας άθηντικής άστικής κοινωνίας, διαρκορπίστηκαν έτσι άπ' τούς όγκώδεις δράχους, στεγανών, άγροτικών οικονομιών πού διευθύνονταν άπ' τό Κράτος. Έκτός από μερικές εξαιρέσεις, ή ζωή στην πόλη έγινε ένα στολίδι τής άγροτικής βασιλικής έξουσίας και τό προϊόν ένός άγροτικού πλεονασμού, πού δέν ξεχώριζε άπ' τά τεράστια μνημεια, τούς ναούς και τούς τάφους, πού ή κατασκευή τους άπορρόφησε τήν πλεονάζουσα εργασία και πόρους τής Αιγύπτου και τής Μεσοποταμίας. Μέσα σ' αυτή τήν κοινωνική ρύθμιση, ή συσσώρευση κεφαλαίου, πού άργότερα σχημάτισε τή βάση για μιá ανεξάρτητη, μπουρζουαζία και μιá βιομηχανική οικονομία στην Εδρώπη, ήταν ούσιαστικά αδύνατη κάτω άπ' τό Άσιατικό σύστημα Έγγειας Ιδιοκτησίας.

Ένώ ξεπεράστηκε άπ' τό χρόνο, ή γρανιτένια δομή αυτού του συστήματος ποτέ δέ ράγισε ή καταστράφηκε. Για χιλιάδες χρόνια μετά τή χαρραγή τής Ιστορίας, διατηρούνταν μ' έκπληκτική άντοχή — ένω άλλοι οι άνθρωποι διάλεξαν τήν κύρια κατεύθυνση και προχώρησαν σέ πιό ένθαρρυντικές κι ευκαμπτες άστικές μορφές.

Μετά τήν πρώτη χιλιετηρίδα π.Χ., ένα νέο άγροτικό σύστημα κι ένas νέος τρόπος άστικής ζωής άρχισαν νά εμφανίζονται στίς θόρες άκτές τής Μεσογείου. Οι ποιμενικές φυλές πού διεισδυσαν στην Έλληνική χερσόνησο, κατέχτησαν κι αναμίχθηκαν σταδιακά μέ προϋπάρχουσες, σταθερές άγροτικές κοινότητες, άναπτυσσόμενες ραγδαία πέρα άπ' τή φυλετική κοινωνία. Η Έλληνική κοινωνία, παίρνοντας υπόψη τις πολλές, μοναδικές της ιδιότητες, άνκεφαλιώνει μέ τόν τρόπο της τήν εξέλιξη των άγροτικών βασιλείων, άπ' τις κοινοτικές σχέσεις σ' ένα χαλαρό είδος φεουδαρχίας, περνώντας μέσα από κοινωνικές μορφές όχι άνόμοιες μέ τό Άσιατικό γαιοκτητικό σύστημα. Τό ότι αυτή ή φάση εμφανίστηκε μέ δλό-τελα πρωτότυπο τρόπο, επιβεβαιώνεται από ένα μεγάλο άριθμό εύρημάτων πού προέρχονται άπ' τήν αρχαϊκή Έλληνική κουλτούρα.

Ἡ θρυλική μορφή τοῦ Θησέα φαίνεται νά συνενώνει κάτω ἀπό ἓνα ὄνομα ἓνα ἀριθμὸ ἑλλήνων φυλάρχων, οἱ ὁποῖοι ὀργάνωσαν τὴς Ἑλληνικῆς φυλῆς σὲ ὁμοσπονδίες, πού θύμιζαν κάπως τὴν πρώτην κοινωνία τοῦ Νεΐλου. «Τὸ πρῶτο ἀναμφισβήτητο γεγονός πού συναντάμε στὴ ζωὴ αὐτοῦ τοῦ νέου εἴδους κοινότητος, εἶναι ὅτι κυβερνιόταν ἀρχικὰ ἀπὸ βασιλῆδες», παρατηρεῖ ὁ Γουίλλιαμ Φ. Φόουλερ. «Αὐτὸ ἐκφραζόταν μὲ διάφορες λέξεις — βασιλεύς, ἀρχων, πρύτανης (κι ἀνάμεσα στοὺς Λατίνοὺς) βασιλιάς, δικτάτορας — ἀλλ' ἀπ' ὅτι ξέρομε, ὑπῆρχε πάντα στὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ ἀρχαίου Κράτους. Ἡ παράδοση, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὴν Ἰταλία, μιλοῦσε πάντα γιὰ κάποια ἐποχὴ ὅπου οἱ βασικὲς πράξεις διακυβέρνησης ἐκτελοῦνταν εἴτε ἀπὸ ἢ κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἐνὸς μόνο ἀνθρώπου» καί σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν μπορούμε νά ἴμαστε βέβαιοι ὅτι ἡ παράδοση ἦταν σωστὴ. Τόσο ὁ Θουκυδίδης, ὅσο κι ὁ Ἀριστοτέλης τὴν υιοθέτησαν» στὴ συντηρητικὴ Σπάρτη, ὁ Βίος ὁ βασιλιάς ἐπέζησε σ' ὅλη τὴν ἱστορίαν τῆς καὶ στὴν Ἀθήνα καὶ τὴ Ρώμη, ἡ βασιλεία ἀφῆσε πῶς τῆς ἔχην δταν ξεσφαινήσῃ...».¹⁰

Πράγματι, ἡ ἀρχαῖκὴ Ἑλληνικὴ κοινωνία ὄρηκε τὴν αἰσθητικὴ τῆς ἐμπνευστῆς μιά Ἀνατολικοπονημένη τέχνη, πού ἔταν τόσο ξένη μὲ τὴ γλυπτικὴ ἢ ὅποια ἀνθῆσε στὴ διάρκεια τῆς μεταγενέστερης κλασσικῆς περιόδου. Ὡστε φαίνεται δύσκολο νά πιστέψουμε ὅτι οἱ ἄνθρωποι πού δημιούργησαν τὸν ἀκαμπτο, ὑπερβολικὰ στυλιαρισμένον Ἀπόλλωνα τῆς Τενέας, θά μπορούσαν νά ἔχαν ὅποιονδήποτε ἱστορικὴ σχέση μ' ἐκείνους πού σκόλισαν τὴς μορφῆς πού στόλιζαν τοὺς ναοὺς τῆς Ἀθήνας τοῦ Περικλέη.

Ὡστόσο, ξέρομε ὅτι αὐτὴ ἡ σχέση ὑπῆρχε καὶ θά πρέπει νά βροῦμε τὴν ἐξήγησίν μας γιὰ τὴς διαφορῆς μεταξύ τῶν δύο περιόδων στὴ γεωγραφία τῆς Ν. Εὐρώπης. Τὸ ἀνώμαλο, ὄρεινὸ πεδίο τῆς Ἑλλάδας ἔκανε οὐσιαστικὰ ἀδύνατη τὴν ἐπίτευξιν τοῦ βαθμοῦ πολιτικῆς ἀποκρυστάλλωσῆς καὶ συγκεντρωτισμοῦ, ὁ ὁποῖος διακρίνει τόσο κατὰφωρα τοὺς ἀνώτερους πολιτισμοὺς τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς. Οἱ πρῶτες Ἑλληνικῆς κοινότητες, σάν τὰ Ἀσιατικὰ τοὺς ἀντίστοιχα, ἔδιναν τὴν ἐγγεια ἰδιοκτησία στοὺς φυλάρχους, ἀλλὰ οἱ φυλόκεντρος δυνάμεις, πού διαπλάθανε ἐπισειδιακὰ τὴς Ἀσιατικῆς κοινωνίες πάνω σὲ φεουδαρχικῆς κι ἐπιμεριστικῆς κατευθύνσεως, ἔγιναν, στὴν Ἑλλάδα, οἱ κυρίαρχοι παράγοντες πού καθοδηγήσαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτικῆς δομῆς. Ὡς τοὺς Ὀμηρικὸς χρόνους, ἡ ὑποτέλεια σὲ φεουδαρχὴν μᾶλλον, παρά ἓνα ὑπερβολικὰ συγκεντρωτικὸ κράτος, εἶχε γίνῃ ἡ βάση τῆς Ἑλληνικῆς Ὀμοσπονδίας. Ὁ Τζώρτζ Θόμσον μᾶς δίνει ἀναμφίβολα μιά ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς ζωῆς στὴν Ὀμηρικὴ ἐποχὴ, δταν παρατηρεῖ ὅτι ὁ Ἑλληνας βασιλιάς «ζεῖ σ' ἓνα παλάτι, πού εἶναι κτισμένον σὲ κάποιο βραχώδες ὕψωμα, περιβαλλόμενον ἀπ' τὴς κατοικίαις τῶν ὑποτελῶν

του. Η σχέση ανάμεσα στο βασίλειο και τον υποτελή είναι τέτοια όπως αυτή που βρίσκουμε, κάτω από παρόμοιες συνθήκες, μεταξύ των πρωτογενών Γερμανών, 2000 χρόνια αργότερα. Σ' ανταμοιβή για τη στρατιωτική υπηρεσία, ο υποτελής κρατάει δικαιοματικά τη διαίκηση ενός τμήματος της κατακτημένης περιοχής και, με τη σειρά του, παίρνει τα δώρα υπέρ του βασιλιά, όταν καλείται να το κάνει. Τέτοια ήταν η σχέση του Βελλεροφόντη με το βασίλειο της Λυκίας, του Φοίνικα με τον πατέρα του 'Αχιλλέα' και θυμιάστε πως ο 'Οδυσσεύς προσπάθησε μάταια ν' αποφύγει τη στρατιωτική υπηρεσία. 'Ο υποτελής δικαιούται ν' άκουσσει σε ζητήματα πολιτικής και νά φάει στο βασιλικό τραπέζι. Υπάρχουν πολλά τέτοια συμβούλια στην 'Ι λ ι ά δ α και την 'Ο δ υ σ σ ε ι α, η παράβαση των μνηστήρων έγκειται στο ότι έκαναν κατάχρηση ενός αναγνωρισμένου προνόμιου. Τελικά, κάθε υποτελής, ήταν σά βασιλιάς σε σχέση με τους δικούς του υποτελείς. 'Ο 'Οδυσσεύς ήταν υποτελής του 'Αγαμέμνονα, αλλά σε σχέση με τους πρίγκηπες της 'Ιθάκης, ήταν βασιλιάς.¹¹

Όπως η επένδυση του έλέγχου πάνω στις φυλετικές γαίες στο πρόσωπο των άγροτικών μοναρχών τείνει ν' άποσυντεθεί μετατρέπόμενη σε ψευδαρχία, εκτός αν η βασιλική έξουσία ένοσχύεται άπ' την κοινωνική ανάγκη νά συντονιστεί ένα πολύπλοκο άρδευτικό σύστημα, έτσι κι η ψευδαρχία, με τη σειρά της, τείνει νά παραχωρήσει τη θέση της σε ανεξάρτητες άγροτικές κοινότητες, που διαίξονται σε μικρές κλίμακας καλλιέργεια τροφής, ιδιαίτερα μετά την εμφάνιση της έμπορευματικής παραγωγής σε μία άγροτική κοινότητα. Οι πόλεις, άφου άπελευθερώθον άπ' τη φθίνουσα έξουσία των γαιοκτημόνων, άντεπιδρουν στην ύπαιθρο για ν' αναπαράγουν τις βίαιες οικονομικές συνθήκες που επικρατούν στις άπτικές άγορές κι έργαστήρια. Οι έμπορευματικές σχέσεις και τό εμπόριο μετατρέπουν τον υποτελή και τό δουλοπάροικο σε ανεξάρτητους χωρικούς, τό άγροτικό αντίστοιχο του ελεύθερου άσπου χειροτέχνη κι άφεντικού. Αυτή η βασική κοινωνική τάση, όπως θά δοΐμε αργότερα, έπρόκειτο ν' ακολουθηθεί στην άμφιη Μεσαιωνική Εϋρώπη.

Στην αρχαία Ελλάδα κι 'Ιταλία, η ανάπτυξη τροποποιήθηκε σημαντικά άπ' την επίδραση διαδοχικών εισβολών διάφορων φυλών άπ' τό βορρά κι άπ' την εγκατάσταση τεχνιτών κι εμπόρων άπ' τους πιο άναπτυγμένους Μεσογειακούς πολιτισμούς. Οι βόρειοι εισβολείς ύποβίβασαν τίς παλιότερες, προϋπάρχουσες άγροτικές κοινότητες στην κατάσταση δουλοπαροίκων, ενώ οι κατακτητές βρέθηκαν συχνά σε μία κατάσταση μισο - χωρικού, όντας ελεύθεροι κατ' όνομα κι όχι πραγματικά. 'Ο χωρικός κι ο δουλοπάροικος καλλιεργούσαν τη γη δίπλα - δίπλα, ενώ κοινωνικά ο καθένας τους εισχωρούσε σταδιακά στην κατάσταση του άλλου. Με τον καιρό, μία κοι-

ωνία ελεύθερων, μικροκτηματιῶν χωρικῶν, ἄρχισε ν' ἀποκρυσταλλῶνεται μέσα ἀπ' τὴν ρευστὴν, συχνὰ ταραχῶδεις συνθήκες ἐνὸς ἀποσυντιθέμενου συστήματος φεουδαρχικῆς γαιοκτησίας. Ἐνα νέο εἶδος πόλης ἐμφανίζεται τώρα, μιά πόλη πού σχηματίζει τὸ πολιτικό, πολιτιστικό κι ἐμπορικό κέντρο ἐλεύθερων γεωργῶν καὶ τεχνιτῶν — πού ὁ καθένας τους εἶναι ἀνεξάρτητος καὶ παράγει πρωταρχικά γιὰ τὸν ἄλλο σὲ μ' ἄξιοσημείωτα καλο-ισορροπημένη οἰκονομία.

Τὸν 6ο καὶ τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ., ἕνας ἀριθμὸς ἐλληνικῶν πόλεων ἄρχισε κιόλας νὰ μοιάζει, τουλάχιστον ἐπιφανειακά, μὲ τὴ σύγχρονη εἰκόνα μ' ἄς ἀστικῆς κοινότητας. Ἡ Ἀθήνα, ἡ Ἑλληνικὴ πόλη μὲ τὴν ὁποία εἴμαστε πιὸ ἐξοικειωμένοι, συντηροῦσε ἴσως κάπου 30.000 ἀρσενικούς πολίτες (κι ἂν προσθέσουμε τὴν γυναῖκες καὶ τὰ παιδιὰ τους, ἕνα συνολικό πληθυσμὸ 150.000 ἀνθρώπων), ἴσως 100.000 δούλους, κι ἕνα ἀριθμὸ, ἐκτιμώμενο σὲ 350.000, μέτοικων ἢ ἐλεύθερων ξένων. Στὴ διάρκεια τῆς κλασσικῆς περιόδου τῆς Ἀθήνας, ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλης μπορεῖ νὰ ξεπερνοῦσε τὴν 250.000 κατοίκους. Γενικά, πρέπει νὰ δοῦμε τὴν νέαν Ἑλληνικὴν πόλιν ὡς ἀνεξάρτητες ἀστικές ὀντότητες, ἀπαλλαγμένες ἀπ' τὴν ἐπικυριαρχία φεουδαρχῶν καὶ μεγαλοκτηματιῶν. (Αὐτὸ τὸ γεγονός διαιχωρίζε: ἀποφασιστικά τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν — κράτη ἢ, πιὸ σωστά, τὴν π ὀ λ ε ι ς* ἀπ' τὴν πόλιν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς καὶ Ἀνατολῆς). Ἡ ἀστικὴ ζωὴ ὑπάρχει τώρα ὡς αὐτοσκοπός, ὄχι ὡς συμπλήρωμα μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας κι ἀπολαμβάνει μιὰ ὑπόνοια, πού θά 'ταν ἀδιανόητη μέσα στὰ πλαίσια τῶν πιὸ πρώιμων Ἀσιατικῶν γαιοκτητικῶν συστημάτων.

Ἀλλὰ οἱ Ἑλληνικὲς πόλεις δὲν εἶναι ἀληθινὰ σύγχρονες πόλεις, μὲ τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Σὰν πολιτικὲς δομές, διαφέρουν κατὰφωρα ὄχι μόνο ἀπὸ τὴν Ἀσιατικὴν πόλιν, ἀλλὰ κι ἀπ' τὴν μητροπόλιν τῆς ἐποχῆς μας. Αὐτὸ πού μᾶς ἐντυπωσιάζει ἀμέσως ἀναφορικά μὲ τὴν Ἀθήνα, τὴν πιὸ ἀναπτυγμένη ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴν πόλιν, εἶναι ὅτι ἡ πολιτικὴ δραστηριότητα συνεχίζεται ἕνα ἐξαιρετικά ὑψηλὸ βαθμὸ συμμετοχῆς τῶν πολιτῶν. Ὅλες οἱ πολιτικὲς ἀποφάσεις παίρνονται ἄμεσα ἀπὸ μιὰ λαϊκὴ συνέλευση, ἡ Ἐ κ λ η σ ι α, τὴν ὁποία ἀναμένεται νὰ παρακολουθεῖ κάθε ἀρσενικός πολίτης τῆς πόλης καὶ τῶν περιχώρων τῆς (τῆς Ἀττικῆς). Ἡ ἐκτέλεση τῶν ἀποφάσεων τῆς Ἐ κ λ η σ ι α ς ἐμπίπτει στὴν ἐξουσία τῆς Βουλῆς τῶν 500, πού συγκροτεῖται ἀπὸ ἐκλεγμένους πολίτες ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἀττικῆς, οἱ ὁποιοί, σὲ ομάδες ἀπὸ 50 ἄτομα ἀποκοῦν ἐκ περιτροπῆς τὸ ἀξίωμα τους κάθε 10 μῆνες. Οἱ πρακτικὲς πλευρὲς τῆς ἀστικῆς διοικήσεως ἀνατίθενται

* Σ.τ.Μ. Μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια τοῦ ὄρου. Τὸ «ἄστυ», ἡ πόλη - κοινότητα.

κατόπιν έκλογης ἢ κλήρου σέ συμβούλια πολιτῶν, ὄχι σέ μιά ἐπαγγελματική γραφειοκρατεία — κυρίως στούς 9 Ἀρχοντες, σέ 10 ἔκλεγμένους Στρατηγούς, σέ συμβούλια δημοσιονομίας, ἐκπαιδευτοῦς ναυστάθμων καί πάει λέγοντας. Στό βαθμό πού ὄλοι οἱ πολιτικοί φορεῖς τῆς Ἀθήνας ἀνανεώνονται κάθε χρόνο, συνάγεται ὅτι ἕνας ἀξιόλογος ἀριθμός ἀπλῶν πολιτῶν συμμετέχει σέ ὅποιόδηποτε δοσιμένο χρόνο στά ἐκτελεστικά σώματα τῆς πόλης. Ὁ Γουίλλιαμ Φόουλερ ὁπολογίζει ὅτι στίς μέρες τοῦ Περικλή, 1900 πολίτες, ἀπό ἕνα ἐνῆλικο πλῆθος 30.000 ἀντρῶν, ἐμπλέκονταν ἐνεργά στήν ὕπηρεσίαν τῆς πόλης, καθιστώντας ἔτσι τήν πλατιά λαϊκή συμμετοχή ἕνα ἐγγενές χαρακτηριστικό τῆς ἀστικῆς διοικήσεως: «Τώρα ἂν πάροικε αὐτό σέ συνάρτησι, μέ τό καθολικό δικαίωμα τῶν πολιτῶν νά παίρνουν μέρος στήν Ἐκκλησία καί τό δικαίωμα ἐκείνων πού εἶναι πάνω ἀπό 30 χρονῶν, νά παρακάθονται σά δικαστές στά δικαστήρια, γίνεται ἀμέσως φανερό ὅτι ὁ Ἀθηναϊκός λαός διεύθυνε πραγματικά τή διακυβέρνησή του καί ὅτι τό Κράτος* ἦταν μιά πραγματική δημοκρατία. Δέν ὑπάρχει ἐδῶ καμιά προνομιοῦχα τάξι, καμιά τάξι ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν, καμιά γραφειοκρατεία, κανένα σῶμα ἀνθρώπων ὅπως ἡ Ρωμαϊκή Σύγκλητος, πού μόνο αὐτή καταλάβαινε τά μυστικά τοῦ Κράτους καί πού τή θεωροῦσαν καί τήν ἐμπιστεύονταν σάν τή συγκεντρωμένη σοφία ὅλης τῆς κοινότητος. Στήν Ἀθήνα δέν ὑπῆρχε καμιά διάθεση καί, στήν πραγματικότητα, καμιά ἀνάγκη, νά ἐμπιστευθοῦν τήν ἐμπειρία κανενός· καθάως ὑπεισέρονταν ἐπιδέξιαν στίς λεπτομέρειες τῶν προσωρινῶν του καθηκόντων καί τά διεκπεραίωνε, στό βαθμό πού μπορούμε ν' ἀντιληφθοῦμε, μ' ἐπιμέλεια καί ἀμεροληψία. Σάν τοῦς μουσικούς σέ μιά καλο-ἐκπαιδευμένη ὀρχήστρα, ὄλοι ἐπ'ὄψωκαν νά μάθουν τοῦς ρόλους τους καί νά ἔναι ἱκανοποιημένοι μέ τόν κλῆρο πού ἔλαχε σ' αὐτούς».¹²

Ἀλλά οἱ διοικητικές πλευρές τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτικῆς ζωῆς πᾶνουν μόνο μίαν ὀψη τῆς ὀλόπλευρης, ἰσορροπημένης, καί ἔντονα κοινωνικῆς φύσεως ἐκείνου πού ἡ Ἡντιθ Χάμιλτον τόσο εὐστοχα περιέγραψε σάν «Ὁ Ἑλληνικός Δρόμος». Γιά αἰῶνες μετά, οἱ ἄνθρωποι ἔμελλε ν' ἀνατρέχουν πίσω στήν Ἀττική ὄπου, γιά μιά σύντομη περίοδο, ἀνθῆσε μιά κοινότητα πού ἡ ἀνάπτυξή της δέν ἐπρόκειτο νά ξεπεραστεῖ στήν πορεία τῆς κατοπινῆς ἱστορίας. Αὐτό πού αἰχμαλιώνει ἀμέσως τό μάτι σέ μιά μελέτη τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, εἶναι ἡ πλούσια ροή τῆς Ἀθηναϊκῆς ζωῆς — ἡ ὀρθολογικότητα πού ἀγκάλιαζε τά πάντα καί ἡ ἀνθρώπινη κλιμάκωσή της. Οἱ «Ἄντρες τοῦ Μαραθῶνα» παίρνουν τά ὄπλα ἐναντία στούς Πέρσες εἰσβολεῖς τῆς χώρας τους, μέ τήν ὄσια προθυμία πού παίρνουν

* Σ.τ.Ε. Μέ τήν ἀρχαία ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἡ πολιτεία.

τό δρεπάνι γιὰ νά θερίσουν τὰ χωράφια τους. Καλλιεργούν τό πνεῦμα τους μέ τό ἴδιο σθένος πού πολεμᾶνε στά βρ-
 χώδη προύρια τῆς χώρας τους. Ἡ Ἑλληνική μυθολογία, ἀν-
 αμφίβελα νατουραλιστική κάτω ἀπ' τό φωτεινό Μεσογειακό
 οὐρανό, συνδυάζεται χαριτωμένα μέ τίς μνημειώδεις δρυς τῆς
 Ἀττικῆς τραγωδίας, τό Ἑλληνικό μυαλό, καλλιεργημένο στίς
 πιό ἀπαιτητικές σχολές τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ποτέ δέν παύει νά
 στικιάται: — σχεδόν παιδιάστικα — γιὰ νά θαυμάσει τή φυσική
 δημιουργία τῆς γῆς καί τῆς θάλασσας καί, πάνω ἀπ' ὅλα, τήν εὐπλα-
 τετή μορφή τοῦ ἀνθρώπου, πού ἡ μοῖρα του στήν Ἀθηναϊκή λογο-
 τεχνία ἀναμιγνύει ἕνα φιλοσοφικό πάθος μέ μιὰ γαλήνια ἀξιοπρέ-
 πεα.

Ἡ Ἀθηναϊκή ζωή, στίς πιό ὑπέροχες στιγμές της, σχημα-
 τιζε μιὰ ὁλότητα πού ἐνισχύονταν ἀπό τήν ἰσορροπία καί τήν ἐνό-
 τητα τῆς Ἰδίας τῆς π ὅ λ ε ω ς. Σ' ἕναν Ἑλληνα θά φαίνονταν
 παράλογο ὅτι ὁ νοῦς θά 'πρεπε νά χωριστεῖ ἀπ' τό σῶμα, ἡ τέχνη
 ἀπ' τήν κοινωνία, ὁ ἄνθρωπος ἀπ' τή φύση, ἡ κουλτούρα ἀπ' τήν
 πολιτική. Ἡ π ὅ λ ι ς ἦταν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄνθρωπος ἡ π ὅ-
 λ ι ς τὸ νά 'σαι ἐξορσιμένος ἀπ' τήν π ὅ λ ι ν ἦταν σά νά
 ὑφίστασαι μιάν ἐξόντωση χειρότερη κι ἀπ' τό θάνατο. Ὁ Ἑλληνας
 πολίτης τρέφονταν ἀπό τήν κοινότητά του ὅπως ἕνα δέντρο ἀπ' τό
 χῶμα. Τόσο ἀδιαχώριστα ζευγαρωμένοι ἦταν οἱ ἄνθρωποι κι ἡ κοι-
 νωνία, ὥστε ἕνα κοινωνικό ἠλ-όφως διαπερνοῦσε κάθε τι: τό Ἑλλη-
 νικό. Δέν παύουμε ποτέ νά θαυμάζουμε πόσο ἀξιοσημείωτα διαβάζον-
 ται καί σήμερα ἀκόμα οἱ σάτιρες τοῦ Ἀριστοφάνη, πόσο προχωρη-
 μένες εἶναι σέ σχέση μ' ἕνα τόσο μεγάλο μέρος τῆς σύγχρονης φι-
 λολογίας μας τοῦ ἴδιου εἴδους, πόσο ἀνυπέροχες εἶναι στό
 σθένος τους, πόσο ἀναζωογονητικός εἶναι ὁ ἐπίγειος χαρακτήρας κι
 ὁ ρεαλισμός τους, πόσο γεννιόδωρη εἶναι ἡ ἀνθρωπιά τους, καί πό-
 σο ἐντεχνα φιλοσοφικές εἶναι οἱ ἀποχρώσεις τους. Κι ὁμως αὐτά
 τὰ θεατρικά ἔργα ἦταν πολιτικά ἔργα — τολμηρά δηχτικές
 σάτιρες ἐπιφανῶν πολιτικῶν τῆς ἐποχῆς καί βίαια σχόλια
 πάνω σέ ἄμεσα πολιτικά προβλήματα. Χρῶσταίμε τήν ἀνυπέ-
 ροχη θέση τους μέσα στή δυτική φιλολογία στήν καθαρὴ
 ὀρθολογικότητα τοῦ Ἑλληνικοῦ νοῦ, στήν οὐσιαστικότητα ὅλων τῶν
 σχέσεων μέσα στήν π ὅ λ ι ν, σέ μιὰ εὐκρίνεια ἀπέναντι στή
 ζωή, πού ἐξαφάνιζε τίς ψευδεῖς σκιές τῆς ἐνδοσκοπῆσης καί τίς
 πλάστοτητες τοῦ γεωρτικῶ ἀισθητικισμοῦ.

Ἀπ' τήν ὁλότητα τῆς π ὅ λ ε ω ς ἀναδύθηκε ἡ Ἑλληνική
 σκοπιά, πού ὁ Πῶλ Λάντις τόσο εὐγλωττα περιγράφει στήν πραγ-
 ματεία του γιὰ τό Ἀθηναϊκό δράμα: «Μιὰ στάση ἀπέναντι στή
 ζωή, τόσο εὐκρινῆς καί συνάμα τόσο ἐξυπνη, πού τὰ μυαλά τῶν
 ἀνθρώπων, ὅσο πολύ κι ἂν ἔχουν ἐξαπατηθεῖ ἀπ' τή φαντασία ἡ τή

φιλοσοφία, πρέπει τελικά νά επιστρέφουν πάντα σ' αυτή. Χάρη σέ κάτι πού μοιάζει σχεδόν σά φυλετική εϋφυΐα, οι 'Αθηναίοι τού δου αιώνα κατάφεραν ν' ατενίσουν τή ζωή μέ ελιγκρίνια. Δέν τήν αντιμετώπισαν ούτε μέ θρασύτητα καί κομπασμό, ούτε μέ φόβο καί τρόμο· ούτε μέ μιá αμαθή άποδοχή τής ύπόθεσης τού εξουσιασμοϋ τής, ούτε μέ 'εγαν εξίσου αμαθές καί δειλό αίσθημα κατωτερότητας...». Τό μήνυμα τού 'Αθηναϊκού δράματος είναι «αυτός ό έντιμος διανοητικός, αυτό τό πάθος γιά τήν αλήθεια, αυτή ή γαλήνια κι ειλικρινής ένατένιση τής ζωής — κι αυτό ήταν πάντα τό σύγχρονο πνεϋμα... Είναι ή πάλη γιά ν' άπελευθερωθεί τό πνεϋμα, ν' απαλλαγεί άπ' τά πέπλα τής έλπίδας καί τού φόβου, έτσι ώστε νά μπορέσει νά κοιτάξει ξεκάθαρα κι άφοβα τό πρόσωπο τής ζωής καί νά τή γνωρίσει όπως είναι, φοβερή κι άξιολύπητη κι ένδοξη κι όλοτε-λα παράλογη».¹³

Τέ δι η 'Ελληνική κοινωνία στιγματιζονταν άπ' τή δουλεία κι άπό ένα έντονα πατριαρχικό άποκλεισμό τών γυναικών, είναι περιττό νά τονισθεί. Μοιραζόταν αυτά τά άπάνθρωπα χαρακτηριστικά πού 'ταν μέρος τής γενικής βαρβαρότητας τής έποχής. 'Αλλά αυτά δέν εξηγούν γιατί ή π ό λ ι ες πέτυχε τόσο θαυμάσια νά ξεπεράσει εκείνη τή βαρβαρότητα, τις φρικαλεότητες, όντως, πού έμειλλε ν' ακολουθήσουν άκριβώς μετά τήν παρακμή τής π ό λ ε ω ς, κυρίως μετά τήν εμφάνιση τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας καί τού πρώιμου Μεσαίωνα. Γιά νά μή χάσουμε κάθε αίσθηση τής προοπτικής πού όδήγησε στήν άστική άνάπτυξη, δέν πρέπει νά πάψουμε ποτέ νά συγκεντρώνουμε τήν προσοχή μας πάνω στά ουσιώδη γεγονότα, πού γέννησαν μιá τόσο άναπτυγμένη κοινωνία σάν τήν 'Αθηναϊκή π ό λ ι ν . Τό πολιτικό πνεϋμα τής 'Αθήνας έχει τήν πηγή του στίς μικροκτηματιακές άρετές, όχι στή δουλεία ή τήν πατριαρχία. 'Η 'Αθηναϊκή έσωτερική ένότητα πηγάζει άπό άνθρώπους ίσχυροϋ χαρακτήρα, πού 'ταν άκαμπτα προσηλωμένοι στά κοινωνικά τους πιστεύω κι είχαν όλοκληρωμένους δεσμούς μέ τή γή κι ήταν ανεξάρτητο: οικονομικά. 'Η εργασία κι ή γή, ή πόλη κι ή ύπαιθρος, οι άνθρωποι κι ή κοινωνία ήταν δεμένοι μέ μιá κοινή μοίρα. Στήν άστική κοινωνία, ή κοινότητα διαλύεται σέ άνταγωνιστικές μονάδες καί διαποτίζεται άπό πνευματική μετριότητα, στό μέτρο πού τό ύλικό είναι τού ανθρώπου γίνεται άμεσα όπόδουλο, άνασφαλές καί μονόπλευρο. Στήν π ό λ ι ν , ή κοινότητα πετυχαίνει τήν ένότητα κι άνθεί πνευματικά, καθώς τό ύλικό είναι τού ανθρώπου άποκτάει σχετική έλευθερία, ανεξαρτησία καί πληρότητα. Στήν άστική κοινωνία, τό εμπόρευμα, πού διαπερνάει όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, όχι μόνο «ένώνει» τήν κοινωνία μέ ένα χρηματικό δεσμό κι ένα λεπτομερή καταμερισμό τής εργασίας, αλλά καί χωρίζει ταυτόχρονα τόν άνθρωπο άπ' τά μέσα παραγωγής, τήν

έργασι ἀπ' τῆ δημιουργικότητά, τό ἀντικείμενο ἀπ' τό ὑποκείμενο, καί, τελικά, ἄνθρωπο ἀπό ἄνθρωπο. Στήν π ό λ ι ν, ἡ σχετική ἀνεξαρτησία τοῦ αὐτοῦ, μάς δίνει τή δυνατότητα νά δοῦμε τήν ἀλτjβινή ἐξάρτηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπ' τήν κοινότητα, ταυτίζοντας ἀπόλυτα τόν Ἀθηναῖο μέ τήν κοινωνία του.

Τελικά, ἐπειδή ἀκριβῶς στήν ἀστική κοινωνία ὁ ἄνθρωπος ἔχει «δομάσεις» τῆ φύση, δίχως νά συντονίσει ὀρθολογικά τήν κοινωνική του ζωή, ἡ συνειδηση δέν ἔχει παρά ν' ἀντικατροπτίσει τήν κοινωνία ὅπως εἶναι, γιά νά παράγει τά πιό καταστροφικά καθώς καί τά πιό κενά ἀποτελέσματα. Ἡ ἀκαλλιέργητη δράση τῆς σκέψης ὀδηγεῖται στήν ὑπηρεσία φρικαλεοτήτων, πού ἀκόμα κι οἱ πιό τυφλές δυνάμεις τῆς φύσης δέ θά μπορούσαν ποτέ νά παράγουν. Ὅσο πιό παθητική παραμένει ἡ σκέψη μπροστά σέ συνθήκες πού δέν μπορεῖ πιά νά καταλάβει, τόσο πιό ἐνεργά δαμιονιακή γίνεται, μέ τό νά συγκατατίθεται ἀπλῶς στό σιάτους κῶ. Στήν π ό λ ι ν, ἡ σκέψη φθάνει στίς πιό ψηλές σφαῖρες τῆς φιλοσοφίας, τῆς ποιησης καί τῆς τέχνης, μόνο καί μόνο χάριτj στήν ἀλληλεγγύη, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀνεξαρτησία πού παρέχει στό ἄτομο, μιά ἀνεξαρτησία πού δέν εἶναι ριζωμένη μόνο στίς πολιτικές συνθήκες, ἀλλά καί στίς ὀλικές.

Τό κλασσικό Ἀθηναϊκό δράμα δέν τελειώνει μ' ἕναν ἄλλο Αἰσχύλο, πού οἱ τραγωδίες του ἀσχολοῦνται λεπτομερειακά μέ τήν ἐδραίωση τῆς π ό λ ε ω ς, ἀλλά μέ τόν Ἀριστοφάνη, τοῦ ὁποῖου ἡ ἄγρια διακωμῶδηση ἀπηχεῖ τήν τραγική σύλληψη τῆς κοινωνικῆς διάλυσης. Ἡ εἰρωνεία τῶν Ἑλληνικῶν συνθηκῶν, παίρνει, ἐδῶ, τήν κατάλληλη μορφή της, γιατί οἱ ἴδιες ἀκριβῶς δυνάμεις πού παράγουν τούς Ἕλληνας γεωμόρους — τούς «Ἄντρες τοῦ Μαραθῶνα» — ὀδηγοῦν στήν ἐξαφάνισή τους. Δοσμένης τῆς περιορισμένης ὀλικῆς βάσης τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας, ἡ ἀριστοκρατία πού ἀναδύεται: μέσα ἀπ' τή φυλετική ζωή, δέν μπορεῖ ν' ἀντικατασταθεῖ ἀπ' τό γεώμορο,δίχως νά δημιουργήσει, ἐπίσης, εὐνοϊκές συνθήκες γιά μιά νέα καί πιό πεζή ἀριστοκρατία — τήν ἀριστοκρατία τοῦ ἐμπορίου, τῆς τοκογλυφίας καί τοῦ πλοῦτου.

Αὐτή ἡ κρίση δέν ἦταν μέ κανένα τρόπο νέα γιά τήν Ἑλληνική κοινωνία. Ἦδη ἀπ' τόν καιρό τοῦ Ἡσιόδου, στή διάρκεια τοῦ 8ου αἰῶνα π.Χ., οἱ ἔμποροι κι ὁ τοκογλύφοι ἄρχισαν νά σφετερίζονται τή μικροῖδιοκτησία, νά μετατρέπουν τ' ἀγροκτήματα σέ τιμάρια καί νά ὑποβιβάζουν πολλούς πολίτες σέ ὀφειλέτες δούλους. Στούς 2 αἰῶνες πού χωρίζουν τόν Ἡσιόδο ἀπ' τόν Κλεισθένη, ἡ Ἀττική σπαράζονταν ἀπό ἔντονος κοινωνικούς ἀγῶνες, πού ἐμελλε ἀργότερα νά παραλληλιστοῦν μέ παρόμοιες συγκρούσεις στήν πρῶτη Ρωμαϊκή Δημοκρατία. Ἀντίθετα μέ τήν Ρώμη, τῆς ὁποίας οἱ ληστρικές ἐκστρατείες στό ἐξωτερικό ἐνίσχυαν τή δύναμη καί τόν

πλοῦτο τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, ἡ κρίση τῆς Ἀττικῆς παράμεινε βασικά ἐσωτερικευμένη κι ἡ π ὀ λ ι ς μπόρεσε νά φτάσει σέ μιὰ πιά ὀρθολογική λύση τῶν προβλημάτων της. Ἐνῶ ἡ Ρώμη ὑπέκυψε γρήγορα στό σύστημα τῶν λατιφονῶτων (μιὰ μορφή γεωργίας σέ φυτείες, πού διευθύνονταν ἀπό πλούσιους μεγαλογαιοκτημονες και διεκπεραιωνόταν ἀπό ὁμάδες δούλων), ἡ Ἀττική ξαναγύρισε στή μικρή ἰδιοκτησία. Ὁ Σόλων, ὁ Πεισίστρατος, κι ὁ Κλεισθένης μοίρασαν τά μεγάλα κτήματα σέ ἀκληρους κι ἐπέτρεψαν ἕνα περιορισμένο ὄριο ἀνεξαρτησίας στούς τεχνίτες και τούς ἐμπόρους. Ὁ Πεισίστρατος, μετά τῆ δεύτερη ἐξορία του, ξερίζωσε ἄλπυτητα τούς μεγάλους γαιοκτήμονες. Τά τιμάρια τους δημεύθηκαν και μοιράστηκαν ἀνάμεσα στούς ἀγρότες, στούς ἀκληρους ἀγροτικούς ἐργάτες και στούς φτωχοῦς Ἀθηναίους. Ὁ Κλεισθένης διοκλήρωσε αὐτό τό τεράστιο ἔργο: κατέστειλε ὅλες τίς ἀπόπειρες πού ἀπόδλεπαν σέ μιὰ παλινῶθηση τῆς ἀριστοκρατίας και κατοχύρωσε νομοθετικά τήν Ἀθηναϊκή Δημοκρατία, πού ἐμελλε νά περάσει στήν ἱστορία σάν τό πολιτικό μοντέλο τῆς κλασσικῆς π ὀ λ ε ω ς. Ἦταν πραγματικά «κάτι πού μοιάζει σχεδόν μέ φυλετική εὐφύια», ὅπως τό διατύπωσε ὁ Λάνγρις, ἡ ἴταν ἴσως πιά γή:νοι οἱ παράγοντες πού καθοδηγήσαν τούς Ἀθηναίους σέ μιὰ τόσο ὀρθολογική ἐπίλυση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τους; Τό ὅτι οἱ Ἕλληνες ἴταν, μέ τά λόγια τοῦ Μάρξ, «τά φυσιολογικά παιδιά» τῆς πρώιμης ἱστορίας, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μερικά ἀπ' τῆ βαρῦτητα τῆς παράδοσῆς τους και τῆ γεωγραφική τους θέση. Ἡ Ἀθηναϊκή κοινωνία ὄν ἴταν τόσο πολύ ἀπομακρυσμένη ἀπ' τῆ φυλετική της καταγωγή, ὅτε τόσο πολύ θολωμένη ἀπ' τά σκουπίδια τῆς ἱστορίας, ὅτε νά τῆς λείπει μιὰ ξεκάθαρη, ἄμεση κι οὐμανιστική ἀντίληψη τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων της. Ἡ μνήμη τῆς πρωτόγονης δημοκρατίας της ἴταν ἀρκετά ἰσχυρή γιά νά τήν κάνει νά βρεῖ μιὰ πιά κοσμική ἐκπλήρωση στήν ἐγκαθίδρυση τῆς Ἐ κ κ λ η σ ί α ς. Ὦντας κοντά στή φύση, ὀρισκόμενη σ' ἕνα φιλόξενο κλίμα, ὅτε τόσο πλούσια ὅτε νά παράγει καταπιεστικά πρότυπα ἀφθονίας, ὅτε τόσο φτωχή ὅτε νά στραγγαλιστεῖ ἀπό καταπιεστική φτώχεια, ἀποκεντρωμένη ἀπό ἕνα ὀρεινό πεδίο, ἀλλά συνεχῶς ἀνανεούμενη πολιτιστικά ἀπ' τῆ θάλασσα, ἡ Ἀττική παράμεινε ἀξιοσημείωτα εὐκαιπιτη και γενναϊόδωρα δεκτική στά ἐκπολιτιστικά ρεύματα τῆς ἐποχῆς. Συνακόλουθα, οἱ Ἀθηναῖοι ἠγγέτες εὐνοήθηκαν ἀπό κάθε εὐκαιρία ὅτε νά δράσουν μέ σοφία — νά συμφιλώσουν και νά ἐν:σχύσουν τά συμφέροντα τῆς κοινότητος σέ μιὰ κοινή κι ἀρμονική κοινωνική προσπάθεια. Ὁ Χ. Δ. Φ. Κίττο ἔχει δίκιο δταν ἀντιπαρθέτει τήν πορεία πού ἀκολουθήθηκε ἀπ' τό Σόλωνα, τόν Πεισίστρατο και τόν Κλεισθένη μ' ἐκείνη τῆς σύγχρονης Εὐρώπης: στήν Ἀθήνα, ἡ συμφιλώση, τῆς κοινότητος μέ νέες κοινωνικές ἀπαιτήσεις, συνῆθηκε σ'

Ένα ύψηλό σημείο κοινωνικής ρώμης, όταν όλα τα στρώματα της π ό λ ε ω ς ήταν ικανά να συνεισφέρουν ζωτικά στην κοινότητα στην Εύρωπη, συνέβηκε μετά την ολοκληρωτική εξάντληση και παρακμή της παλαιάς κοινωνίας, όταν απόμειναν πολύ λίγα από τις πρώιμες παραδόσεις. Η Έλληνική κοινωνία έβλεπε τα προβλήματα της από ορθολογικά ή Εύρωπη δεν είχε ακόμα απελευθερωθεί από τις τυφλές και δαιμονιακές κοινωνικές δυνάμεις.

Έξαιτίας του γεγονότος ότι η Αθηναϊκή κοινωνία βασιζόταν σε μία τάξη γεωμόρων και στη μικρή αγροτική ιδιοκτησία, η πόλη και η ύπαιθρος οδηγήθηκαν σε μία εκλεπτυσμένη ισορροπία. Μέ τη σειρά της, η διατήρηση αυτής της ισορροπίας εξαριόταν από την έσωτερική αυτόρκεια που πρόσφερε ο καταμερισμός της εργασίας ανάμεσα στην άστική και την αγροτική κοινωνία. Η π ό λ ε ω ς άνθουσε μόνο στο βαθμό που η μία δεν υπερφαλάγγιζε την άλλη. Στους Έλληνες, αυτή η κοινωνική ισορροπία συνοψιόταν με τον ορο α ύ τ ά ρ κ ε ι α: μία αντίληψη του συνόλου, της ύλικής αυτόρκειας και της ισορροπίας, να ποιός είναι ο πυρήνας της Έλληνικής σκοπιάς. Άλλ' αυτή η σκοπιά δεν αποδείχθηκε ακατανίκητη μπροστά στις πανίσχυρες οικονομικές δυνάμεις που συγκεντρώνονταν στη λεκάνη της Μεσογείου και αναδομοούσαν σταδιακά την Έλληνική κοινωνία. Μέ την επέκταση των χειροτεχνιών και της εμπορικής επαφής με τον έξω κόσμο, η επιδραστική Έλληνική μπουρζουαζία γινόταν ολο και πιο ισχυρή και άρχισε να μεταβάλλει την ισορροπία ανάμεσα στην πόλη και την ύπαιθρο, στην οποία στηριόταν η ένότητα της π ό λ ε ω ς. Τά Αθηναϊκά συμφέροντα επεκτάθηκαν τώρα από μία τοπική κλίμακα για ν' άγκυλιάσουν την περιοχή της Μεσογείου. Η π ό λ ε ω ς γινόταν κοσμοπόλις, μία μεταβολή που την οδήγησε σε σύγκρουση με την αυτόρκη, μικροϊδιοκτησία, για νά μη μιλήσουμε για τις Έλληνικές κοινότητες του έξωτερικού. Στα 434 π.Χ., μέ τό ξέσπασμα του Πελοποννησιακού Πολέμου, η Αθήνα του Περικλή άρχισε μία καταστροφική πάλη για νά ήγemonεύσει πάνω στις άλλες Έλληνικές πόλεις και για νά καταλάβει ήγειτική θέση στο Μεσογειακό έμπόριο. Ο πόλεμος κράτησε κάπου 30 χρόνια, έρημώνοντας τά χωράφια της Αττικής και εξαντλώντας τους πόρους της. «Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος», παρατηρεί ο Κίττο, «οδήγησε ούσιαστικά στο τέλος της πόλης - κράτους σά δημιουργικής δύναμης που διέπλεθε και ολοκλήρωνε τη ζωή όλων των μελών της».14 Μολονότι η Αθηναϊκή οικονομία άναρρωσε από αυτή τη σύγκρουση, η Αθήνα έπαψε νά ναι μία σταθερή κοινότητα μικροϊδιοκτητών, προορισμένη νά ικανοποιεί τοπικές ανάγκες. Η γεωργία της Αττικής προσανατολιόταν τώρα προς τό Μεσογειακό έμπόριο. Ο πλούτος και η ιδιοκτησία συγκεντρώνονταν σε όλο και λιγότερα χέρια ή πολι-

τική ζωή διαφθειρόταν κι απονεκρωνόταν δλο και περισσότερο, ώ-
σπου ή ανεξαρτησία της 'Αθήνας σαρώθηκε από μιά Μακεδονική
φάλαγγα.

'Η Ρώμη είναι κάτι παραπάνω από ένας επίλογος στην 'Α-
θήνα. Είναι αρκετά εύκολο νά κάνουμε παραλληλισμούς ανάμεσα
στή Λατινική ανάπτυξη και τήν 'Ελληνική: 'Ο Κάμιλλος στή θέ-
ση του Σόλωνα, οι Γράκχοι στή θέση των Πεισιστρατιδών, ο Κι-
κέρωνας στή θέση του Δημοσθένη. 'Αλλά όσο κι αν τό Λάτιο φαίνεται
ν' ακολουθεί τ' άχνάρια της 'Ελλάδας, άπ' τό φυλετισμό στή φεου-
δαρχία κι ύστερα σέ μιά κοινότητα ανεξαρτήτων γεωργών, διαφέ-
ρουν μεταξύ τους πάνω στό ζήτημα του δημόσιου έλεγχου των διοι-
κητικών οργάνων της κοινωνίας. Σέ αντίθεση μέ τήν 'Εκκλησία και
τή Βουλή των 500, ή Ρωμαϊκή Σύγκλητος εξέλισσεται σ' ένα εξει-
δικευμένο επαγγελματικό σώμα, διαχωρισμένο άπ' τό λαό. Γίνεται
μιά νομοθετική άριστοκρατία. 'Επιπλέον, αντίθετα μέ τό Σόλωνα και
τόν Πεισίστρατο, ο Κάμιλλος κι οι Γράκχοι άποτυχαίνουν νά έπα-
ναφέρουν τή μικρή ιδιοκτησία, σά μ'ά ζωτική οικονομική βάση της
Ρωμαϊκής πόλης - κράτους. 'Η 'Ελληνική π ό λ ι ς, άπ' τή
στιγμή πού παρήκμασε, δέν μπορούσε πιά ν' αναπαραχθεί από άλλ-
ες κοινότητες μέσα στό κοινωνικό πλαίσιο της αρχαιότητας. 'Ο
θάνατός της επιβεβαιώνει τό γεγονός ότι τά στοιχεία πού γέννησαν
τήν π ό λ ι ν, είχαν εξαντληθεί. Πραγματικά, οι περιπλοκότη-
τες της Μεσογειακής κοινωνίας είχαν ήδη εμφανιστεί μέ τήν εδραί-
ωση του Λάτιου και της ιστορικής υπεροχής της Ρωμαϊκής πόλης -
κράτους.

'Αφ' ότου τό εμπόριο κι οι ελεύθερες πόλεις άπόκτησαν κο-
σμοπολίτικες διαστάσεις, ο αρχαίος κόσμος βρέθηκε αντιμετώπος
μέ 2 έναλλαγές: είτε οι έμπορικές σχέσεις θά επεκτεινόταν σέ ση-
μείο πού νά γεννήσουν μιά γνήσια καπιταλιστική οικονομία, ή οι
πόλεις θά γίνονταν παρασιτικές οντότητες, άπομυζώντας σά βρυ-
κόλακες τόν άγροτικό πλούτο του παλιότερου κοινωνικού συστήμα-
τος της 'Εγγύς 'Ανατολής και της Βόρειας 'Αφρικής. 'Η ύλοποίηση
της πρώτης έναλλαγής άποκλείονταν σχεδόν ολοκληρωτικά άπ' τή
φύση της Μεσογειακής οικονομικής ζωής. Τό εμπόριο, ενώ αναπτυσ-
σόταν σημαντικά, δέν θά μπορούσε ποτέ νά πάρει έπαρκείς διαστά-
σεις για νά μετασχηματίσει τή Μεσογειακή κοινωνία σά σύνολο.
Δέν υπήρχε άπλώς αρκετή ποσότητα, σά νά λέμε, για νά προκαλέσει
μιά αλλαγή στην ποιότητα. Μολονότι τό εμπόριο κατάφερε νά υπο-
νομέψει τή μικροϊδιοκτησία, πού παραχώρησε τή θέση της στή με-
γάλη ιδιοκτησία στό Λάτιο, οι ελεύθερες πόλεις ήταν πολύ λίγες
σέ αριθμό και πάρα πολύ αδύναμες οικονομικά για νά διαλύσουν
τά αυτάρχη, πλούσια γαιοκτητικά συστήματα της 'Εγγύς 'Ανατο-
λής και νά τά άνοιξουν σάν έμπερικές άγορές. Τό 'Ασιατικό γαιο-

κτητικό σύστημα επέβαλε τὰ ἴδια ὄρια στήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς στό ἐξωτερικό, μ' ἐκεῖνα πού ἀντιμετώπιζαν τὰ ντόπια ἐμπορικά του στρώματα στό ἐσωτερικό. Χάρη στή συνοχή του, ἀπόκλεισε τή μόνη πιθανή ἀγορά ἰκονοποιητικῶν διαστάσεων, πού θά μπορούσε ἴσως νά μετασχηματίζει τόν ἐμπορικό καπιταλισμό σέ βιομηχανικό! Τό ἀρχαῖο ἐμπόριο παράμεινε πρωταρχικά ἓνα διαμετακομιστικό ἐμπόριο, ἓνας συνδυετικός κρίκος μεταξύ τῶν ἐλευθέρων πδλεων καί τῶν οἰκονομικά ἀδιεπέραστων κοινωνιῶν, πού βασίζονταν σέ καταξιωμένες ἀπ' τό χρόνο γεωργικές μεθόδους.

Ἡ «Πτώση τῆς Ρώμης» μπορεί νά ἐξηγηθῆι μέ τήν ἀνοδο τῆς Ρώμης. Ἡ Λατινική πόλη ὀδηγήθηκε σέ αὐτοκρατορικά ὕψη, ὅχι ἀπ' τούς πόρους τοῦ ἀγροτικοῦ της περίγυρου, ἀλλ' ἀπ' τὰ λάφυρα πού ἀποκτιήθηκαν ἀπό τῆ συστηματική καταλήστευση τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου καί τῆς Β. Ἀφρικῆς. Ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ διαδικασία πού συνεπαγόταν ἡ διατήρηση τῆς κοσμοπόλης, κατὰστρεψε τήν κοσμόπολη. Κάθε ἀπόπειρα ἀπό μέρος τῆς Ρώμης ν' ἀποσπάσει περισσότερους φόρους ὑποτέλειας ἀπ' τίς ἀποικίες της, συνεπαγόταν ἕναν ἀξανάμενο ἐξαναγκασμό καί δαπάνες, πού μέ τή σειρά τους ἀπαιτοῦσαν περισσότερους φόρους. Τελικά προσεγγίστηκε ἓνα σημείο ὅπου ἡ ἀρνητική πλευρά αὐτῆς τῆς κλιμακούμενης ἐξέλιξης κυριάρχησε πάνω στή θετική: τὰ ἐξοδα συντήρησης τῆς πόλης ἀρχισαν νά ξεπερνοῦν τὰ ἐσοδα της. Καθώς οἱ ἀνάγκες τῆς πόλης καί τῶν ἀστικῶν της δορυφόρων ἀρχισαν νά ξεπερνοῦν δυσανάλογα τή ροή τοῦ φόρου ὑποτέλειας, αὐξάνονταν ἐπίσης κι ἡ πτώχευση κι ἡ ἐξαχρείωση ἡ τοπική φορολογία στραγγάλιζε τήν ντόπια οἰκονομική ζωή, ὁ ἀστικός πληθυσμός ἀρχισε νά στρέφεται πρὸς τήν ὑπαιθρο κι ὁ ρυθμός τῶν γεννήσεων στήν πόλη ἔπεσε. Ἡ Ρώμη δέν μπορούσε πιά νά διατηρηθῆι σά βιώσιμη ὀντότητα. Οἱ αὐτοκρατορικοί ἀετοὶ μετανάστευσαν ἀπ' τή δύση στήν ἀνατολή, ἀπ' τό τεχνητό κέντρο διοίκησης στίς πηγές τοῦ πραγματικοῦ πλούτου. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἀντικατέστησε τή Ρώμη σά γνήσιο κέντρο τῆς αὐτοκρατορίας κι ἡ Ἴταλία βρέθηκε τώρα κάτω ἀπ' τό πέλμα τῶν καρβάρων. Ἐχοντας ξεπεράσει τὰ τοπικά της ὄρια, ἡ Ρώμη «ἔπεσε», μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ πόλη συρρικνώθηκε στήν ἀγροτική της βάση — καί ξέπεσε ἀκόμα περισσότερο σάν ἀποτέλεσμα τῶν τεραστίων ὕψων ἀστικῆς ἐπέκτασης ἀπ' τὰ ὁποῖα εἶχε πέσει.

Αὐτό πού οἱ παλιότεροι ἱστορικοὶ περιγράφανε κάποτε σάν τούς «σκοτεινοὺς αἰῶνες» τῆς Εὐρώπης, ἀποτελεῖ μιά σαρωτική ἀναπροσαρμογή τῆς ἀστικῆς ζωῆς στίς μόνες ἀγροτικές δυνατότητες πού τῆς προσφέρονταν. Κάτω ἀπ' τή ρωμαϊκή αὐτοκρατορία, ἡ πόλη κι ἡ ὑπαιθρος εἶχαν βρεθῆι σέ ὀξεία ἀντίθεση μεταξύ τους. Στε-

ρούμενη μιά δική της, έπαρκή άγροτική και βιομηχανική βάση, ή Ρώμη είχε διογκωθεί, παίρνοντας τεράστιες διαστάσεις, γύρω από ένα σύστημα λεηλασίας και παρασιτισμού. Η πόλη είχε στραφεί ενάντια στην ύπαιθρο κι είχε καθιερώσει ανεπαρκείς — κι ακόμα και καταστροφικές — μορφές άγροτικής εκμετάλλευσης, όπως τά καλλιεργούμενα από δούλους λατιφούντια, που άνηκαν σε άπόντες ιδιοκτήτες. Δέν είναι λοιπόν εκπληκτικό τό ότι ή Ρώμη ύπόκυψε σ' αυτές τίς έσωτερικές άδυναμίες, όταν τό παρασιτικό σύστημα ξεπέρασε τόν έαυτό του κι άρχισε ν' άποκτάει λιγότερα άπ' όσα έχανε. Έγκαταλείποντας σταδιακά μιά δουλεύμενη από δούλους γεωργία για χάρη μιάς φεουδαρχικής, ή Ίταλία ξαναγύρισε άπλώς στίς μόνες σταθερές, άγροτικές μορφές που μπορούσαν νά Ικανοποιήσουν τίς ανάγκες της. Η «πτώση της Ρώμης» σάν πόλης, τελείως ξεχωρα άπ' τή μοίρα της αυτοκρατερίας, ήταν μιά τοπική «οπισθοδρόμηση». Πραγματικά, έξω άπ' τή Ρωμαϊκή Εδρώπη, καμιά παράμια οπισθοδρόμηση δέ συνέβηκε άλλου. Καμιά παρκαμή της άσιατικής ζωής δέ συνέβηκε στην Έγγύς Άνατολή, όπου οι άγροτικοί πόροι ήταν άρκετοί για τήν ανάπτυξη μεγάλων πόλεων. Παρόμοια και στη Β. Άφρική. Σ' αυτές τίς περιοχές, οι ελεύθερες πόλεις διαμορφώθηκαν μέ πρότυπο τίς προπάρχουσες άγροτικές κοινωνικές μορφές κι έγιναν ουσιαστικά τά άσιατικά δημιουργήματα του Άσιατικού γαιοκτητικού συστήματος. Όσο για τίς κεντρικές και θόρειες περιοχές της Εδρώπης, όπου οι Γερμανικοί λαοί αναδύονταν άπ' τό φυλετισμό και τ' άγροτικά βασίλεια, ή ανάπτυξη της φεουδαρχίας ήταν μιά λογική προέκταση της πορείας που ακολουθήσαν οι φυλετικές κοινότητες στην πρώιμη Ελλάδα και τό Λάτιο. Μέ τήν άνοδο της φεουδαρχικής κοινωνίας, ή Εδρωπαϊκή ηπειρος ξαναγύρισε στίς αρχαϊκές παραδόσεις της. Μιά νέα σχέση ανάμεσα στην ύπαιθρο και τήν πόλη άρχισε νά έμφανίζεται, μιά σχέση που έγκαινίασε μιάν αυθεντική ανάπτυξη, που οδηγούσε σε πιο άνώτερες μορφές κοινωνικών σχέσεων.

2. 'Η 'Ανοδος τῆς 'Αστικῆς Πόλης

Μόνο στή δυτική καί κεντρική Εὐρώπη, ἡ ἀνοδος τῆς ἀστικῆς ζωῆς ἐπέφερε ὄντως μιὰ διαρκή κυριαρχία τῆς πόλης πάνω στήν ὑπαιθρο — ὅχι σά μιὰ εἰδική περίπτωση μέσα στίς ρωγμές τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἀλλά σά γενικό χαρακτηρῖστικό τῆς ἠπειρωτικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς Εὐρώπης ἀνακεφαλαιώνει πιστά τήν ἐξέλιξη τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας μέσα ἀπ' τῆς κοινωνικές φάσεις πού συζητήσαμε, σέ συνάρτηση μέ τήν 'Ελλάδα καί τό Λάτιο· ἀλλά ἐνῶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς ζωῆς στήν ἀρχαιότητα ὀδήγησε σ' ἓνα ἀδιέξοδο, στήν Εὐρώπη οἱ πόλεις ἀνάπτυξαν τόν καπιταλισμό καί ἐγκλιβήδρυσαν τήν ἀστική πόλη.

Οἱ ἐκπληκτικές κοινωνικές πρόοδοι πού πραγματοποιήθηκαν ἀπ' τῆς Εὐρωπαϊκές πόλεις, μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν ἀπό πολλούς παράγοντες, πού προσιδιάζουν στήν ἴδια τήν ἠπειρο, μοιολόγη ἐκείνος πού ἐμφανίζεται σά βασικότερος εἶναι: ἔσαν ἡ ἐπίδραση τῆς γεωγραφίας πάνω στίς ἀγροτικές σχέσεις. Ὅπου ἡ δασική κάλυψη ἀπογυμνώνονταν, ὁ γεωργός ἐβρισκε ἀπέραντες ἐκτάσεις καλλιεργήσιμης γῆς — μιὰ ἀξιοσημεῖωτη ἀντίθεση μέ τήν 'Εγγύς 'Ανατολή καί τή Β. 'Αφρική, ὅπου οὐσιαστικά πλεονάσματα τροφῆς μποροῦσαν νά συλλεγοῦν μόνο ἀπό στενές λουρίδες προσχωματικῆς γῆς. Ἐνῶ οἱ ποτάμιες κοιλάδες τῆς 'Εγγύς 'Ανατολῆς καί τῆς Β. 'Αφρικῆς περιβάλλονταν ἀπό ἀριλόξενες ἐρήμιους καί βουνά, οἱ Εὐρωπαϊκοί ποταμοί ἔρρεαν μέσα σά βάθη ἀπέραντων δασῶν, σά ὅποια θά μποροῦσαν νά ἰδρυθοῦν νέες κοινότητες, δίχως τήν παρέμβαση ἐνός συγκεντρωτικοῦ κράτους πού θ' ἀγκάλιαζε τά πάντα. Πραγματικά, ἐξαιτίας τῆς ἑλλειψῆς ὁποιασδήποτε ἀνάγκης γιά ἐκτεταμένα ἀρθευτικά ἔργα, δέν ὑπῆρχε καμιὰ ἀνάγκη γιά τόν περίπλοκο γραφειοκρατικό καί μοναρχικό μηχανισμό, πού στραγγάλιζε τήν ἐμπορική ζωή τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἡ ἴδια ἡ ἔκταση τῆς γῆς, τῶν βουνῶν καί τῶν δασῶν τῆς, ἀναιροῦσε κάθε τάση γιά συγκεντρωτισμό, πού μπορεῖ νά 'ταν μιὰ πολιτική κληρονομιά τῶν Μεσογειακῶν πολιτισμῶν. Ἡ κλασσική Εὐρωπαϊκή φεουδαρχία τρέφονταν ἀπ' τή γεωγραφία καί τό κλίμα τῆς ἠπείρου, μέ ἀποτέλεσμα οἱ Εὐρωπαϊκές ἀστικές κοινότητες ν' ἀποκτήσουν ἓνα βαθμό ἀνεξαρτησίας, πού 'ταν ἀγνωστος, ξέχωρα ἀπ' τήν 'Ελλάδα, στήν ἀρχαία κοινωνία.

Ευτυχώς, επίσης, γιά τίς πόλεις, ή Εύρωπαϊκή φεουδαρχία παρήμενε σέ χρόνιο πόλεμο μέ τόν έαυτό της. Αυτό δχι μόνο πρόωθήσε τήν παραπέρα άποκέντρωση, αλλά και πρόσφερε συχνά στίς άστικέσ κοινότητες ένα πλατύ πεδίο γιά άνεξάρτητη άνάπτυξη. Ως τό 10ο αιώνα, οι πόλεμοι τών Γαλλικών βαρωνιών μεταξύ τους είχαν διαιρέσει τή χώρα σέ κάπου 10.000 πολιτικές μονάδες. Όταν άρχισαν νά άναδύονται οι Εύρωπαϊκέσ πόλεις, βρήκαν μιá άγροτική κοινωνία άσύγκριτα λιγότερο ένοποιημένη κι ύλικά πιό άδύναμη άπ' τά κυρίαρχα και πλούσια Άσιατικά γαιοκτητικά συστήματα τής Έγγύς Άνατολής και τής Β. Άφρικής. Μέ τόν καιρό και τή σταδιακή σταθεροποίηση τής ήπειρου, πολλές μεσαιωνικές πόλεις άπλλάχθηκαν άπ' τόν έλεγχο τών φεουδαρχών και πέτυχαν μιá μετριοπαθή κυριαρχία πάνω σ' άγροτικά συμφέροντα.

Γιά νά καταλάβουμε τή μοναδικότητα τής μεσαιωνικής κομμούνας (δπως ονομάζονταν στή Γαλλία αυτές οι πόλεις και κομπούλεις), θά 'ταν χρήσιμο νά τίς διακρίνουμε άπ' τά άστικά τους προηγούμενα στήν Ίνδιάνικη Άμερική, τήν Έγγύς Άνατολή και τήν Άσία. Μολοντί όλες οι πόλεις εμφανίζονται, σέ ποικίλους βαθμούς, άπ' τόν καταμερισμό τής έργασίας άνάμεσα στήν καλλιέργεια τροφής, τίς τέχνες και τό εμπόριο, ή έκταση στήν όποία στηρίζονται πάνω σ' αυτό τόν καταμερισμό τής έργασίας, διακρίνει συχνά τή μιá πόλη άπ' τήν άλλη. Πολύ συχνά, λειτουργίες, πού δέν είναι οικονομικές δραστηριότητες, καθορίζουν τή φύση και τήν άνάπτυξη μιáς άστικής οντότητας. Τό μέγεθος κι ο πληθυσμός του Τενοχτιτλάν, λογουχάρη, δέν εξηγούνται εύκολα άπ' τίς έμπορικές και χειροτεχνικές του δραστηριότητες. Στήν πραγματικότητα, όπως έχουμε ήδη πει, οι κύριες λειτουργίες τής πόλης ήταν τελετουργικές, στρατιωτικές και διοικητικές. Οι διοικητικές άνάγκες ήταν σημαντικές άναφορικά μέ τήν άνάπτυξη πολλών πόλεων τής Έγγύς Άνατολής και τής Άσίας: στήν Αίγυπτο και τή Μεσοποταμία, καθώς επίσης και στήν Ίνδια και τήν Κίνα. Αυτό δέ σημαίνει ότι οι τέχνες και τό εμπόριο ήταν άσήμαντες σ' αυτές τίς κοινότητες, αλλά άπλώς ότι καταλάμβαναν μιá δευτερεύουσα θέση σέ σχέση μέ τίς πολιτικές και διοικητικές δραστηριότητες.

Άντίθετα, ή μεσαιωνική κομμούνα ήταν άφροσιωμένη σχεδόν ολοκληρωτικά στίς χειροτεχνίες και τό τοπικό εμπόριο. Οι πόλεις στήν άκμή του Μεσαίωνα ήταν πρωταρχικά παζάρια και κέντρα παραγωγής έμπορευμάτων. Μόνο σέ λίγες περιπτώσεις, στήν Εύρωπαϊκή Ιστορία, συναντάμε πόλεις πού επεκτάθηκαν γιά λόγους δχι οικονομικούς — κυρίως τό Αΐξ - Λά - Σαπέλ, μιá πόλη πού άναπτυσσόταν ή όπισθοδρομούσε άνάλογα μέ τίς πολιτικές τύχες τών Καρολινγκιανών βασιλιάδων και φυσικά ή Ρώμη, ή όποία μεγάλωνε χάρη στο φόρο πού συλλεγόταν άπ' τόν παπισμό διαμέσου τών επι-

σκοπῶν ὅλης τῆς Εὐρώπης. Στό μεγαλύτερο μέρος τους, ὅμως, οἱ μεσαιωνικές κομμουνίες προμήθευαν τίς εἰδικότητες καί τά προϊόντα, τά ὁποῖα δέ θά μπορούσαν ν' ἀποκτηθοῦν ἀπ' τήν τιμαριακή, τόποια οἰκονομία. Ἐπί αὐτές οἱ πόλεις ποτέ δέν ὑποφέρανε ἀπ' ὅποιαδήποτε σύγχυση γύρω ἀπ' τίς λειτουργίες τους ἢ γύρω ἀπ' τοὺς παράγοντες πού καθόριζαν τή μοῖρα τους. Εἶχαν μιὰ ἀρκετά ξεκάθαρη αὐτο-κατανόηση τῶν ἐμπορικών καί χειροτεχνικών τους συμπεριφορώντων. Ἀπέχοντας πολύ ἀπ' τό νά διαστρεβλωθοῦν σάν τά προηγούμενά τους, μετατρέπόμενες σέ πειθήνια ὄργανα τῶν ἀγροτικών τάξεων, φύλαγαν ζηλότυπα τήν αὐτονομία τους καί πρόσφεραν ἕνα φιλόξενο περιβάλλον στοὺς ἀνεξάρτητους ἐμπόρους καί χειροτέχνες — τοὺς πρόδρομους τῆς σύγχρονης μπουρζουαζίας.

Ὡστόσο ἡ μεσαιωνική κομμούνια ἦταν μιὰ φεουδαρχική, ὄχι μιὰ ἀστική πόλη. Οὐσιαστικά, ἡ οἰκονομία τῆς βασιζόταν στήν ἀπλή ἐμπορευματική παραγωγή — ἕνα τρόπο παραγωγῆς, στόν ὁποῖο οἱ χειροτέχνες χρησιμοποιοῦν τό παζάρι γιά νά ἱκανοποιήσουν τίς ἀνάγκες τους, ὄχι γιά νά συσσωρεύσουν κεφάλαιο. Μολονότι τ' ἀγαθά παράγονταν γι' ἀνταλλαγή, δηλαδή, σάν ἐμπορεύματα (γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔννοια πού ἔδωσε στόν ὄρο ὁ Μάρξ), ὁ ἰδιοκτήτης τῶν παραγωγικῶν μέσων, παράμεινε ὁ ἀμεσος παραγωγός μᾶλλον, παρά ἕνας μπουρζουάς «ἐπόπτης» τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας. Εἶναι σίγουρο ὅτι ἕνας ἀρχιμάστορας βοηθοῦνταν ἀπό μαθητευόμενους, ἀλλά οἱ τελευταῖοι θά μπορούσαν πραγματικά νά ἐπιδιώξουν νά γίνουν ἀρχιμάστορες, μόλις ἀποκεῦσαν τήν ἱκανότητα γι' αὐτό. Μέ τυπικό φεουδαρχικό τρόπο, οἱ συντεχνίες ρύθμιζαν τήν οἰκονομική δραστηριότητα ὡς τήν παρामीκρή σχεδόν λεπτομέρεια ἢ ποσότητα, ἢ ποιότητα καί αἱ τιμές τῶν ἀγαθῶν πού διαχειτεύονταν στήν ἀγορά, ἐλέγχονταν προσεκτικά ἀπ' τίς συντεχνιακές ἐνώσεις τῶν ἀρχιεργατῶν. Ἡ ἀτομικοποίηση τῆς ἐργασίας καί τό χάος τῆς ἀγορᾶς, πού ἔναι τόσο ἀνεξίτηλα χαρακτηρισμένα πάνω στό σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα, ἦταν ἀγνωστα στή μεσαιωνική κομμούνια. Κάθε ἄτομο εἶχε τή σταθερή του θέση μέσα στήν οἰκονομία τῆς κοινότητας, μιὰ θέση πού προσδιορίζονταν προσεκτικά ἀπό ἕνα σύστημα δικαιωμάτων καί καθηκόντων, καί τό καθένα ἐκπλήρωνε τίς ὑποχρεώσεις του μέ ἀξιοπρέπεια, ἐπιδειξιότητα καί μιὰ βαθιά περηφάνεια γιά τήν ποιότητα τῆς δουλειᾶς του.

Σέ μιὰ τόσο κλειστή, αὐτο-δολκληρωμένη κοινωνία, λοιπόν, πῶς συνέθηκε ν' ἀντικαταστήθουν αὐτές οἱ ἀπλές ἐμπορευματικές σχέσεις ἀπό ἀστικές καί ἡ ὁμορφιά τῆς μεσαιωνικῆς κομμούνιας ἀπ' τήν ἀβλιότητα τῆς ἀστικῆς πόλης;

Ἡ ἐποχή μας τείνει ν' ἀπαντήσῃ σ' αὐτό τό ἐρώτημα μέ τοὺς δικούς της ὄρους, κυρίως τεχνολογικούς, ὅπως ἡ ἐμφάνιση τῆς

άτμομηχανής κι ή έκτεταμένη χρήση μηχανών — σάν άκόμα και μιά οικονομική έρμηνεία τών ιστορικών άλλαγών νά μήν περιλαμβάνε: τήν δλόττητα τών κοινωνικών σχέσεων τού άνθρώπου. Αναμφίβολα, ή Εύρωπαϊκή φεουδαρχία δέ στερούνταν τά δικά της τεχνολογικά έπιτεύγματα· πραγματικά, ή παραδοσιακή εικόνα τού Μεσαίωνα σά μιås τεχνολογικά στάσιμης έποχής, έχει από τότε υποστεί σημαντική άναθεώρηση στό φώς τής πρόσφατης έρευνας. Π φεουδαρχική κοινωνία πραγματοποιήσε σημαντικές προόδους στην γεωργική τεχνική, τήν ανάπτυξη νέων πηγών ένεργείας και τήν ανακάλυψη νέων μηχανικών μέσων. Όσόςο υπάρχει πραγματικά μιά έννοια σύμφωνα μέ τήν όποία ή μεσαιωνική τεχνολογία δέν ξεπέρασε κατά πολύ τά όρια τής οικιακής οικονομίας τής νεολιθικής περιόδου, πού κράτησε χιλιάδες χρόνια — τίς βασικές τέχνες τού όργώματος μέ τά χέρια, τής μαζικής σποράς, τής κηπουρικής, τής κατασκευής κατοικιών μέ τά χέρια και τής μικρής κλίμακας ύφαντουργίας, άγγειοπλαστικής και μεταλλουργίας. Αυτή ήταν μιά οικονομία εργαλείων κι έπιδεξιότητας, όχι μηχανών και βιομηχανικής όίησης. Στίς μεθόδους πού επικρατόσαν, ός ποιήσε, στην άρχαία Αίγυπτο, ή μεσαιωνική Εύρώπη δέν πρόσθεσε οδασιακά τίποτα περισσότερο άπ' τίς προσαρμογές μιås παραδοσιακής τεχνολογίας στά δικά της έδάφη και τό δικό της κλίμα. Πραγματικά, από μερικές άπόψεις, οι Εύρωπαϊκές δεξ'ότητες και τέχνες ήταν κατώτερες άπ' τίς Άσιατικές, πράγμα πού δικαιολογεί τήν έλξη πού άσκούσαν δλόκληρους αιώνες τά Άνατολικά αγαθά στους μεσαιωνικούς έμπορους. Οι Εύρωπαϊκές γεωργικές μέθοδοι θά 'ταν άχρηστες, άκόμα κι έπιβλαβεις, σέ πολλά μέρη τού κόσμου. Αυτό πού πέτυχε πρωταρχικά ή Εύρώπη, στή διάρκεια τού Μεσαίωνα, ήταν ν' άναπτύξει τή δική της ήπειρωτική οικονομία. Η πιά σημαντική όλική πρόοδος πού έκανε ή φεουδαρχική κοινωνία, δέν ήταν ή ανακάλυψη όποιουδήποτε μοναδικού σώματος νέων έφευρέσεων, πού θά έκανον ίσως τόν καπιταλισμό έφικτό, αλλά μάλλον τό άνοιγμα, τό ξεκαθάρισμα, κι ή έποίκηση τής Ίθιας τής Εύρωπαϊκής ήπειρου κι ή προσαρμογή τής Μεσογειακής τεχνολογίας στά δύσκολα έδάφη, βαρύτερα κλίματα κι άραιότερους πληθυσμούς τού βορρά. Κι ή μεγαλύτερη κοινωνική πρόοδος πού έπιτελέστηκε άπ' τήν Εύρώπη, ήταν ή ανάπτυξη τής έμπορευματικής παραγωγής σέ πόλεις πού 'χαν Ίθρυθεί δίχως άποφασιστική παρέμβαση άγροτικών συμφερόντων — δηλαδή σέ άστικά κέντρα μέ τό δικό τους νόμο ζωής, ένα νόμο ζωής πού βόηκε τήν έκφρασή του στην ανάπτυξη τής έμπορευματικής παραγωγής.

Μέ τήν ανάπτυξη τού διεθνούς έμπορίου, οι έμπορευματικές σχέσεις άρχισαν ν' άντρέπουν δλόκληρη τή δομή τής Εύρωπαϊκής φεουδαρχίας, όπονομεύοντας τίς παραδοσιακές σχέσεις τόσο στην ύ-

παιθρο όσο και στις πόλεις. Ἀπ' τόν 13ο αἰώνα και μετά, ἡ Εὐρωπαϊκή κοινωνία εἶνε τό θέατρο κοινωνικῶν και οικονομικῶν ἐξελίξεων, πού δέν εἶχαν ὡς τότε προηγούμενο στήν ἱστορία. Στή Β. Ἰταλία και σ' ἄλλη τήν κεντρική και ὀτικῆ Εὐρώπη, οἱ κομμουνες ἄρχισαν νά συμμαχοῦν μεταξύ τους γιά νά ἐγκαθεδρῶσουν δημοσπονδίες ἐνάντια στούς τοπικούς μεγαλογαιοκτήμονες. Οἱ πῶτοι ἀνεμοί τῆς γερμανικῆς ἐνοποίησης φύσηξαν κατμηκός τῆς χώρας δταν, στά 1256, οἱ πόλεις τῆς κοιλάδας τοῦ Ρήνου, ἐγκαθίδρυσαν τήν Ἐνωσῆ Πόλεων τοῦ Ρήνου και μολονότι ἡ Ἐνωσῆ αὐτή διαλύθηκε σύντομα, ἔρηκε λίγο - πολύ μόνιμος διάδοχος στή Χανσεατική Ἐνωσῆ τῆς περιοχῆς τῆς Βαλτικῆς και τῆ Σουαδικῆ Ἐνωσῆ.

Αὐτή ἡ ἀξιοσημείωτα διεγερτική δραστηριότητα τῶν πόλεων δέν περιορίστηκε μόνο στή Γερμανία. Τά Ἐλβετικά καντόνια χειραφετήθηκαν ἀπ' τήν Αὐστρία· οἱ Φλαμανδικές πόλεις ἐξεγέρθηκαν ἐνάντια στόν Κόμητα Λουδοβίκο, στήν πρώτη ἀπό μιά σειρά ἐμφύλιων συγκρούσεων στίς Κάτω Χῶρες· και τό Παρίσι, μ' ἐπικεφαλῆς τόν Ἐτιέν Μαρσέλ, πῆρε τά ὄπλα ἐνάντια στό Γάλλο δελφίνο. Μολονότι πολλές ἀπ' τίς ἀστικές ἐξεγέρσεις ἦταν πρόωρες και ἀνεπιτυχεῖς, οἱ ἀποτυχίες τους ἀποζημιώθηκαν μέ τό παραπάνω ἀπ' τήν ἐπιτυχία πού ἀπολάυσανε οἱ Ἰταλικές πόλεις. Στή Β. Ἰταλία, ἡ μία πόλη μετά τήν ἄλλη, κατάφεραν ὄχι· μόνο νά ὑποτάξουν ἡ ν' ἀφροισώσουν τούς μεγαλογαιοκτήμονες στά ἐμπορικά τους συμφέροντα, ἀλλά και ἡ κάθε μιά τους, ἀπό κάθε σχεδόν ζωτική ἀποψη, ἦταν τώρα μιά ἀστική πόλη.

Αὐτό πού ἔχει ἐδῶ τεράστια σημασία εἶναι τό γεγονός ὅτι ἡ ἀστική ζωῆ ἀναπτυσσόταν μέ βάση τά δικά της αὐθεντικά κριτήρια. Στό παρελθόν, ἡ ὑπαιθρος εἶχε, κατὰ κάποιον τρόπο, πολιορκήσει τήν πόλη — ἄν ὄχι πάντα μέ τό νά κυριαρχήσει ἡ ν' ἀναχαιτίσει τήν ἐξέλιξή της, τοῦλάχιστο μέ τό νά τή δ'ασπρεβλώσει και τελικά νά τήν ὑπονομιέσει. Στήν ὄψιμη Μεσαιωνική Εὐρώπη, ἀντίθετα, τό ἐμπορευματικό σύστημα πού ἀναπτύχθηκε ἀπ' τίς πόλεις, ἄρχισε νά εἰσχωρεῖ στήν ἴδια τήν ἐνδοχώρα και νά μετατρέπει τήν ὑπαιθρο σέ μιά κοινωνική εἰκόνα τῆς πόλης. Τό ἐμπόριο, δημιουργώντας νέες ἀνάγκες μέσα στό τιμάριο, διόλυσε ἄργά τήν αὐτάρκη ἀγροτική οἰκονομία και ἀκόμα και τόν ἐπαρχιωτισμό τῆς ἴδιας τῆς μεσαιωνικῆς κομμουνίας. Οἱ φεουδαρχικές σχέσεις ἀντικαταστήθηκαν, σ' ἕνα ἀξάνομενο ὅρασιό, ἀπό ἀνταλλακτικές σχέσεις και τό παραδοσιακό τιμαρῶτικό σύστημα — μιά ἱεραρχία ἀποκρυσταλλωμένη σ' ἕνα καταξιωμένο ἀπ' τό χρόνο σύμπλεγμα ἀμοιβαίων δικαιομάτων και ὑποχρῶσεων — μέ τή μεσολάβηση ἐμπορευμάτων ἀνάμεσα σέ κυρίαρχους και ἀνεξάρτητους παραγωγούς. Τό 14ο αἰώνα, ἡ δουλοπαροικία ἄρχισε νά ἐξαφανίζεται ἀπ' τό μεγαλύτερο μέρος τῆς Δ. Εὐρώπης. Ὁ ἀνερχόμενος ἐλεύθερος ἄγρότης και ὁ γεώμορος

Έγιναν τό άγροτικό αντίστοιχο του άρχιμάστορα της πόλης. Μολοντί είχε διαδραματιστεί στην Έλλάδα και τό Λάτιο ή ίδια περίπου εξέλιξη πριν από αιώνας, ή εξέλιξη της Εύρώπης ευνοήθηκε άπ' τό γεγονός ότι τό εμπόριο της ήταν ήπειρωτικό μάλλον παρά τοπικό, τό άγροτικό της σύστημα ασθενέστερο και πιο έλαστικό, μέ άποτέλεσμα ή έμπορική της ανάπτυξη νά μήν αναχαιτιστεί άπ' τά μεγάλα, Άσιατικά γαιοκτητικά συστήματα, πού 'χαν έκτρέψει τή Ρωμιακή κοινωνία από μιá γνήσια άστική ανάπτυξη σέ παρασιτικές έναλλαγές. Πρωταρχικά, οι Εύρωπαίοι έμπορευόμενοι πρίγκιπες του δψιμου Μεσαίωνα, ζητούσαν έμπορεύματα άπ' τήν Άνατολή μάλλον, παρά φόρο ύποτέλειας — μολοντί πλατειακογοισαστά σίγουρα έποτε μπορούσαν — και άποκοτούσαν αυτά τ' αγαθά για τίς ήπειρωτικές άγορές μάλλον, παρά για τήν τοπική κατανάλωση. Η άνακάλυψη νέων αγαθών στο έξωτερικό, χρησίμεψε μάλιστα στη διεύρυνση της έσωτερικής άγοράς και, μέ τόν έποικισμό της Άμερικής, πρόσφερε ένα ισχυρό κίνητρο στην έμπορική και βιομηχανική ανάπτυξη.

Γιά νά σχηματίσουμε μιá άρκετά ξεκάθαρη ιδέα για τό πώς εμφανίστηκε ή άστική πόλη, πρέπει νά σταθούμε, εδώ, για νά ασχοληθούμε μέ τή διαλεκτική της έμπορευματικής σχέσης και τίς μεθόδους εργασίας πού γεννάει — μιá διαλεκτική για τήν οποία τό έργο του Μάρξ άποτελεί έναν αναντικατάστατο οδηγό. Τό νά πούμε ότι ο καπιταλισμός αντιπροσωπεύει τήν πιο άναπτυγμένη μορφή έμπορευματικής παραγωγής, είναι τώρα κοινοτοπία, αλλά ή έννοια μέ τήν οποία αυτή ή πρόταση είναι άληθινή, άπαιτεί κάποιον σχολίον. Η άφηρημένη έπεξεργασία της διαλεκτικής της έμπορευματικής σχέσης άπ' τό Μάρξ — ή διαδοχική ανάπτυξη των δυνατοτήτων της άπ' τήν τυχαία ως τήν διευρυμένη και τελικά στις χρηματικές μορφές — τείνει ν' αποκρύψει μιá ζωντανή ιστορική διαδικασία. Όπως δείχνει ο Μάρξ, ή έσώτερη λογική, ή οποία γεννάει αυτές τίς μορφές είναι βασικά ποσοτική' δοσιμένου του πρόσφορου έδάφους για επεκτεινόμενη άνταλλαγή, σχεδόν κάθε πλευρά της παραγωγικής διαδικασίας, συμπεριλαμβανομένης και της ίδιας της εργασιακής δύναμης, γίνεται έμπόρευμα, ένα άντικείμενο άνταλλαγής. Στόν άρχαιο κόσμο, ή επέκταση του εμπορίου έμποδιζόνταν άπ' τόν πλούτο και τή δύναμη μιας ισχυρής άγροτικής κοινωνίας' πραγματικά, οι άγροτικές έξεις ήταν τόσο καταπιεστικές, ώστε τά κοινωνικά ιδανικά του εμπορου στρέφονταν γύρω όχι άπ' τή συσσώρευση κεφαλαίου, αλλά μάλλον άπ' τήν κυριότητα της έγγειας ιδιοκτησίας. Στην Εύρώπη, αυτό τό εμπόδιο δέν ύπ'ρχε σέ σημαντικό βαθμό. Τό εμπόριο έγινε δλο και πιο πολύ ένας αυτοσκοπός και, στόν δψιμο Μεσαίωνα, τό ίδιο συνέθηκε και μέ τή συσσώρευση κεφαλαίου. Η φεουδαρχική κοινωνία στερούνταν τή β'ωσιμότητα

πού χρειάζονταν για να ενσωματώσει το ήπειρωτικό φιλτράρισμα των έμπορευματικών σχέσεων. Μόλις η ανταλλακτική δ'αδικασία διαδόθηκε άρκετά, κατάπτε άπλως την καλύτερη τάξη σχέσεων. Ή ανταλλαγή δημιούργησε νέους καταμερισμούς στην εργασιακή διαδικασία και, με τη διαδοκασία άπλως της διαίρεσης και της υποδιαίρεσης, κατεδάφισε την αυτόρκτη οικιακή οικονομία του τιμάριου. Άπό μιά περιθωριακή πηγή αγαθών κ: υπηρεσιών, ή αγορά μεταφέρθηκε στο κέντρο της οικονομικής ζωής.

Δέν χρειάζονταν μεγάλες τεχνολογικές καινοτομίες για να επιτευχθεί αυτός ο βαθύς μετασχηματισμός. Μολονότι: τό καπιταλιστικό σύστημα γέννησε άργότερα τίς πιο σημαντικές τεχνολογικές πρόδοις που γνώρισε ή ιστορία, ή μπουρζουαζία χρησιμοποίησε άρχικά τά εργαλεία και τά όλικά του χειροτέχνη, για να προωθήσει: τό νέο τρόπο παραγωγής. Τό Κεφάλαιο άλλαξε άπλως την παραδοσιακή εργασιακή διαδικασία, μισθώνοντας εργάτες για να παράγουν προϊόντα γι' ανταλλαγή, δίχως ν' αλλάξει ούσιαστικά τίς βιομηχανικές μεθόδους της εποχής. Ή εργατική δύναμη μετατράπηκε σε έμπόρευμα. Όλες οι άποφασιστικές τεχνολογικές πρόδοι που επιτεύχθηκαν άπό τότε άπ' τό καπιταλιστικό σύστημα, στρέφονται άνω άπ' την προσαρμογή των φυσικών δυνάμεων κ: ένεργειας σ' αυτό τον τρόπο εργασίας. Ή τεχνολογία έγινε μιά προέκταση της εργασίας, που θεωρήθηκε όχι άπλως σάν ανθρώπινη δραστηριότητα, αλλά σά μισθωτή εργασία, ένας πόρος για οικονομική έκμετάλλευση. Ή οικονομική δραστηριότητα άρχισε να ύποτάσσει την ίκανοποίηση συγκεκριμένων ανθρώπων άναγκών στους άφηρημένους σκοπούς της ανταλλαγής και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Ή παραγωγή, είχε γίνει ούσιαστικά αυτοσκοπός. Αυτό σημάδεψε μιά θεμελιακή άλλαγή σ' όλες τίς άλλες των κοινωνιών που προσπύρχαν, όσο έκμεταλλευτική κ: άν ήταν ή φύση τους.

Πρέπει να συγκεντρώσουμε άκόμα πιο πολύ την προσοχή μας σ' αυτό τό μοναδικό οικονομικό μετασχηματισμό και τίς κοινωνικές του συνέπειες. Όποιοσδήποτε άλλες κ: άν ήταν οι πρωταρχικές λειτουργίες της πρώιμης πόλης, είναι βέβαιο ότι σε μιά αναπτυγμένη άστική κοινωνία, ο άθθεντικός πυρήνας της πόλης είναι τό παζάρι — ο χώρος όπου ανταλλάσσονται τά είδη πρώτης ανάγκης κ: όπου διαδραματίζεται καθημερινά ή άστική έπαφή. Ή φύση του παζαριού σε οποιαδήποτε δομημένη περίοδο της ιστορίας, εξαριείται σε μεγάλο βαθμό άπ' τον κυρίαρχο τρόπο εργασίας. Δέν ύπάρχει κανένα μυστήριο γύρω άπ' αυτή τη χαρακτηριστικά Μαρξισινή διατύπωση. Όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, τό παζάρι του Τενοχτιτλάν ήταν πρωτόγονο, εξαιτίας του γεγονότος ότι τό Άζτέκικο έμπόριο ποτέ δέν άναπτύχθηκε στο επίπεδο της Χρηματικής μορφής. Ή συγκεκριμένη εργασία — όπως οι ειδικές δεξιότητες

του καλλιεργητή τροφής, του χτίστη, του ύφαντουργού, του άγγειο-πλάστη, ή του γλύπτη — καθόριζε λίγο πολύ τον τρόπο με τον όποιο αντιμετώπιζονταν στο παζάρι τά έμπορεύσιμα αγαθά. Μολονότι κά-θε άντικείμενο έδρισκε την «άντανάκλασή» του, στη διάρκεια της άνταλλακτικής διαδικασίας, σ' ένα άλλο άνταλλάξιμο άντικείμενο, ό χρόνος εργασίας που εμπλέκονταν στην παραγωγή, δέν έφτανε στο επίπεδο της ποσοτικοποίησης, της άφαίρεσης και της γενίκευσης, που άπαιτούνταν για την άνάπτυξη του χρήματος. Η άνταλλαγή καθοδηγούνταν πρωταρχικά άπ' την ύλική άνάγκη κι άπ' την ποιό-τητα των άντικειμένων που θ' άνταλλάσσονταν. Η εργασία, όπως τό άντικείμενο, διατηρούσε τά ποιοτικά, ανθρώπινα, συγκεκριμένα της χαρακτηριστικά: δέν αναλυόταν σ' ένα άπλό άθροισμα μυϊκής ή διανοητικής ενέργειας και δέν έχανε την ταυτότητά της σά μιá έκφραση των ανθρώπινων ικανοτήτων. Τό ότι ή χρησιμότητα ή ή άξία χρήσης ενός άντικειμένου διατηρούσε την ύπεροχή της πάνω στην άνταλλακτική άξία, άποδείχεται άρκετά καθαρά άπ' τό γεγο-νός ότι πολλές άξίες χρήσης στην πρωτόγονη κοινωνία ήταν αναπαλ-λοτρώντες. Η γη στην Ίνδιάνικη Άμερική, λογουχάρη, ποτέ δέν ήταν έμπορεύσιμο είδος» δέν μπορούσε νά μετουσιωθεί σε «άκι-νγητη περιουσία», πριν άπ' τον έρχομό του λευκού.

Μέ την άνάπτυξη της χρηματικής μορφής κάτω άπό συνθή-κες άπλης έμπορευματικής παραγωγής, ή εργασία φτάνει: σίγουρα σ' ένα άρκετά ύψηλό βαθμό άφαίρεσης, αλλά σπάνια οδηγείται στο βαθμό της ποσοτικοποίησης, που πετυχαίνεται στον καπιταλισμό. Η άλλοτρίωση των έμπορευμάτων συνεχίζει νά διατηρεί βασικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Τό έμπόριο παραμένει μιá άτομική πράξη, στην όποία οι άμεσοι παραγωγοί έρχονται πρόσωπο με πρό-σωπο, προκειμένου ν' άνταλλάξουν τά προϊόντα της εργασίας τους. Η άμοιβαία ίκανοποίηση των άνγκών διατηρεί την ύπεροχή της πάνω στην άλόγιστη συσσώρευση έμπορευμάτων και κεφαλαίου. Η συγκεκριμένη εργασία επικρατεί, σά νά λέμε, πάνω στην ποσοτι-κοποιημένη, γενίκευμένη, άφηρημένη εργασία. Ένα μεγάλο πεδίο ανθρώπινων άνγκών ίκανοποιείται άκόμα έξω άπ' τό παζάρι — δηλαδή, άπ' την οικιακή οικονομία — κι άκόμα κι εκείνο που μπο-ρεί νά έξαρτούνται άπ' την άγορά για νά επιβιώσουν, δέν είναι τό-σο τά θήματα, όσο οι δημιουργοί της. Έχουν δαμάσει: άτομικά τίς συνθήκες παραγωγής κι άνταλλάσσουν τά προϊόντα τους κάτω άπό συνθήκες όπου οι άνάγκες της κοινότητας, ή ταυτότητα παραγω-γών και καταναλωτών, κι ό άριθμός των έμπορευμάτων που χρειά-ζεται ή άγορά, μπορούν νά καθοριστούν μ' έναν ίκανοποιητικό βαθμό άκρίβειας. Όσο μεγάλος κι άν είναι ό ανταγωνισμός άνάμεσα σ' αú-τές τίς κοινότητες, ύπάρχει έλάχιστος ανταγωνισμός μέσα στην ίδια την κοινότητα. Και δέν ύπάρχει παραγωγή σαν αύτοσκοπός. Η άξία

ένός εμπορεύματος καθορίζεται πρωταρχικά απ' την επιδειξιότητα και τό ταλέντο πού εμπλέκονται στην παραγωγή του κι από παράγοντες όπως ή διάφραξη κι ή ποιότητά του — κοντολογής, απ' τή συγκεκριμένη έργασία, κι αυτό είναι ή αίτια τής εξαιρετικής ομορφιάς τών τελείων άπέριττων άντικειμένων, πού παράγονται από πολλές, μη — κπιταλιστικές κοινότητες.

Μολοντί κάθε εμπόριο είναι άλλετριώση, στή μεσαιωνική κομμούνα ήταν επίσης και σχέση. Στο βαθμό πού αυτό ήταν ένα συγκεκριμένο γεγονός τής καθημερινής ζωής, εξαιτίας του τρόπου έργασίας πού επικρατούσε, ή μεσαιωνική κομμούνα δημιούργησε άξιοθαύμαστες μορφές συνεργασίας, όχι μόνο στην πολιτική ζωή, αλλά και στην ίδια τήν οικονομία. Ο Λιούις Μάιφορντ παρατηρεί ότι «τό εργαστήριο ήταν μιá οικογένεια, όπως και τό λογιστήριο του εμπόρου. Τά μέλη έρωγαν στό ίδιο τραπέζι, δούλευαν στά ίδια δωμάτια, κοιμόνταν στόν ίδιο κοιτώνα, προσεύχονταν από κοινοού, συμμετείχαν σέ κοινές διασκεδάσεις».¹

Η στενή σχέση έργασίας και ζωής, άποκαλυπτόταν απ' τό γεγονός ότι «τό οικογενειακό πρότυπο κυριαρχούσε στή διομηχανία». Η άστική ζωή ήταν έντονα, άκόμη και περίτεχνα, συλλογική. Τό παζάρι ήταν ένα κέντρο όχι μόνο για τό εμπόριο, αλλά και για «δημόσιες τελετουργίες, γιατί στό προπύλαια του καθεδρικού ναού είναι πού έκτελούνταν τά άγιογραφικά δράματα*: μέσα στην πλατεία είναι πού οι συντεχνίες έστηναν τίς σκηνές για τά μυστήριά τους» έδώ ήταν πού διεξάγονταν οι μεγάλες κονταρομαχίες. Δέν ήταν μόνον άκρόπολη, αλλά κι άμφιθέατρο».²

Ώστόσο άκόμη κι αυτές οι παρατηρήσεις δέν μπορούν νά εξαναζωτανέψουν για χάρη μιας τής δημοκρατικής άτιμόσφαιρα πολλών μεσαιωνικών κομμουνών στό άποκορύφωμα τής ανάπτυξής τους. Σχεδόν όλες οι κομμούνες άστυνομεύονταν απ' τους ίδιους τους πολίτες τους, πού σχημάτιζαν μέ τή σειρά τους τή νυχτοφυλακή και γέμιζαν τίς τάξεις τής πολιτοφυλακής τής πόλης. Οι δήμαρχοι και τά συμβούλια τής πόλης εκλέγονταν συνήθως απ' τίς συντεχνίες ή από δημόσιες συνελεύσεις του λαού, πού θύμζαν τήν 'Αθηναϊκή Έκκλησία. Παραγματικά, σάν τήν πόλιν, αυτές οι πόλεις σχημάτιζαν μιá τέλεια κι ολοκληρωμένη όλότητα. Όπως παρατηρεί ο Μάιφορντ: «Η προσευχή, ή λειτουργία, ή κομπή, τό ευγέλιο, τό βάπτισμα, ο γάμος ή ή κηδεία — ή ίδια ή πόλη ήταν ή σκηνή όπου διαδραματιζόνταν αυτές οι ξεχωριστές πράξεις του δράματος κι ο ίδιος ο πολίτης ήταν ο ήθοποιός».³

Και μιá ίσως περιγραφή τής κομμούνας δέν άποκαλύπτει πιο δραματικά τήν άλληλεγγύη πού συνέδεε αυτό τον άστικό τρόπο

* Σ.τ.Ε. "Ένα είδος λειτουργικού δράματος του Μεσαίωνα

ζωής, απ' τήν περιγραφή μιᾶς θρησκευτικῆς τελετῆς, απ' τόν Ἄλμπρεχτ Ντίρερ, πού ἔγινε στήν Ἀμβέρσα στό 16ο αἰώνα: «Εἶδα τήν πομπή νά περνᾷ καταμῆχος τοῦ δρόμου, τούς ἀνθρώπους νά ναι διατεταγμένοι σέ σειρές, ὅπου ὁ καθένας κρατοῦσε κάποια ἀπόσταση απ' τό διπλανό του, ἀλλά οἱ σειρές ἦταν κοντά ἤ μιὰ πίσω απ' τήν ἄλλη. Ὑπῆρχαν οἱ Σιδηρουργοί, οἱ Μπογιατζήδες, οἱ Χτίστες, οἱ Κεντητές, οἱ Γλύπτες, οἱ Ξυλουργοί, οἱ Ἐπιπλασοιοί, οἱ Ναυτικοί, οἱ Ψαράδες, οἱ Χασάπηδες, οἱ Βυροδέψεις, οἱ Ὑφαντουργοί, οἱ Φουρνάρηδες, οἱ Ράφτες, οἱ Τσαγγάρηδες — πραγματικά, κάθε λογῆς ἐργάτες καί πολλοί τεχνίτες κι ἔμποροι πού δουλεύουν γιά νά ζήσουν. . . . Μιά πολύ μεγάλη κομπάνια ἀπό χήρες ἔπαρνε ἐπίσης μέρος στήν πομπή. Συντηροῦν τόν ἐαυτό τους δουλεύοντας χειρωνακτικά καί τηροῦν ἕναν εἰδικό κανόνα. Ἦταν ντυμένες ἀπό πάνω ὡς κάτω μέ λευκά, λινά φορέματα, φτιαγμένα εἰδικά γιά τήν περισταση. . . »⁴ Ὁ Μάμφορντ προσθέτει σ' αὐτά: «Παρατηρεῖστε τό μεγάλο ἀριθμό ἀνθρώπων πού παίρνουν μέρος σ' αὐτή τήν πομπή. Ὅπως καί στήν ἴδια τήν ἐκκλησία, ὁ θεατής ἦταν ἐπίσης καί κοινωνοί καί συμμετοχοί: ἐμπλέκονταν στό θέαμα, παρακολοθώντας τό ἀπό μέσα ὄχι απ' ἔξω, ἤ, μάλλον, τό αἰσθάνονταν ἀπό μέσα, ἐνεργώντας ἀπό κοινοῦ, ὄχι σά διαμελισμένα ὄντα, πού ἔχουν περιοριστεῖ σ' ἕνα καί μόνο εἰδικευμένο ρόλο».⁵

Στή διάρκεια τῆς Μεγάλης Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, οἱ Παριζῖανοί ἀντικατάστησαν τή φεουδαρχική ὀνομασλογία μέ τή μοναδική λέξη *πολιτικός*, γιά νά ἐκφράσουν τήν ἐθνική ἀλληλεγγύη τους πού μόλις ἀνακάλυψαν. Μεταγενέστερα γεγονότα ἔμελλε ν' ἀποκαλύψουν ὅτι κάτω απ' τή φαινομενική ἐνότητα τοῦ ἔθνους κρύβονταν βαθιά ἀντιθέμενα κι ἀνταγωνιστικά κοινωνικά συμφέροντα. Ἡ μεσαιωνική κομμούνια, απ' τή μεριά της, χρησιμοποίησε τόν πιό ὀργανικό ὄρο «ἀδελφός» «*Umust subvenire alteri tamquam fratri suo*» — «Ὁ καθένας ἔς θεωρεῖ τόν ἄλλο σάν ἀδελφό» — λέει ἕνα Φλαμανδικό καταστατικό τοῦ 12ου αἰώνα κι αὐτά τά λόγια ἦταν ἀληθινά μιὰ πραγματικότητα» παρατηρεῖ ὁ Ἄνρϋ Πιρέν. «Ἦδη απ' τό 12ο αἰώνα οἱ ἔμποροι ξόδευαν ἕνα μεγάλο μέρος απ' τά κέρδη τους πρὸς ὄφελος τῶν συμπολιτῶν τους — χτιζοντας ἐκκλησίες, ἰδρύοντας νοσοκομεια, ἐξαγοράζοντας τό φόρο τῶν παζαριῶν. Ἡ ἀγάπη τοῦ κέρδους συνδεόταν σ' αὐτούς μέ τόν τοπικό πατριωτισμό. Κάθε ἄνθρωπος ἦταν περήφανος γιά τήν πόλη του κι ἀφοσιωνόταν αὐθόρμητα στήν εὐημερία της. Κι αὐτό συνέβαινε γιατί, στήν πραγματικότητα κάθε ἀτομική ζωὴ ἐξαρτιόταν ἅμιστα απ' τή συλλογική ζωὴ τῆς κοινοτικῆς ἐνωσης. Ἡ κομμούνια τοῦ Μεσαίωνα εἶχε, πράγματι, ὅλες τίς ἀρμοδιότητες πού ἀσκεῖ σήμερα τό Κράτος. Ἐγγυόταν σ' ὅλα τά μέλη της τήν προσωπική τους ἀσφάλεια καί περιουσία. Ἐξω απ' τούς κόλπους της, τό ἄτοιο θρισκό-

ταν σ' ένα έχθρικό κόσμο, περιβαλλόμενο από κινδύνους κι έκτεθειμένο σε κάθε απειλή. Μόνο σ' αυτή έβρισκε ένα καταφύγιο και γι' αυτό τό λόγο ένωθε μιάν ευγνωμοσύνη πού πλησίαζε τά όρια τής αγάπης. Ήταν πρόθυμο ν' άφοσιωθεί σ' αυτήν γιά νά τήν υπερασπίσει, όπως άκριβώς ήταν πάντα πρόθυμο νά τή στολίσει και νά τήν κάνει πιά όμορφη άπ' τίς γειτονικές κοινότητες. Έκείνοι οί μεγαλοπρεπείς κathedρικοί ναοί, τούς όποιους είδε ν' άνεγείρονται: ο 13ος αιώνας, θά 'ταν άδιανόητοι δίχως τή χαρούμενη προθυμία μέ τήν όποία οί άστοί συνεισφέρανε δωρεές γιά τήν άνέγερσή τους. Δέν ήταν μόνο οίκοι τού Θεού' τιμούσαν έπίσης τήν πόλη, τής όποίας ήταν τό μεγαλύτερο στολίδι και τήν όποία διαφημιζαν από μακριά οί έπιβλητικοί πύργοι τους. Ήταν γιά τίς πόλεις τού Μεσαίωνα οτι: οί ναοί γιά τίς πόλεις τής άρχαιότητας».6

Ώστόσο, άκόμα κι αυτές οί γενναϊόδωρες γραμμές τού Πιρέν, άποτυχαίνουν νά προσδιορίσουν ίκανοποιητικά τή στάση τού μεσαιωνικού κάτοικου άπέναντι στήν πόλη του. Ή κομμούνα δέν πρόσφερε μόνο ασφάλεια στό λαό της, αλλά κι ένα βαθύ αίσθημα έπικοινωνίας. Πρόσφερε όχι μόνο προστασία, αλλά και τήν άνεση τής κοινωνικότητας και μιá ανθρώπινη κλιμάκωση πού μπορούσε νά καταλάβει ο ίστος και στήν όποία μπορούσε νά βρει ένα μοναδικά άτομικό χώρο. Ή κομμούνα ήταν τό σπίτι του — όχι άπλώς ένα περιβάλλον πού περιτριγύριζε τό σπίτι του. Ή συγκεκριμένη φύση τής εργασιακής διαδικασίας, ή άμεσότητα κι ο οικογενειακός, όντως, χαρακτήρας όλων σχεδόν τών κοινωνικών σχέσεων, κι ή ανθρώπινη κλιμάκωση τής πολιτικής ζωής, πού καλλιεργούσε έναν ύψηλό βαθμό προσωπικής συμμετοχής στις άστικές ύποθέσεις — όλα αυτά συνδυάζονταν γιά νά διατηρήσουν μέσα στήν κοινωνική ζωή έναν φυσικό πυρήνα, πού οί κοσμοπόλεις είχαν διαλύσει μέ τό θάνατο τής π ό λ ε ω ς. Θά μπορούσε νά πει κανείς οτι ο φυσικός πυρήνας τής μεσαιωνικής κομμούνας δέν ήταν διαφορετικός άπ' τό σεξουαλικό καταμερισμό τής εργασίας, πού στήριζε τήν οικονομική ζωή τής φυλετικής κοινωνίας. Ο Μάρξ, μέ αξιοσημείωτη διορατικότητα, παρατηρεί οτι «Οί κάστες και οί συντεχνίες ξεπροβάλλουν μέσα άπ' τή δράση τών ίδιων φυσικών νόμων πού ρυθμίζουν τή διαφοροποίηση τών φυτών και τών ζώων σε είδη και ποικιλίες, έξω άπ' τό ότι, όταν έχει προσεγγιστεί ένας όρισμένος βαθμός άνάπτυξης, ή κληρονομικότητα τών καστών κι ή στεγανότητα τών συντεχνιών όρίζονται σά νόμος τής κοινωνίας».7

Όπως άκριβώς οί συντεχνίες χαρακτηρίζουν τήν κομμούνα, έτσι κι ή κομμούνα και τό τιμάριο θά μπορούσε νά ειπωθεί οτι χαρακτηρίζουν τή φεουδαρχική κοινωνία. Όσο γιά τήν κομμούνα, ένας φυσικός, πολιτικός πυρήνας κατασιγάζει τίς έξωτερικευτικές κι άποσυνθετικές δυνάμεις, πού κρύβονται μέ λανθάνουσα μορφή μέσα

στό εμπόριο. Ἀκόμα κι ἡ επικρατοῦσα τεχνολογία διατηρεῖ αὐτὸ τὸ φυσικὸ ἢ ὀργανικὸ χαρακτήρα: τὰ ἐργαλεῖα προσαρμῶνται στὴν ἐπίδεση τοῦ χειροτέχνη, στὴν ἐπιδεξιότητα, τὸ ταλέντο καὶ τὴ φυσιοιογία του. Ἡ ἰδέα ὅτι ἕνας ἄνθρωπος εἶναι ἀπλῶς ἕνα ἐξάρτημα μιᾶς ἀπρόσωπης μηχανῆς πού καθορίζει: τὸ ρυθμὸ καὶ τὴ φύση τῆς ἐργασίας του, θά τρόμαζε σίγουρα τὰ μέλη μιᾶς μεσαιωνικῆς συντεχνίας.

Συγκρίνετε αὐτὴ τὴ νοοτροπία μ' ἐκείνη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας — μιᾶς κοινωνίας πού διαλύει τὴ φυσικὴ βάση τῆς πολιτικῆς ζωῆς, μὲ τὸ νὰ μεταμορφώνει τὶς ἀδελφικὲς σχέσεις τῆς μεσαιωνικῆς κομμούνιας σὲ ὤμεις ἐμπορευματικὲς σχέσεις — καὶ θά ἴμαστε ἴσως καλύτερα ἐξοπλισμένοι: γιὰ νὰ κρίνουμε τὶς τεράστιες ψυχικὲς καθῶς ἐπίσης κι οἰκονομικὲς ἀλλαγές πού ἐμελλε νὰ καθιερωθοῦν ἀπ' τὸν καπιταλιστικὸ τρόπο παραγωγῆς. Τὸ ἐμπόρευμα, σὰ μιὰ μυστηριώδους ἐξωτερικῆς δύναμη, φαίνεται: τώρα νὰ ὑψώνεται: πάνω ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ καθορίζει: τὴ μοῖρα τους σύμφωνα μὲ ὑπερανθρώπινους αὐτόνομους νόμους. Μὲ τὴν αὐξανόμενη προβληματικὴ ἀφαίρεση τῆς ἐργασίας ἀπ' τὶς συγκεκριμένους μορφές τῆς, ὅλες οἱ σχέσεις, τὰ ἀντικείμενα κι οἱ εὐθύνες ἀποκτοῦν ἕνα χρηματικὸ ἀντίστοιχο. Ἡ φυσικὴ ζωὴ συρρικνώνεται: ἀπ' τὴν κοινότητα στό ἄτομο — ἡ πόλη γίνεται: ἕνα ἀπλὸ ἄθροισμα ἀπομονωμένων ἀνθρώπων μονάδων — μιὰ γκριζα, ἄτονη μάζα, ἡ πρώτη ὕλη τῆς γραφειοκρατικῆς κινητοποίησης καὶ χειραγώγησης. Ἡ συντεχνία, πού σχημάτιζε κάποτε τὸν αὐθόρμητο στίβο τῆς αὐθεντικῆς ἀνθρώπινης ἀδελφότητας, ἔβρισκε: τὴ γελοία τῆς ἀπομίμηση στὴ βιομηχανικὴ κι ἐμπορικὴ ἔταιρία, μὲ τὴν ὑποκριτικὰ ὀργανωμένη ἐπιβουλή τῆς «σὺμπνοιας» καὶ τῆς «ἀμιαδικῆς συνεργασίας». Ἡ πομπὴ πού περιγράφεται ἀπὸ τὸν Ντίρερ γίνεται ἡ παρέλαση, ἡ θρησκευτικὴ τελετουργία, τὸ ἀντικειμενοποιημένο θέαμα. Μὲ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ὑπερβολικὰ χρηματοποιημένης οἰκονομίας, τὰ ἀνθρώπινα ὄντα γίνονται: ἀνταλλάξιμα μὲ τὰ ἴδια ἀκριθῶς τὰ ἐμπορεύματα, πού ἀποτελοῦν τὸ προϊόν τῶν ἀνθρώπινων δυνάμεων τους. Γίνονται κι αὐτὰ ἐμπορεύματα, τὰ παθητικὰ ἀντικείμενα — εἶτε σὰν ἐργάτες ἢ σὰ θεατές — τῶν οἰκονομικῶν νόμων.

Ἄν ἡ ἀπλὴ ἐπέκταση τῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἔχει μεταμορφώσει τὴ μεσαιωνικὴ κομμούνια σὲ ἀστικὴ πόλη, τὸ ἐργαστάσιο μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ σὰν ὁ φορέας πού δίνει σ' αὐτὴ τὴν πόλη τὴν ὁμοιογενῆ μορφή καὶ τὸν κοινωνικὸ τῆς σκοπὸ. Μὲ τὴ λέξη «ἐργαστάσιο» ἐννοῶ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ βιομηχανικὴ ἐπιχείρηση: τὸ ἐργαστάσιο εἶναι ὁ τόπος τῆς κινητοποιημένης ἀφηρημένης ἐργασίας, τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως σὰν ἐμπόρευμα, ἐνταγμένης στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἐμπορίου καθὼς ἐπίσης καὶ τῆς παραγωγῆς. Συνκλόουθα, ὁ ὅρος αὐτὸς ἰσχύει τόσο γιὰ ἕνα

κτίριο γραφείων και για ένα σούπερ μάρκετ όσο και για ένα εργοτάξιο κι ένα εργοστασιακό συγκρότημα. Μόλις το εργοστάσιο γίνει ένα στοιχείο της αστικής ζωής, κυριαρχεί πάνω στην πόλη σχεδόν ολοκληρωτικά. Έδώ, πρέπει να τονιστεί μία πολύ σημαντική ιστορική αντιδιαστολή. Στη μεσαιωνική καμμούνα, το εργαστήριο ήταν ένα σπίτι: ήταν ο τόπος όχι μόνο εξαιρετικά εξατομικευμένων τεχνικών δραστηριοτήτων, αλλά επίσης (όπως ήδη έχει τονίσει ο Μάμφορντ) πολύπλοκων προσωπικών και πολιτιστικών ευθυνών. Μέ την εμφάνιση του εργοστασίου, το σπίτι κι ο τόπος εργασίας χωρίζονται. Το εργοστάσιο είναι ένα μέρος όπου πηγαίνει ο εργάτης προκειμένου να αναλώσει τις ανθρώπινες ικανότητές του — ικανότητες που υποτιμάζονται σταθερά σε σημείο που να αφηρηματοποιούνται και να ποσοτικοποιούνται σαν απλός «χρόνος εργασίας» — στην υπηρεσία αυξανόμενα ανώνυμων ιδιοκτητών και δευθυνών. Το εργοστάσιο δεν έχει προσωπικές ή πολιτιστικές λειτουργίες: είναι απλώς το κέντρο συγκέντρωσης και κινητοποίησης άλλοτριωμένης, απροσωποποιημένης εργασίας.

Αν αυτές οι σημαντικές διαφορές ειδωθούν από τη σκοπιά μιας πλατύτερης προοπτικής, αποκαλύπτουν αποφασιστικές διαφορές ανάμεσα στην ίδια τη φύση της μεσαιωνικής καμμούνας και την αστική πόλη. Η συντεχνία, που συνενώνει σπίτια τα οποία είναι επίσης εργαστήρια, προσδίνει ένα έντονα οικιακό χαρακτήρα στην καμμούνα: μετατρέπει την πόλη σε σπίτι, σε μία γνήσια ανθρώπινη κοινότητα που ανάγει τις προσωπικές συμπάθειες κι ευθύνες σ' ένα κοινωνικό επίπεδο. Αντίστροφα, το εργοστάσιο μετατρέπει την πόλη σε μία εμπορική και βιομηχανική επιχείρηση. Αρνιέται το ρόλο της πόλης σαν προσωπικής και πολιτιστικής οντότητας και διογκώνει τη σημασία των οικονομικών της λειτουργιών σε σημείο που ν' αγγίζει τα όρια αστικής παθολογίας. Η μεσαιωνική καμμούνα ήταν πρωταρχικά ένας τόπος για να ζήσεις ή αστική πόλη είναι πρωταρχικά ένας τόπος για να δουλέψεις. Οι συντεχνίες μετάτρεψαν την πόλη σ' ένα κέντρο ανθρώπινης αλληλεγγύης, θρησκευτικής επικοινωνίας και πολιτιστικής ζωτικότητας: μολονότι η εργασία ήταν απαραίτητη για την επίτευξη αυτών των στόχων, έγινε το όργανο της καλλιτεχνίας και της έκφρασης των δημιουργικών ανθρώπινων ικανοτήτων, όχι ένας αυτοσκοπός. Το εργοστάσιο υποτιμάζει την πόλη σ' ένα κέντρο παραγωγής για την παραγωγή και κατανάλωσης για την κατανάλωση. Το ότι οι άνθρωποι πρέπει να «ζήσουν» σε μία πόλη προκειμένου να εργαστούν, είναι κατάφωρα αναγκαίο για την ύπαρξη του εργοστασίου, αλλά το γεγονός ότι μένουν σε κατοικίες είναι δευτερεύον σε σχέση με το γεγονός ότι εργάζονται σε κτίρια γραφείων, σούπερ μάρκετ, εργοστάσια και εργοτάξια.

Θά εξετάσουμε τὰ μοναδικά χαρακτηριστικά τῆς ἀστικής πόλης σ' ἓνα κατοπινοῦ κεφάλαιο, ἀλλά σ' αὐτό τό σημειο, θά πρέπει νά ρωτήσουμε πῶς ἡ μεσαιωνική κοινότητα μεταμορφώθηκε σέ ἀστική πόλη. Τό ἐργαστάσιο ἀπαιτεῖ τό χωρισμό τοῦ μικροῦ, ἀνεξάρτητου παραγωγοῦ ἀπ' τὰ μέσα παραγωγῆς: τήν ἀλλοτρίωση τῆς ἐργασίας τοῦ παραγωγοῦ καί τόν ὑποβιβασμό τῆς ἐργατικῆς του δύναμης σέ ἐμπόρευμα. Γενικά, καθὼς ἡ ἀγορά ἀρχίζει νά ἐπεκτείνεται πέρα ἀπ' τόν περίγυρο τῆς κομμούνας, ἐμφανίζονται σημαντικές διαφορές στόν πλοῦτο, ἀνάμεσα στά μέλη τῆς ἴδιας συντεχνίας κι ἀνάμεσα στά μεμονωμένα μέλη τῆς ἴδιας κοινότητας. Μέ τόν καιρό, οἱ πλούσιοι ἀρχιμάστορες, οἱ ἔμποροι (πού ὀργανώνονται συχνά σέ δικές τους συντεχνίες) καί τελικά οἱ ἴδιες οἱ συντεχνίες, τείνουν νά γίνουν ἓνα στρώμα μέσα στήν κοινότητα, μέ δικά του συμφέροντα πού διαχωρίζονται καί συχνά ἀντιτίθενται σ' ἐκεῖνα τῆς κοινότητας σά σύνολο. Τέτοιες συντεχνίες ἀρχίζουν ν' ἀποκλείουν τοὺς μαθητευόμενους καί τοὺς ἀπειροὺς ἐργάτες ἀπ' τό νά γίνουν μάστορες, μετατρέποντάς τους σέ γνήσιους προλετάρους, πού πρέπει νά ἐργάζονται γιά ἄλλους προκειμένου νά ἐπιβιώσουν. Σέ μερικές περιοχές τῆς Εὐρώπης αὐτή ἡ διαδικασία προλεταριοποίησης διαδραματίστηκε τόσο ἀργά, ὥστε δέ διατάραξε αἰσθητὰ τή σταθερότητα τῆς κομμούνας. Οἱ Ἑλβετικές πόλεις ἀποτελοῦν ἓνα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Ἐκεῖ, ὁ μετασχηματισμός ἀπ' τό συντεχνιακό ἐργαστήριο στό ἐργαστάσιο ἦταν τόσο ὀργανικός, ὥστε οἱ Ἑλβετικές κοινότητες, σχεδόν μέχρι σήμερα, θά μπορούσαν νά παρατεθοῦν σάν πρότυπα πολιτικῆς ἰσορροπίας, σταθερότητας, κι ἐνσωμάτωσης τῶν χειροτεχνικῶν δεξιοτήτων μέ τή μαζική παραγωγή.

Ἄλλά σ' ἄλλες περιοχές, ἡ ἐπέκτασι τῆς ἀγορᾶς ἀπό μιά τοπική ἢ περιφερειακή κλίμακα σέ διεθνή, συνέβηκε μ' ἓνα ρυθμό πού διατάραξε σοβαρά τήν ἁρμονία τῆς κομμούνας. Ἀπ' τό 13ο αἰῶνα κίβλας, ἡ Φλάντρα μᾶς προσφέρει ἓνα ὄχι καί τόσο ἀσυνήθιστο παράδειγμα πόλεων, πού βασίζονταν σέ μεγάλο βαθμό στό διεθνές ἐμπόριο, ὅπου οἱ συντεχνίες ἐξελιχτήκαν σ' ἓνα καταπιεστικό ἱεραρχικό στρώμα, πού ἐκμεταλλεῖτο πολύ μιά μεγάλη μάζα ἀπαλλοτριωμένων τεχνιτῶν. Αὐτή ἡ μεταβολή δέ διαδραματίστηκε ἥρεια. Στά 1280, ὅλες σχεδόν οἱ κομμούνες τῆς Φλάντρας ἐπιπλακῆχαν σ' ἓνα αἱματηρό ταξικό πόλεμο ἀνάμεσα σέ προλεταριοποιημένους τεχνίτες καί πλούσιους ἀρχιμάστορες, πού ἔταν ὀργανωμένοι σέ κλειστά συντεχνιακά μονοπώλια.

Ἡ σύγκρουσι αὐτή δέν τερματίστηκε ἀποφασιστικά. Προτοῦ ἡ μιά ἀπ' τίς δύο πλευρές ἐξαφανίσει ὀριστικά τήν ἄλλη, οἱ φεουδάρχες ἐκμεταλλεύθηκαν τήν εὐκαιρία γιά νά ἐπέμβουν καί νά κρατήσουν καί τίς δύο τάξεις κάτω ἀπό ἔλεγχο. Πραγματικά, σ' αὐτό μπορεῖ νά ὀφείλεται κάλλιστα τό ὅτι, χάρη, μερικά, στό γεγονός ὅτι αὐ-

τή η πάλη δέν κλιμακώθηκε ποτέ ως τίς τελικές λογικές της συνέπειες καί, μερικά, στή μεταγενέστερη ύποταγή τών Κάτω Χωρῶν στήν Ἀγγλική ἐμπορική ἡγεμονία, ἡ πολιτική ζωή στήν Ὀλλανδία καί τή Φλάντρα διατήρησε τή μεσαιωνική χάρη, πού ἔχε μετατρέψει τίς πόλεις του σέ ἔργα τέχνης τοῦ σύγχρονου κόσμου.

Θά πρέπει νά στραφοῦμε στήν Ἀγγλία γιά νά βροῦμε τήν περιοχή ὅπου ἡ μεταμόρφωση τῶν μικρῶν παραγωγῶν σέ προλετάριους ἀκολούθησε τήν πλήρη καί πιό ἄγρια ἰσως, πορεία της. Καί, πράγμα εἰρωνικό, αὐτή ἡ μεταμόρφωση συνέβηκε πρῶτα στήν ὑπαιθρο καί μετά στίς πόλεις. Στήν Ἀγγλική ὑπαιθρο, ἡ ἀστική ἀνάπτυξη ἀκολούθησε δύο διαφορετικούς, ἔν καί συμπληρωματικούς, δρόμους: ὄλο καί περισσότερες καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις ἀποσπώνταν ἀπ' τήν κλιβέργεια τροφῆς καί τήν κοινοτική βουκή κι ἀφιερώνονταν στή διατροφή προβάτων γιά τήν ἀγορά μαλλιῶ τῆς Φλάντρας· κι οἱ καπιταλιστές ἐπιχειρηματίες, μπλοκαρισμένοι ἀπ' τίς συντεχνίες καί τά ἐμπορικά μονοπώλια στίς πόλεις, στράφηκαν πρὸς τά χωριά γιά νά προσποριστοῦν φτηνή, μὴ τακτική ἐργασία γιά τήν οἰκιακή παραγωγή ὕφαντουργικῶν προϊόντων. Καί στίς δύο περιπτώσεις, αὐτή ἡ ἀνάπτυξη σημαδεύτηκε ἀπ' τή σταθερή ὑποβάθμιση καί τελικά τήν ἀπαλλοτρίωση τῶν Ἀγγλῶν χωρικῶν καί γεωμόρων, μιά ἀνάπτυξη στήν ὁποία ἡ γαιοκτηνική ἀριστοκρατία κι οἱ ἐμποροὺς ὕφαντουργικῶν προϊόντων μεταμόρφωσαν, μ' ἓνα δραματικό τρόπο, τήν κοινωνική φύση τῆς ὑπαιθρου καί τελικά τίς πόλεις.

Τό 16ο αἰῶνα, ἡ Ἀγγλική ἀριστοκρατία — ἡ δρεξή της γιά πλοῦτη ἀνοιξε ἀπ' τήν αὔξηση τῶν παγκόσμιων τιμῶν τοῦ μαλλιῶ — ἀρχισε ν' ἀπαλλοτριώνει ἀμειλικτα καί νά περιφράζει τοὺς παραδοσιακοὺς βοσκότοπους τῶν χωριῶν, ἀκόμα καί τίς ἰδιωτικές παρουσίες κολλήγων, πού οἱ κληροί τους καλλιεργούσαν γιά αἰῶνες. Αὐτές οἱ γαίες μετατράπηκαν ἀπλά σέ προβατοβοσκές κι οἱ κάτοχοί τους σέ ἄκληρους. Αὐτή ἡ ἱστορία ἀναφέρεται μ' ἓνα κωμικό τρόπο ἀπ' τόν Τόμας Μόρ στίς πρῶτες σελίδες τῆς Ο ὕ τ ο π ί α ς. Ὁ βασικός ἥρωας τοῦ Μόρ, ὁ Ραφαέλ Χαϊθλόντεν, διακηρύσσει: «Τά πρόβατά σας πού συνήθως εἶναι τόσο ἤμερα καί χρειάζονται τόσο λίγη τροφή... ἔχουν ἀρχίσει νά γίνονται: τόσο ἀρπαχτικά κι ἄγρια, ὥστε τρῶνε ἀκόμα κι ἀνθρώπους. Ἐρημώνουν καί καταστρέφουν χωράφια, σπιτία καί κωμοπόλεις. Γιατί ὅ ὅποιο μέρος τοῦ βασιλείου παράγεται ὠραίο καί γι' αὐτό πιό ἀκριβό μαλλί, ἐκεῖ οἱ εὐγενεῖς κι οἱ τζέντλεμαν, καθώς ἐπίσης καί μερικοὶ ἄγιοι πατέρες, δέν ἱκανοποιοῦνται μέ τίς προσόδους καί τά ἐτήσια κέρδη πού οἱ προκάτοχοί τους συνήθιζαν ν' ἀποκομίζουν ἀπ' τίς φάρμες τους. Δέν ἱκανοποιοῦνται ζώντας μέσα στήν πολυτέλεια καί τήν τεμπελιά καί μέ τό νά ἔχουν ἀχρηστοί στό κράτος τοῦ κάνουν καί ζημιά ἀπό πάνω. Δέν ἀφήνουν ἴσχος καλλιεργήσιμης γῆς, μετατρέπουν τά πάντα σέ βοσκότοπους, καταστρέ-

φουν σπίτια, γκρεμίζουν πόλεις κι αφήνουν μόνο την εκκλησία για να στεγάσουν τα πρόβατα· και σαν τα πάρκα και τα δάση να σάς ξεφηναν ελεύθερο έλαχ:στο χώρο, αυτοί οι καλοί άνθρωποι μετατρέπουν όλα τα σπίτια και την καλλιεργημένη γη σε υιά έρημο»⁸

Ουσιαστικά, μιιά αύξανόμενα καπιταλιστική μορφή γεωργίας είχε αρχίσει να γίνεται στην Άγγλία ο θηματοδότης της καπιταλιστικής βιομηχανίας.

Ότανς ακόμα πιό σημαντικό για τή μακροπρόθεσμη ανάπτυξη του Άγγλικού καπιταλισμού, τό «ελεύθερο» κεφάλαιο, ζητώντας να ξεφύγει απ' τιά δεσμά των συντεχνιακών περιορισμών και των έμπορικων μονοπωλιών στις πόλεις, άρχισε να άποικιοποιεί τήν ύπαιθρο, προσανατολισμένο στη βιομηχανία. Ξανά, δέν ανακαλύπτουμε σ' αυτή τήν ανάπτυξη καμιά αξιοσημείωτη τεχνολογική πρόοδο· βρίσκουμε μάλλον ένα μεσοβέζικο είδος εμπόρου — καπιταλιστή πού, ταξιδεύοντας από άγρόκτημα σε άγρόκτημα, προμηθεύει τούς κλωστές του χωριού, μέ μαλλί, άδράχτια και τούς ύφαντές μέ νήμα, και τούς βαφείς μέ ύφασμα. Χρησιμοποιήθηκαν έργαλεία και, θπου ήταν άπαραίτητο, μηχανές και δουλεύονταν μέ μισθούς πού προσέγγιζαν τό κατώτερο όριο συντήρησης, αντί για τούς ύψηλότερους, έλεγενομένους απ' τίς συντεχνίες, μισθούς των πόλεων. Μ' αυτό τό έξουθενικό σύστημα, ο καπιταλιστής μπορούσε εύκολα να ύποναμίσει τό άστικό βιοτικό επίπεδο και να διαθέσει τιά έμπορεύματά του σε τόσο χαμηλές τιμές, ώστε οι άστσι άρχιμάστορες κι οι έργάτες εξαλειφθήσαν άπλώς κατά χιλιάδες. Όλόκληρη ή οικογένεια του χωρικού, συμπεριλαμβανομένων και των μικρών παιδιών του, ρίχτηκε στη δουλειά για ν' αντιμετώπισει τίς ληστρικές άπαιτήσεις της νέας οικονομίας. Τό έργοστασιακό σύστημα γεννήθηκε όταν ο καπιταλιστής, βρίσκοντάς το πιό προσοδοφόρο να στρατολογήσει τήν άγροτική εργασία και να έντείνει τή διεξαγωγή της κάτω από στενή επίβλεψη, τή στέγασε σ' ένα ειδικό οικοδόμημα. Η Άγγλική καπιταλιστική μανιφακτούρα έμφανίστηκε πρωταρχικά στην ύπαιθρο μάλλον, παρά στις πόλεις και, αντίθετα μέ τήν Φλάντρα, κατεδάφισε ουσιαστικά τό συντεχνιακό σύστημα απ' έξω μάλλον, παρά από μέσα.

Μέ τή διάδοση της καπιταλιστικής μανιφακτούρας, ότι άπόμεινε απ' τήν παραδοσιακή συντεχνιακή δομή κατάρρευσε. Και μέ τήν έξαφάνιση των συντεχνιών χάθηκαν κι οι τελευταίες έννοιητικές δυνατόεις των μεσαιωνικών κομμουνών και των πόλεων της Άναγέννησης. Μετά απ' αυτό, μιιά νέα βάση της άστικής ζωής αναπτύχθηκε σ' άστικά κέντρα του βιομηχανοποιημένου δυτικού κόσμου, άλλάζοντας ποιοτικά όλες τίς προϋπάρχουσες κοινωνικές κι οικονομικές σχέσεις μέσα στις πόλεις κι άνάμεσα στην πόλη και τήν ύπαιθρο.

3. Τὰ Ὅρια τῆς Ἀστικῆς Πόλης

Ἡ πρώτη ἀνάπτυξη τῆς ἀστικῆς πόλης μπορεῖ νά συγκριθεῖ, ἀπό πολλές ἀπόψεις, μέ τήν καταστροφική εἰσβολή τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων στόν ἀποικιακό κόσμο. Στήν Ἀγγλία, τό κίνημα τῶν περιφράξεων ξεσπίτωσε χιλιάδες οἰκογένειες ἀπ' τήν ὑπαιθρο, πού δέν εἶχαν ἄλλη διέξοδο ἀπό τό νά συγκεντρωθοῦν στίς πόλεις. Οἱ μεγαλύτερες πόλεις, στίς ὁποῖες κατευθύνθηκε μεγάλο μέρος αὐτῆς τῆς συρροῆς, στεροῦνταν τίς φυσικές καί διοικητικές εὐκολίες γιά ν' ἀντιμετωπίσουν τό πρόβλημα τόσο πολλῶν ἐξαθλιωμένων οἰκογενειῶν (οὔτε καί ἐνδοαφέρονταν ἰδιαίτερα γιά τή μοῖρα τους) μέ τό ὀδυνηρό ἀποτέλεσμα νά πεθάνουν ἀπλῶς στούς δρόμους μεγάλοι ἀριθμοί φτωχῶν. Σέ πολλές πόλεις ὀλόκληρες συνοικίες μετατρέπονταν σέ βρωμιερές τρώγλες, ἐξαχρειωμένες ἀπ' τό ἔγκλημα, τό συνωστισμό, τήν ἀρρώστια, τόν ἀλκοολισμό καί τήν πορνεία. Μολοντί τό κίνημα τῶν περιφράξεων κράτησε 2 αἰῶνες, ἔφτασε στό ἀπόγειό του στίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 1800. Ἀπ' τά 1800 ὡς τά 1820, περιεφράχθησαν περισσότερο ἀπό 3 ἑκατομμύρια στρέμματα τῆς Ἀγγλικῆς ὑπαιθρου, μιά ἔκταση σχεδόν ἴση μέ τίς περιφράξεις πού ἔγιναν στή διάρκεια τοῦ 17ου αἰῶνα. Αὐτοί οἱ σαρωτικοί ἐκκληρικοί χωρικών καί κολλήγων, δημιούργησαν μιά τέτοια ἀνθρωποπλημύρα στίς πόλεις ὥστε, ἀκόμα καί στά μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα, περισσότεροι ἀπ' τό μισό ἐνήλικο πληθυσμό τοῦ Λονδίνου καί κάπου 60 Ἀγγλικῶν καί Οὐαλλικῶν πόλεων, δέν εἶχαν γεννηθεῖ στίς πόλεις ὅπου κατοικοῦσαν.

Στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ὀδυνηρῶν χρόνων, ἡ ἐξαχρείωση τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ στήν Ἀγγλία πῆρε τρομακτικές διαστάσεις.¹ Σχεδόν ὅλες οἱ παραδοσιακές ἠθικές ἀναστολές, πού εἶχαν προσεκτικά καλλιεργηθεῖ ἀπό αἰῶνες προκαπιταλιστικῆς κοινωνικῆς ἀνάπτυξης — συμπεριλαμβανομένων τῶν ἱερῶν ποριτανικῶν ἀξιών, πού καθιερώθηκαν ἀπ' τήν ἴδια τήν μπουρζουαζία στή διάρκεια τῆς ἐποχῆς τῆς Μεταρρύθμισης — καταστράφηκαν στή διάρκεια μιάς μόνο γενιάς. Στίς φτωχογειτονιές καί τίς ἐργατικές συνοικίες, ὁ ἀλκοολισμός κι ἡ ἀκολασία ἔγιναν γρήγορα οἱ φυσιολογικές συνθήκες ζωῆς. Μ' ἡθική κατάρπωση, μέ τή ραγδαία καταρράκωση τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν, τῆς σεξουαλικότητος, τῆς ἀνθρώπινης ἄλλη-

λεγγύης και αξιοπρέπειας, που τή συνόδευε, ακολουθήσε τυφλά τὰ βχνη τῆς άστικῆς κατάπτωσης. Δέν πρέπει, ίσως, νά προκαλεῖ κατά-πληξη τό ότι δ' Άγγλικός πληθυσμός άρχισε νά διογκώνεται μέ δι-γυῖώδη ρυθμό, παρά τό γενικό ύποσιτισμό, τίς άπαράδεκτες συνθήκες έργασίας και τίς άσύγκριτα κακές κι άνθυγιεινές συνθήκες διαβίωσης στίς συνωσιτισμένες τρώγλες. Ἡ άχαρη σεξουαλική έκλυση, που επι-κρατοῦσε στίς έργατικές συνοικίες, τόσο χαρακτηριστικά άνευθουνη στήν παραμέλησή της τοῦ νεογέννητου, άντανακλοῦσε τή συνειδητή άνευθυνότητα τῆς μπουρζουαζίας άπέναντι στίς συνθήκες ζωῆς τοῦ άνερχόμενου προλεταριάτου. Μολονότι: ἡ άδξηση τοῦ άστικού πληθυ-σμοῦ μπορεί μερικὰ ν' άποδοθεῖ στή συρροή τοῦ πληθυσμοῦ τῆς υπάι-θρου στίς πόλεις, οἱ ρυθμοὶ τῶν γεννήσεων άρχισαν ν' άνέρχονται κι αὐτοί. Στά 1800, ο πληθυσμός, τοῦ Λονδίνου άνερχόταν σέ λιγότε-ρο άπό 1 έκατομμύριο κατοίκους. Ὡς τά 1850, άδξήθηκε στά 2 έκα-τομμύρια και στήν καμψη τοῦ αἰώνα, έφτασε στά 4 έκατομμύρια, ένα μέγεθος δίχως προηγούμενο μέσα στήν άστική ιστορία. Μέ τά δυ-σκολίας διοικούμενη στά 1800, ἡ πρωτεύουσα τῆς Άγγλιας είχε με-τατραπεῖ σ' ένα τερατώδη άστικό καρκίνο μέσα σ' ένα μόνο αἰώνα.

Τό νά άξηγήσουμε αὐτή τήν άστική παρακμή μέ μιὰ επιτημη-τική λέξη όπως ἡ «παραμέληση», είναι σά νά συγκαλύπτουμε τό γε-γονός ότι αὐτή ἡ ἴδια ἡ ἠθική — ἡ άνήθικη — κατάσταση πραγμά-των είναι μιὰ θεμελιική κοινωνική προϋπόθεση ἢ, πῶς συγκεκριμέ-να, μιὰ έγγενής προϋπόθεση τῆς άστικῆς οικονομικῆς ζωῆς κι δια-δοποίησης. Στήν προκαπιταλιστική κοινωνία, ἡ «παραμέληση» θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ ότι άντανακλᾷ μιὰ άνήθικη κατάσταση πράγ-μάτων — τήν παραμέληση άπό μέρους κάποιου τῶν συγγενῶν του, τῶν μελῶν τῆς φυλῆς, τῆς κοινότητας, ἢ τῆς συντεχνίας του — γιατί: ἦταν μιὰ παραβίαση τῶν α ριῶτι κοινωνικῶν σχέσεων που συγχρο-τοῦν τήν προσωπική ζωή. Ἡ άνθρώπινη διαδοποίηση, άπ' τήν ἴδια της τή φύση, ύποδύλωνε άλληλεγγύη μεταξύ ατόμων. Κάθε άτομο άνῆκε σέ μιὰ βασική κοινωνική μονάδα που προσδιόριζε τό εγώ κι άπ' τήν ὅποια τό εγώ, μέ τή σειρά του, μπορούσε ν' άξιώσει άσφάλεια, φροντίδα και τά στοιχειώδη ὀλικά μέσα συντήρησης. Ἐξω άπ' τίς πολύ άσυνήθιστες περιστάσεις και σέ περ'όδους κοινωνικῆς παρακ-μῆς, αὐτές οἱ άξιώσεις ποτέ δέν άγνοοῦνταν ἢ άμφισβητοῦνταν άπ' τήν κοινότητα.

Ἄλλά άφότου οἱ παραδοσιακές, κοινοτικές συνθήκες ζωῆς, που ἔταν τόσο πολύ φορτισμένες μέ μυθικό κι ἠθικό περιεχόμενο, δια-λύονται άπ' τό εμπόριο, μετατρέπόμενες σέ μοναδιαίες, άφότου ο δε-σμός τοῦ γένους, τῆς φυλῆς, τοῦ χωριοῦ διαλύεται μετατρέπόμενος σ' ένα χρηματικό δεσμό, τό άτομο άπογυμνώνεται άπό κάθε εἰθῶνη άπέναντι στήν κοινωνία και σ' άλλα άτομα. Ὅλο: οἱ συντεχνιακοὶ και κοινωνικοὶ δεσμοὶ πρέπει νά ὑποχωρήσουν μπροστά στίς ὀμέε

αξιώσεις του εγωισμού. Πραγματικά, η «αυτοσυντήρηση», κι η δυναμική της «κοινωνικής προόδου» δρίζονται με βάση το άτομικό συμφέρον αποκλειόντας, έξ όρισμού, τούς καταξιομένους άπ' τό χρόνο, δεσμούς της άλληλεγγύης, πού 'ταν τόσο αναπόσπαστοι άπ' τής παραδοσιακής κοινωνίας. 'Η προτεραιότητα του συντεχνιακού «έμεις», αντικαθίσταται άπ' τήν προτεραιότητα του ατάρκου «εγώ». Οί Λαϊμπνίτσειες μονάδες πού «δέν έχουν παράθυρα άπ' τά όποια νά μπορεί νά μπει ή νά βγει κάτι» γίνονται τά στοιχεία τής όμαδοποίησης — τής κοινωνίας, όντως, σάν τέτοιες. 'Η παραμέληση, πού δέν είναι αυτοπαραμέληση, άποκτά: τώρα τή φαινομενικά θετική αξία ενός άτομικού συμφέροντος πού, σύμφωνα μέ τούς κανόνες του παραδοσιακού φιλελευθερισμού, όπηρετεί τό γενικό συμφέρον, όλοποιώντας τούς όικούς του εγωιστικούς στόχους. 'Ο όρος «άτομικό συμφέρον» προσφέρει τή λογική αίτιολογία εκείνου πού προσδιορίζεται ούδέτερα σάν «κοινωνική συμπεριφορά» κι: «άνθρώπινη άλληλεπίδραση». 'Η παραδοσιακή κοινωνία, τής όπείας ή διαιρεσιμότητα σταματούσε σέ κάποιο συλλογικό επίπεδο όμαδοποίησης, αντικαθίσταται στόν καπιταλισμό ι' αυτή τή μυθική, στεγανή μονάδα, πού γίνεται τώρα ή έσχατη «κοινωνική» — ή πύ σωστά, αντικοινωνική — όντότητα. 'Εχοντας διαλύσει: όλους τούς κοινωνικούς δεσμούς, μετατρέποντάς τους σέ «έλεύθερα» κι «ιδιωτικά» άτομα, ότι άπομένει άπ' τή ρητή άλληλεξάρτηση των ανθρώπων στις προκαπιταλιστικές κοινότητες, είναι μιá «πολιτική συμφωνία», ή, αν θέλετε, ένα «κοινωνικό συμβόλαιο», για τήν προστασία τής ζωής και τής ιδιοκτησίας — ένα «συμβόλαιο» πού άποκρίζει: ένα τόσο περιορισμένο χώρο όμαδοποίησης, όστε γίνεται έγύνηση τής παραμέλησης, πέρα άπ' όρια τής δημοσίας τάξης. Πέρα άπ' αυτά τά όρια, κάθε παραγωγός είναι μιá όντότητα για τον έαυτό τής, πού άφροσιώνεται μέ ζήλο στην επιδίωξη των όικών τής όποθέσεως. 'Η γλώσσα τής φυσικής είναι έξω κατάλληλη: ή κοινωνία υποδιόόάζεται σέ μιá μηχανική Μπραουνική κίνηση μορίων, πού τό καθένα συγκρούεται μέ τ' άλλα στην πορεία τής ανταλλαγής «έγαθών κι: όπηρεσιών». Φαίνεται σά νά μήν όπάρχει καμιá κοινωνική διάσταση ή ανάπτυξη σχέσεων μέ τήν παραδοσιακή έννοια, έξω από σχέσεις ποσοτικές: ούτε μäs προκαλεί κατάπληξη ή ανακάλυψη ότι κι ή ίδια ή κοινωνική θεωρία υλοθετεί αυτή τήν ποσοτικοποίηση των κοινωνικών σχέσεων σάν κανόνα τής έρευνάς τής και: μετατρέπεται από κοινωνική φιλοσοφία σέ κοινωνιολογία.

'Όστόσο, πέρα άπ' αυτή τή φαινομενικότητα, σημαίνει μιá ποσοτική κοινωνική ανάπτυξη. 'Υποδιόόοντας κάθε σχέση σ' ένα χρηματικό όεσμό, τό κεφάλαιο έξαφανίζει: όλες τής ήθικές κι αισθητικές άνασχέσεις πού κρατούσαν κάτω από έλεγχο τήν ανάπτυξη προγενέστερων πέλρων. 'Η έννοια τής κοινωνικής εθόννης, πού 'ταν κάποτε δικαιωτική στις προκαπιταλιστικές κοινότητες, αντικαθίστα-

ται από ένα μόνο στόχο: την άρπαγή. Κάθε οντότητα κι ανθρώπινη ικανότητα γίνεται νοητή σαν πηγή για την άντληση κέρδους: ή γη, τὰ δάση, οι θάλασσες, οι ποταμοί, ή εργασία των άλλων, και τελικά όλες οι αλήθειες της κοινωνικής ζωής, από κείνες που ένυπάρχουν στην οικογένεια ως εκείνες που ένυπάρχουν στην Γδ'α την κοινότητα. Οι νέες βιομηχανικές κι έμπορικές τάξεις πέφτουν πάνω στο κοινωνικό σώμα σαν άδηφάγοι λύκοι πάνω σε μιά άβοήθητη λεία, κι δτι άπομένει από ένα κάποτε ζωντανό οργανισμό, είναι τὰ ξεσκισμένα κομμάτια κι οι δύσπεπτοι τένοντες, που φυτοζωούν περισσότερο στη μνήμη της κοινότητας, παρά στις πραγματικότητες της κοινωνικής έπαφης. Ο' Αμερικάνικος άστικός χώρος, με τὰ σκουριασμένα του κονσερβοκούτια, τὰ σπασμένα γυαλιά, και τή στάχτη στρωμένη χαοτικά ανάμεσα σε ρίζες κι άγριόχορτα, άντανακλά σε μικρογραφία τὰ λεηλατημένα ύπολείμματα δασών, υδάτινων δδών, άκρογαλιών και κοινότητας.

Η κοινωνία κυβερνιέται τώρα άπ' τον άνταγωνισμό και οι ποιτικές μεταβολές στις κοινωνικές σχέσεις συνίστανται στο γεγονός δτι ο άνταγωνισμός τείνει νά μεταμορφώσει: τις άμέτρητες μικρές έπιχειρήσεις σε δλο και λιγότερους συγκεντρωτικούς, βιομηχανικούς κι έμπορικούς γίγαντες. "Όλα τὰ στοιχεία της κοινωνίας άρχίζουν ν' αλλάζουν. Ο' άστικός, πολιτικός και πολιτιστικός γιγαντισμός συναγωνίζεται τό βιομηχανικό κι έμπορικό γιγαντισμό. Η κοινωνική ζωή παίρνει διαστάσεις που είναι τόσο άπομακρυσμένες άπ' την ανθρώπινη κλίμακα και τον ανθρώπινο έλεγχο, ώστε ή κοινωνία παύει νά εμφανίζεται: σά στέγη της ανθρωπότητας. Γίνεται, μάλλον, μιά δαιμονιακή δύναμη που δρά πολύ πάνω άπ' τὰ κεφάλια των ανθρώπινων συστατικών της, ύπακούοντας σ' ένα νόμο ανάπτυξης δλότελα ξένο με τούς ανθρώπινους στόχους. Οι πόλεις κι οι έπαρχίες άνάγονται σ' ένα αυτόνομο, έθνικό καταμερισμό της εργασίας, σε μιά κλίμακα της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, που ξεπερνάει κατά πολύ τὰ όρια κατανόησης της κοινότητας. Η πόλη γίνεται ένα άθροισμα άποχωνωμένων ανθρώπων, διασκορπισμένων ανάμεσα σε ψυχρά, άχρωμα κτίρια.

Η νέα συντεχνιακή δομή του δψιμου καπιταλισμού, διαφέρει βαθιά άπ' την παραδοσιακή συντεχνιακή δομή. Η μπουρζουάδικη συντεχνιακή δομή συναθροίζει: τις μιονάδες, δίσως νά μεταμορφώνει τις σχέσεις τους μεταξύ τους: άνυσογροτούνται σε μιά ανώνυμη άγέλη, δχι σε μιά προσωποποιημένη, άλληλεξαρτώμενη συλλογικότητα. Τό άτομο στερείται την κυριαρχία πάνω σ' εκείνες τις συνθήκες ζωής, που συνιστούν την αυθεντική άτομικότητα, δίχως νά κερδίσει την άμοιβαία ύποστήριξη που πρόσφερε ή παραδοσιακή συντεχνιακή δομή. Η προσωποποιημένη συλλογικότητα, που άντιπροσωπεύεται άπ' τό γένος, τή φυλή και τή συντεχνία, άντικαθίσταται άπ' τον ανώνυμο

γραφειοκρατικό θεσμό ή φορέα, ο οποίος, στο βαθμό που προσφέρει μιὰ χρήσιμη κοινωνική υπηρεσία, το κάνει με ψυχρή αδιαφορία. Οπως παρατηρεί ο Ντόν Μάρντιντσιλ: «Υπάρχει μιὰ συνεχής κατάρρευση τῶν καλλίτερων παραδοσιακῶν, κοινωνικῶν κι οικονομικῶν δομῶν πού βασίζονται στους οικογενειακούς δεσμούς, τίς τοπικές ἐνώσεις, τήν κουλτούρα, τήν κάστα καί τήν κοινωνική θέση, πού υποκαθίστανται ἀπό μιὰ τάξη βασισμένη σέ ἐπαγγελματικά κι ἐπιτηδευματικά συμφέροντα. Μεταξύ ἄλλων, αὐτό σημαίνει δι τή ἀνάπτυξη τῆς πόλης πετυχαίνεται μέ τήν ὑποκατάσταση ἡμεσων, «εὐτερευσῶν» σχέσεων στίς ἄμεσες, προσωπικές, «πρωταρχικές» σχέσεις. Ἡ Ἐκκλησία, τό σχολεῖο κι ἡ οἰκογένεια τροποποιούνται. Τό σχολεῖο ἀνελχιβάει μερικές ἀπ' τίς λειτουργίες τῆς οἰκογένειας. Ἡ ἐκκλησία χάνει τήν ἐπιρροή της τήν ὁποία ἀντικαθίστᾷ ἡ τυπωμένη σελίδα».²

Θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε δι ο στενοί, ἐπαγγελματικοί δεσμοί, πού καλλιέργησε ἡ συντεχνία, ἀντικαθίστανται ἀπ' τή γραφειοκρατική χειραγώγηση, πού χαρακτηρίζει τήν ἐργατική ἐνωσή τῶ καζάρι κι ἡ προσωπική σχέση ἀγοραστοῦ — πωλητοῦ ἔχουν παρωρῆσει: τή θέση τους στό ἀπρόσωπο σὸπερ μάρκετ καί τό μαζικό ἐμπόριο· κι οἱ λαϊκές μορφές λήψης ἀποφάσεων στήν κοινότητα (βπως ἡ συνέλευση κι ἡ δημοτική συνάθροιση) ἔχουν ἀντικατασταθεῖ ἀπό μιὰ μηχανική ἐκλογική διαδικασία, πού ἐναποθέτει τήν χάραξη τῆς πολιτικῆς στά χέρια προεπιλεγμένων «ἀντιπροσώπων», τῶν ὁποῶν οἱ ρίζες στήν κοινότητα εἶναι: ἀσήμαντες ἢ ἀνύπαρκτες. Στήν πρῶμη ἐπαναστατική τῆς φάση, ἡ ἀστική κοινωνία θά μπορούσε νά ἰσχυριστεῖ, ὡς ἕνα ὀρισμένο βαθμό δικαιολογημένα, δι ἐπιδίωκε τήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἐγῶ ἀπ' τὰ δεσμά τῆς κάστας, τῆς θρησκευτικῆς πρόληψης καί τῆς αὐταρχικῆς συντεχνιακῆς δομῆς. Σήμερα, στήν δψιμή της, κατάφωρα συντεχνιακή φάση, ἡ ἴδια κοινωνία διατηρεῖ τόν ἀτομικισμό τῆς πρῶμης τῆς περιόδου μόνο καί μόνο γιά νά δημιουργήσει: ἀτομα δίχως ἀτομικότητα, ἀπομονωμένα ἐγῶ δίχως προσωπικότητα.

Ὁ καπιταλισμός εἶναι πρωταρχικά ἕνα οικονομικό σύστημα, ὁ δημιουργός τοῦ Homo economicus σέ διάκριση ἀπ' τόν παραδοσιακό Homo collectivus. Ἡ πολιτική κοινωνία εἶναι τό ὑποπροδόν τῆς οικονομικῆς κοινωνίας. Ὡστόσο, ἀκόμα καί στήν τελευταία σφαῖρα, τήν πιό ἱερή ἀπ' ὅλες, ἡ οικονομική δραστηριότητα χάνει τή σχέση της μέ τίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Ἡ παραγωγή γίνεται αὐτοσκοπός, ὠθημένη ἀνελέητα ἀπ' τόν ἀνταγωνισμό. Ἡ διομηχανία ἀνταποκρίνεται στίς ὕλικές ἀνάγκες τῆς ἀνθρωπότητας σχεδόν συμπτωματικά· τὰ ἐμπροείματα παράγονται γιά ἀνταλλαγή. Τό κεφάλαιο εἶναι ἀδιάφορο γιά τήν κοινωνική τους μοῖρα· ὁ παραγωγός δέν ἐνδιαφέρεται γιά τό ἀν τὰ ἐμπροείματα εἶναι διορφα ἢ ἄσχημα, διαρκή ἢ ἄκρα,

άσφαλή ή επικίνδυνα. Τό μόνο πού μετράει είναι ή πραγματοποίη-
ση τής πώλησης κι ή άντληση ενός κέρδους έτσι ώστε νά μπορούσαν
νά πραγματοποιηθούν περισσότερες πωλήσεις και ν' άντληθούν πε-
ρισσότερα κέρδη, και νά ξεπεραστούν οι κίνδυνοι τού άνταγωνισμού.
Τό ίδιο συμβαίνει: και μέ τήν πόλη. Άφήνοντας στην μπάντα τά προ-
σχήματα, λίγο ενδιαφέρει άν ή πόλη είναι άσχημη, άν υποσιδάξει:
τούς κατοίκους της, άν είναι: αισθητικά, πνευματικά ή φυσικά υπο-
φερτή. Αυτό πού μετράει είναι άν οι οικονομικές επιχειρήσεις άκο-
λουθούν μιά τέτοια κλιμάκωση και γίνονται μέ τόση άποτελεσματι-
κότητα, ώστε νά ίκανοποιούν τό μόνο κριτήριο τής μπουρζουάδικης
επιβίωσης: τήν οικονομική ανάπτυξη.

Δέν μπορούμε ν' άγνοήσουμε τόν καταστροφικό άντικτυπο αυ-
τού τού κριτηρίου πάνω στην άστική ζωή. Οι προκαπιταλιστικές πό-
λεις περιορίζονταν άπ' τήν υπαιθρο, όχι μόνο έξωτερικά, μέ τήν
έννοια ότι ή ανάπτυξη των ελεύθερων πόλεων βρέθηκε άντιμέτωπη
μέ κοινωνικά, πολιτιστικά κι ύλικά εμπόδια πού δρθωσαν έδραιωμέ-
να άγροτικά συμφέροντα, αλλά κι: έξωτερικά, στό βαθμό πού ή πό-
λη άντανακλούσε τίς κοινωνικές σχέσεις τής υπαίθρου. Άν εξαίρέ-
σουμε τίς δψμιες μεσαιωνικές πόλεις, οι άνταλλακτικές σχέσεις πι-
ναι δέν ήταν όλότελα αυτόνομες· στον ένα βαθμό ή τόν άλλο, εμπαι-
νών στην ύπηρεσία τής υπαίθρου. Άλλ' άπότου οι άνταλλακτικές
σχέσεις άρχισαν νά κυριαρχούν στην υπαιθρο και νά μεταμορφώνουν
τελικά τήν άγροτική κοινωνία, ή πόλη άναπτύσσεται σύμφωνα μέ τή
λειτουργία ενός υπερχωινωτικού νόμου. Η παραγωγή για τήν πα-
ραγωγή, μεταφρασμένη μέ άστικούς δρους, σημαίνει τήν ανάπτυξη
τής πόλης: σάν αυτοσκοπού — δίχως όποιαδήποτε έγγενη άστικά ή
άνθρώπινα κριτήρια ν' άναχαιτίζουν αυτή τήν ανάπτυξη. Τίποτα δέν
ανάκόπτε: αυτή τήν πορεία ανάπτυξης, παρά μόνο τά καταστροφικά
άποτελέσματα τής ίδιας τής ανάπτυξης. Η «έκρηγνυόμενη πόλη»,
άπέχοντας πολύ άπ' τό νά διατυπώνει τό κλισέ τής «άστικής άνάζω-
γόνησης», προβάλλει τώρα τό πιό κρίσιμο ίστορικό πρόβλημα τής
άστικής εξάντλησης. Η άστική πόλη έχει κι: αυτή δρια, αλλά αυτά
δέν προέρχονται πιά άπ' τή σχέση τής πόλης μέ τήν υπαιθρο. Προ-
έρχονται: άπ' τήν επέκταση των ίδιων των άνταλλακτικών σχέσεων,
πού είναι: τόσο βασικές για τήν άστική ανάπτυξη, όπως τήν έχουσι
γνωρίσει χιλιάδες χρόνια τώρα.

Τά πιό κατάφωρα δρια τής άστικής πόλης είναι φυσικά. Οι με-
γαλύτερες πόλεις τού κόσμου καταρρέουν κάτω άπ' τήν άπλή κατά-
γρηση τού μεγέθους και τής ανάπτυξης. Άποσυντίθενται διοικητικά,
θεσμικά και λογιστικά· είναι δλο και πιό άνίκανες νά προσφέρουν τίς
μίνιμουμ ύπηρεσίες για ανθρώπινη κατοικία, προσωπική άσφάλεια
και τά μέσα για τή μεταφορά των ανθρώπων και των αγαθών σέ τό-
πους όπου χρειάζονται. Ό πιό κατάφωρος, ίσως, δείκτης άναφορικά

μέ την έκταση αὐτῶν τῶν προβλημάτων, θεωρημένων ἀπό ἀριθμητική ἀποψη, εἶναι τὰ στοιχεῖα γιά τίς σύγχρονες τάσεις τοῦ ἀστικού πληθυσμοῦ. Σύμφωνα μέ πρόσφατα στοιχεῖα πού ἐπεξεργάστηκε τό Ἰνστιτούτο Ἀστικής Γῆς, οἱ ΕΠΑ περιλάβαιναν, πρὶν ἀπό μιά δεκαετία 23 «Μεγάλες Μητροπολιτικές Περιοχές» μέ πληθυσμῖο 1 ἑκατομμύριο κάτοικους ἢ καί παραπάνω, πού κάλυπταν χοντρικά τό 40% τοῦ ἐθνικοῦ πληθυσμοῦ. Ὡς τὰ 1970, ὑπῆρχαν 29 ἀπ' αὐτές τίς ἀστικές οὐτότητες κι ἡ πληθυσμιακή ἀναλογία τους ἦταν 44%. Ἐκφράζοντας καθαρά τόν πανικό του, τό Ἰνστιτούτο προβλέπει ὅτι ἂν εἰς σημερινές τάσεις συνεχιστοῦν (καί δέν ὑπάρχει κανένας λόγος πού νά συνηγορεῖ γιά τό ἀντίθετο), τό ἔτος 2000, περίπου τό 63% τοῦ Ἀμερικάνικοῦ πληθυσμοῦ θά ζεῖ σέ καταθλιπτικά ἀστικοποιημένες περιοχές. Ἄν αὐτή ἡ πρόβλεψη εἶναι ἀκριθής, ὁ ἀριθμός τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν στίς μεγάλες πόλεις — ἄκόμα κι ἂν πάρουμε ὑπόψη τήν πτώση τοῦ δείκτη γονιμότητας — μπορεῖ κάλλιστα νά ὑπερβεῖ τὰ 180 ἑκατομμύρια* στήν πραγματικότητα, μπορεῖ ἴσως καί νά φθάσει τό μέγεθος τοῦ σημερινοῦ ἐθνικοῦ πληθυσμοῦ.³

Θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία νά ἐξετάσουμε τίς παράδοξες διαστρεβλώσεις πού ὑποδείχνει αὐτή ἡ στατιστική εἰκόνα γιά τήν ἐκμετάλλευση τῆς γῆς, τήν κατανομή τῶν πόρων καί, τελικά, τήν ὄρα τήν φύση τῆς ἀνθρώπινης ὁμαδοποίησης στό σύγχρονο καπιταλισμό. Γιά τήν ὄρα, εἶναι σημαντικό νά τονίσουμε ὅτι οἱ στατιστικές τοῦ Ἰνστιτούτου, ὅσο κι ἂν φαίνονται «ἐκπληκτικές» στούς συντάκτες τους, δέν ἐκφράζουν τέλεια τίς βαθιές ἀλλαγές πού αὐτή ἡ ἀνάπτυξη ἐπιβάλλει: στίς μεγαλύτερες πόλεις τοῦ κόσμου καί τό ἱστορικά διαφορετικό περιεχόμενο πού τοὺς προσδίνει: σάν ἀστικές οὐτότητες. Σήμερα, κάθε πόλη μέ 1 ἑκατομμύριο ἢ περισσότερους κατοίκους — καί στίς ΕΠΑ ὑπάρχουν τουλάχιστον 12 πόλεις καί τὰ περίχωρά τους, πού ὁ πληθυσμός τους ξεπερνάει τὰ 2 ἑκατομμύρια — εἶναι ὁ κῆρυξ γιά μιά τεράστια ἀστική ζώνη πού ἐκτείνεται δεκάδες μίλια πέρα ἀπ' τήν κεντρική της περιοχή, μέσα ἀπό προάστια καί δημοτικές περιφέρειες, πού ἔναι ἀνεξάρτητες μόνο μέ μιά διοικητική ἔννοια. Ἄν ἡ λέξη «πόλη» ἐκφράζε παραδοσιακά μιά ξεκάθαρη προσδιορίσιμη ἀστική οὐτότητα, τότε ἡ Ν. Ἰόρκη, τό Σικάγο, τό Λός Ἄντζελες — ἢ τό Παρίσι, τό Λονδίνο, ἡ Ρώμη — εἶναι: πόλεις μόνο σ' ὄνομα. Στήν πραγματικότητα, εἶναι: τεράστιες ἀστικές συσσωρεύσεις, πού χάνουν σταθερά κάθε ξεχωριστή μορφή καί ποιότητα. Πραγματικά, ἐκεῖνο πού ἐνώνει αὐτές τίς πόλεις κάτω ἀπό μιά κοινή ἐπικεφαλίδα, δέν εἶναι: πιά οἱ πολιτικές καί κοινωνικές εὐκολίες πού ξεχώριζαν κάποτε τήν πόλη ἀπ' τήν ὑπαιθρο, ἀλλά τὰ κοινά προβλήματα πού σημαδεύουν τήν πολιτιστική τους διάλυση καί κοινωνική κατάρρευση.

Σ' ὅλες αὐτές τίς πόλεις, ἡ συγκοινωνία εἶναι μιά πηγὴ ἀξαναμένης ἀπογοήτευσης, ἐξαιτίας τῶν ὑπερσυνοστιχημένων μέσων δη-

μίσιας μεταφορᾶς καὶ τῶν λευφόρων τείνει νά ἔναι ἀναξιόπιστη, ἐπικίνδυνη καὶ νά φθάνει συχνά στὰ ὄρια τῆς παράλυσης. Ὁ ἀέρας τῶν πόλεων εἶναι σοβαρά μολυσμένος καὶ τὰ ἀπόβλητά του παίρνουν ἀνεξέλεγκτες διαστάσεις. Οἱ διαθέσιμες κατοικίες εἶναι ἐλάχιστες καὶ ἡ φτηνὴ κατασκευὴ ἀπειλεῖ νά μετατρέψῃ πρόσφατα οἰκοδομημένες κατοικίες σὲ πρόωρες τρωγλές. Ὁ διαχωρισμὸς πάνω σὲ φυλετικὴ ἢ οἰκονομικὴ βάση, αὐξάνεται τόσο πολὺ, ἰδιαίτερα στὶς Ἀμερικάνικες πόλεις ἐξαιτίας τῆς μαζικῆς συρροῆς μαύρων καὶ Πορτορικανῶν στὶς ἀστικές περιοχές, πού οἱ πόλεις διαιροῦνται ἐσωτερικὰ σὲ ἀμοιβαίᾳ ἀποκλειόμενους, ἔντονα ἐχθρικοῦς θύλακες — λευκοὶ ἐνάντια σὲ μαύρους καὶ Λατίνους, φτωχοὶ ἐνάντια σὲ εὐποροῦς καὶ πλούσιους. Οἱ φόροι καὶ τὰ διοικητικὰ ἐξοδα βρίσκονται καὶ αὐτὰ σὲ ἀνοδοὶ στὴν πραγματικότητά, οἱ οἰκονομικὲς κρίσεις ἔχουν μετατραπῆ ἀπὸ ἀπομονωμένα ἐπεισόδια μὲ μιὰ χρόνιαν δημοσιονομικὴ κατάσταση. Τὰ ἐγκλήματα πολλαπλασιάζονται σὲ σημεῖο πού, ἀκόμα καὶ σὲ προνομιούχες περιοχές, ὁ ἀστὸς κάτοικος νά ζεῖ κάτω ἀπὸ ἕνα σκοτεινὸ σάβανο φόβου γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀσφάλεια. Οἱ βιομηχανίες μεταναστεύουν σταθερὰ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες πόλεις, ἀφήνοντας πίσω τους ἕνα π α ρ α σ ι τ ι κ ὸ στρώμα τοῦ ἀστικοῦ πληθυσμοῦ, πού ζεῖ μερικὰ ἀπὸ ἐπιδόματα ἀνεργίας, μερικὰ ἀπ' τὸ ἐγκλημα, μερικὰ ἀπ' τὴν ἀγδιαστικὴ ἀφθονία τῆς πόλης. Ἡ ἐκπαίδευσις, βρίσκειται στὸ σημεῖο ἠθικῆς καὶ διοικητικῆς κατάρρευσης· τὰ σχολεῖα, σὲ πολλές περιοχές, μοιάζουν μὲ ἀναμορφωτήρια, πού τὸ προσωπικὸ τους ἀσχολεῖται περισσότερο μὲ προβλήματα τάξεως καὶ πειθαρχίας, παρά μὲ τὴν παιδαγωγικὴν. Τίποτα δὲν ἀποκαλύπτει πὸς ξεκαθάρα τὴ συνολικὴ παρακμὴ τῆς σύγχρονης πόλης, ἀπ' τὴν πανταχοῦ περνοῦσα βρωμιὰ καὶ τὰ σκουπίδια πού συσσωρεύονται στούς δρόμους, τὸ θόρυβος καὶ τὸ φοβερὸ συνωστισμὸ πού κατακλύζουν τὶς ὁδικὲς ἀρτηρίες τῆς, τὴν ἀπάθεια τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐπέναντι στὰ προβλήματα τῆς πόλης, καὶ τὴ φρικαλέα ἀδιανομοσύνη τοῦ ἀτόμου ἐπέναντι στὴν κοινωνικὴν βία πού ἀσχεῖται δημόσια πάνω στ' ἄλλα μέρη τῆς κοινότητος. Στὸ μεταξύ, οἱ πόλεις συνεχίζουν νά ἐπεκτείνονται — δίχως νόημα ἢ μορφή — παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι γιὰ πολλὰ ἀστικά κέντρα τὰ προβλήματα τῆς ἀνάπτυξης ἔχουν πάρει ἐπικίνδυνες διαστάσεις.

Θά ἔναι ἰσως χρήσιμο νά ἐξετάσουμε μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ προβλήματα, ὅπως ἐμφανίζονται στὶς δύο κύριες πόλεις τῶν Εἴπων: τὸ Λὸς Ἀντζελες καὶ τὴ Ν. Ὑόρκη. Ἡ οὐρμπανιστικὴ φιλολογία ἔχει τὴν τάση νά θεωρεῖ αὐτέες τὶς πόλεις ὡς ἀντίθετες: τὸ Λὸς Ἀντζελες ὡς μιὰ συγκριτικὰ νέα πόλη, δίχως μιὰ ὁρατὴ παράδοση πού νά διαπλάθει τὴν ἀνάπτυξή του· τὴ Ν. Ὑόρκη ὡς μιὰ πόλη ἐπηρεαζομένη ἀπὸ πρότυπα ἐνὸς προηγούμενου τρόπου ἀστικῆς ζωῆς. Ὡστόσο, ἐπειδὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἔρχετο κάποτε, εἶναι σημαντικὸ

τό ότι, σήμερα, οι διαφορές μεταξύ αυτών των δύο πόλεων εξαφανίζονται με έναν γρήγορο ρυθμό. Οι δύο πόλεις μαστιζονται όχι μόνο απ' τα ίδια προβλήματα, αλλά κι η μορφή της Ν. Υόρκης προσεγγίζει: σιγά - σιγά εκείνη του Λός Άντζελες. Αυτή η σύγκλιση χαρακτηρίζει όχι μόνο όλες τις μεγάλες Αμερικάνικες πόλεις, αλλά και τις πόλεις του εξωτερικού, που οι παραδόσεις τους ανατρέχουν πίσω στην κλασική, οθωμανική εποχή της αστικής ανάπτυξης.

Τό σύγχρονο Λός Άντζελες, από μία άποψη, έχει ζωή μόνο μερικώς δεκαετιών. Η πόλη έχει γίνει τόσο μεγάλη, μέσα σε τόσο σύντομο χρόνο, ώστε διατηρεί μόνο τό ίχνη ενός αστικού κέντρου, παρά τις πρόσφατες προσπάθειες ν' αναζωογονηθεί ή ασαφής κεντρική περιοχή του. Η σκληρή πραγματικότητα μάς υποχρεώνει να θεωρήσουμε αυτή την αστική οντότητα σαν την ίδια ακριβώς την αντίθεση μιάς αυθεντικής κοινότητας. Η πόλη είναι: στην πραγματικότητα μιά περιφέρεια' ένα φανταστικό συνοθύλευμα φτηνών οικοδομημάτων, έκτυφλωτικού φωτός από νέον, τεράστιων σουπερ μάρκετ, χυδαία στολισμένων σταθμών αερίοφωτος, κι έλικοειδών αυτοκινητόδρομων, για την κυκλοφορία οχημάτων. Η επίσημη περιοχή της πόλης των 464 τετραγωνικών μιλίων, σαν τον επίσημο πληθυσμό της των 2,8 εκατομμυρίων, είναι ένας αστικός μύθος. Στην πραγματικότητα τό Λός Άντζελες καλύπτει μιά έκταση σχεδόν 5.000 τετραγωνικών μιλίων, απ' την ακτή ως τό βουνά της Σάντα Μόνικα, καταπίνοντας δεκάδες «ανεξάρτητες κοινότητες» και κοινοτικές περιοχές. Ένα καιρό, φαινόταν ότι τό όρεινό σύμπλεγμα θά πρόσφερε ένα φυσικό εμπόδιο στην αστική επέκταση. Τά τελευταία χρόνια, όμως, νέα πλοκάμια του Λός Άντζελες έχουν άπλωθει σχεδόν σε κάθε κατεύθυνση, διεισδύοντας στην έρημο Μοτζέιβ, 75 μίλια μακριά, καταπατώντας ακόμα και την περιοχή του Πάλμ Σπρίνγκς και την πεδιάδα Κουτσέλα. Πάνω από 7 εκατομμύρια άνθρωποι κατοικούν στο Λός Άντζελες — την πρότυπη, μητροπολιτική, στατιστική περιοχή του Λόγκ Μπής — έναν αστικό καρκίνο τριπλάσιο σε μέγεθος απ' τό νησί της Ρόδου.

Η τερατοιορφία αυτής της μητροπολιτικής περιοχής έχει ένα χαρακτηριστικό αποτέλεσμα: ή καθ'αυτό πόλη δε χρησιμοποιείται με οποιαδήποτε ανθρώπινη έννοια. Είναι άπλως ένας τόπος εργασίας. Οι άνθρωποι δέν περπατούν κατά μήκος της κεντρικής οδού του, ούτε συγκεντρώνονται στις πλατείες του. Βλέπουν συνήθως τό Λός Άντζελες μέσα απ' τό παμπριζ του αυτοκινήτου τους. Έξαιτίας του τεράστιου μεγέθους της πόλης, τό αυτοκίνητο είναι τό βασικό κι αναπόφευκτο συγκοινωνιακό μέσο: ένα 95% περίπου των μεταφορών μέσα στη μητροπολιτική περιοχή, γίνεται με τό αυτοκίνητο. Έχει ύπολογιστεί ότι σε κάθε 2,5 ανθρώπους αντιστοιχεί ένα αυτοκίνητο, σε αντίθεση με τούς 3,5 στο Νιτηρόιτ, την πρωτεύουσα των αυ-

τοκινήτων των ΕΠΑ. Κι αυτά τ' αυτοκίνητα χρησιμοποιούνται καθημερινά, μεταφέροντας τους μισθωτούς στις δουλειές τους, τα παιδιά στα σχολεία και τους αγοραστές στα τοπικά καταστήματα. Περίπου το 60% του εδάφους του κέντρου της πόλης, είναι περιεμφεμένο σε χώρους παρκάριατος, δρόμους και γκαράζ, πρόσθετα στη σημαντική έκταση που καταλαμβάνεται από την πληθώρα βενζιναδικών και συνεργείων.

Δέν αρκεί να πούμε ότι το Λόζ "Αντζελες είναι ένα υπερανπτυγμένο προάστιο, που η δημιουργία του έγινε δυνατή χάρη στα αυτοκίνητα και τους αυτοκινητόδρομους, γιατί αυτό υποδηλώνει 5-ρισμένες φυσικές χάρες — δέντρα, θάμνους και ξέφωτα — που έχουν δευτερεύουσα αξία για τη μητρόπολη της Ν. Καλιφόρνιας. Στο Λόζ "Αντζελες, το αυτοκίνητο δέν είναι μόνο ένα μεταφορικό μέσο, αλλά και μιιά πνευματική νοστρεπία που διαπλάθει την ευαισθησία του πολίτη απέναντι στο περιβάλλον του, τον τρόπο ζωής του και την αντίληψη του χρόνου και του χώρου... 'Η ψυχή του κατοίκου του Λόζ "Αντζελες είναι τόσο δοσμένη στο αυτοκίνητο, που μιιά πρόταση να ιδρυθεί ένα μαζικό συγκοινωνιακό σύστημα για την πόλη, άπορριφτηκε πανηγυρικά σ' ένα λαϊκό δημοψήφισμα. Τό να ταξιδεύεις 50 ή 60 μιλια για να πās σ' ένα έσπ:ατόριο της έκλογής σου — οδηγώντας, ίσως, 2 ώρες προκειμένου να σκοτώσεις τον καιρό σου σε κάποιον απ' αυτά — δέν είναι συχνά ένα ζήτημα πιό άμφισθητήσιμο απ' τό να διανύεις καθημερινά μιιά μικρότερη απόσταση, πηγαίνοντας και φεύγοντας απ' τη δουλειά σου. Οι 4 ρόδες του αυτοκινήτου, ο θόρυβος της κυκλοφορίας στον αυτοκινητόδρομο, ο χώρος που περικλείεται ανάμεσα στο παμπρξ και τό πίσω παράθυρο, γίνονται τά βασικά στοιχεία ενός άπτικού χώρου, που βρίσκει τό αντίστοιχό του στο σπίτι, που άποτελει δηλαδή, μιιά πρόέταση του γκαράζ. Αυτός ο μηχανοποιημένος, εύπλαστος και σχεδόν στεγνός κόσμος, άμβλύνει τό φυσικό γούστο του κατοίκου του Λόζ "Αντζελες: τό όμοιωμα του όργανικού τείνει να υποκαθιστά τό πραγματικό. Δίχως να προκαλει κατάπληξη, άνακαλύπτουμε ότι οι άρχές του Λόζ "Αντζελες τοποθέτησαν πλαστική «βλάστηση» καταμήκος μιās λουρίδας του αυτοκινητόδρομου, για ν' αντικαταστήσουν τ' άγριόχοστα που εξαφανίζονταν απ' τη ρύπανση του άέρα. 'Ο λόγος γι' αυτό τό έμπνευσμένο πείραμα δέν ήταν ή μείωση των δαπανών' πρανιατικιά, θά 'ταν πιό δαπανηρό να καθαρίζουν μέ ηλεκτρική σκούπα τό συνθετικό προϊόν, παρά ν' αντικαθιστούν περιοδικά την πραγματική βλάστηση. 'Όσο δύσκολο κι άν είναι να τό πιστέψουμε, οι τοπικές άρχές σκέφτηκαν ότι τά «πλαστικά» φυτά ήταν πιό «έλικυστικά» απ' τά πραγματικά.

Οι εξατιμισεις εκατομμυρίων αυτοκινήτων, δημιουργούν προβλήματα ρύπανσης του άέρα στο Λόζ "Αντζελες — μιιά πόλη που

μιστζεται, όπως είναι γνωστό, από άποτρες μεταπτώσεις της θεοκρασίας και φωτοχημική ομίχλη. Στο ζελατινένιο κόσμο της Ν. Καλιφόρνιας, η αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος, παίρνει τις διαστάσεις ενός τεχνοκρατικού εφιάλτη. Ο μόνος διοικητικός θεσμός που στέκει στο Λός Άντζελες, είναι η περιφερειακή Έπιτροπή Ρύπανσης του Άέρα — ένας φορέας που συγκροτήθηκε για ν' ασχληθεί μ' ένα ένδεχομενα θανάσιμο περιβάλλον. Ο δημοτικός μηχανισμός του Λός Άντζελες μπορεί ν' απλώνεται σαν την ίδια την πόλη, ή κουλτούρα του μπορεί νά 'ναι τόσο διάχυτη όσο και τό αστικό του κέντρο, αλλά ή πύλη αποκτάει αστική συνοχή κι ενεργητικότητα μόνον όταν αναγκάζεται ν' αντιμετωπίσει τά περιβαλλοντολογικά άποτελέσματα της ιδιότυπης μορφής της αστικής του κατάπτωσης. Αυτή ή Έπιτροπή έχει τεράστιες εξουσίες. Τό τριφασικό της σύστημα «άνιχνευσης της ομίχλης», συνεπάγεται ότ: μπορεί νά στοματηώσει ούσιαστικά όλη την κυκλοφορία, ή διοικητική δραστηριότητα κι ακόμα και την παραγωγή ενεργείας. Πιθανώς, αν ό τελικός συναγεμώσ — μιά «γενική κατάσταση ανάγκης» — άποτύχαινε ν' αντιμετωπίσει μιά κρίση ρύπανσης, ό κάτοικοι του Λός Άντζελες μπορεί νά χρησιμοποιούσαν τ' αυτοκίνητά τους για νά καταφύγουν στά βουνά ή άλλου κι όπως ύπόδειξε πικρόχολα ένας άνωνημος δημοσιογράφος του περιοδικού «Τάιμς», ένα σμήνος άεροπλάνων θά μπορούσε «νά πετάξει πάνω άπ' την πόλη και νά τη ραντίσει με Μιλτάουν».

Σέ μιά μητρόπολη τόσο τεράστιων διαστάσεων όπως τό Λός Άντζελες, θά 'ταν παράλογο νά μιλήσουμε για μιά δημοτική κυβέρνηση, που νά 'χει κάποιο νόημα. Πιο σωστά, θά μπορούσαμε νά περιγράψουμε τό διοικητικό μηχανισμό της πόλης σά μιά άπρόσωπη, κρατική εξουσία, τόσο άπομακρυσμένη, από πολλές άπόψεις, άπ' τά άμεσα προβλήματα των κατοίκων της, όσο κι ή εθνική κυβέρνηση, που βρίσκεται χιλιάδες μίλια μακριά.

Πολύ λίγα πράγματα υπάρχουν για νά γεφυρώσουν τό χάσμα ανάμεσα στο μέσο πολίτη, που επιδιώκει τά δικά του συμφέροντα, και μιά γιγάντια, κυβερνητική γραφειοκρατεία, που ακολουθεί τό δικό της νόμο της ζωής. Σπάνια αγαπάει κανείς αυτή την πόλη, εκτός ίσως από κείνους που κερδίζουν άπ' αυτή, όπως οι κτηματομέσστες, ό πολιτικοί κι ό επιχειρηματίες. Κι ακόμα κι αυτοί προτιμάνε συχνά νά μνη μένουν εκεί. Οι παίανες για τό κλίμα, τά βουνά, τά θάλα κι ή γεωργία της Καλιφόρνιας — αποκλείουν συχνά τό Λός Άντζελες. Η μητρόπολη είναι περισσότερο επιδεικτική παρά ζωντανή, νευρωτική μάλλον παρά ενεργητική και, πάνω άπ' όλα, καταστροφικά μεγάλη — μεγάλη μέ την έννοια ότ: έχει κατασκευαστεί μαζικά, έχει συναρμολογηθεί φτηνά και πρόστυχα' ό ανθρώπινες ιδιότητες της πνίγηκαν άπ' την πνευματική κι αστική μιζέρια.

Ἀντίθετα, ἡ Ν. Ὑόρκη ζωντανεύει μιά κάποια ἀνάμνηση ἀφοσίωσης στήν πόλη. Ἄν τό Λός Ἄντζελες εἶναι μητροπολιτικό, ἡ Ν. Ὑόρκη εἶναι κοσμοπολιτική. Τό ἀνατολικό μέρος τῆς πόλης διατηρεῖ μιά σπάνια Εὐρωπαϊκή γεύση, πού ἀντανακλᾷ τή μεγαλύτερη ἡλικία, σταθερότητα καί πολιτιστική ἑτερογένειά της. Προτοῦ ἡ αὐξηση τῆς ἐγγληματικότητας στούς δρόμους, ἀρχίσει νά κλείνει μέσα στό σπίτι τους τούς κατοίκους μετά τό σούρουπο, οἱ κάτοικοι τῆς Ν. Ὑόρκης, περπατοῦσαν περισσότερο — τόσο πνευματικά ὅσο καί φυσικά. Ἡ πόλη εἶχε τίς δικές της χάρες: τίς ξεχωριστές ἐθνικές γειτονιές, τήν ποικιλία τῶν θεαματικῶν τῆς ἐμπειριῶν. Τό κεντρικό καί τό κάτω Μανχάταν, σέ ὀξεία ἀντίθεση μέ τό κεντρικό Λός Ἄντζελες, συγκέντρωναν τούς ντόπιους καθώς καί τούς τουρίστες σ' ἓνα πολιτιστικό κι ἐμπορικό ξεφάντωμα. Παρά τήν φθίνουσα φήμη τῆς, ἡ Ν. Ὑόρκη ἐξακολουθεῖ νά ἔναι τό ἐκδοτικό, θεατρικό καί φιλολογικό κέντρο τῶν Εἴ.Π.Α, ἓνα προϊόν τῆς κοσμοπολιτικῆς σκοπιᾶς τους. Διαθέτει μιά πληθώρα βιβλιοπωλείων, ἓνα μεγάλο ἀριθμό πανεπιστημίων, καί πολλά στέκια ὅπου συχνάζουν ἀπαιτητικοί ἐπαγγελματίες καί δημιουργικοί ἐκκεντρικοί. Χρόνο μέ τό χρόνο, ὁμως, ἡ πολιτιστική φήμη τῆς πόλης φθίνει, καί σάν ἀστική ὀντότητα, ἡ Ν. Ὑόρκη ἀντιμετωπίζει τά ἴδια πολιτικά, λογιστικά κι οἰκοδομικά προβλήματα, πού ἀντιμετωπίζει τό Λός Ἄντζελες. Τό Κούινς, τό πιά πρόσφατα ἐποικισμένο ἀπόκεντρο προάστιο τῆς Ν. Ὑόρκης, ἀναπαράγει, ἤδη, μερικά ἀπ' τά πιά ἀποκρουστικά χαρακτηριστικά τῶν πιά πυκνοκατοικημένων περιοχῶν τοῦ Λός Ἄντζελες: τίς μακριές, πλατιές, ἀχρωμους λεωφόρους πού εἶχαν σχεδιαστεῖ πρωταρχικά γιά τήν κυκλοφορία αὐτοκινήτων, τίς ἀρχιτεκτονικά κακόγουστες, ψηλές πολυκατοικίες, τίς παρόδους πού στολιζόνται μέ ὁμοίμορφες διάφορες κατοικίες, τόν μουντό ὀρίζοντα πού φτάνει ὡς τίς ἀπόμακρες ἕκρες τοῦ Μανχάταν, στή μιά κατεύθυνση, καί τό ξέφωτο τοῦ κόλπου τῆς Τζαμάικα, στήν ἄλλη.

Ἡ αὐξανόμενη ἐξομοίωση τῆς Ν. Ὑόρκης μέ τό Λός Ἄντζελες, συνέβηκε σταδιακά. Τήν ἐποχή ἀκόμα τοῦ Β' Παγκόσμιου Πόλεμου, ἡ Ν. Ὑόρκη συνέχιζε νά διατηρεῖ μιά ζωντανή σχέση ἀνάμεσα στά πολιτιστικά της κέντρα στό Μανχάταν καί τίς ἀπόκεντρες, κατοικημένες περιοχές της. Οἱ ὄντομοι διατηροῦσαν τίς γραφικές, ἐθνικές γειτονιές τους κι ὠστόσο συνδέονταν μ' ἓνα πολύ ἐξυπηρετικό σύστημα δημόσιας συγκοινωνίας μέ τίς κεντρικές περιοχές. Ἡ περιφέρεια τῆς πόλης, ὅπου τερμάτιζαν οἱ ὑπόγειες κι οἱ ἐναέριες γραμμές, σχημάτιζε μιά πράσινη, ἀνοικτή ἔκταση, πού ὀριζοθετοῦσε ξεκάθαρα τήν καθαυτό πόλη ἀπ' τίς πόλεις τοῦ βόρειου κι ἐξοχικοῦ Λόγκ Ἄιλαντ. Αὐτές ἦταν οἱ μαγευτικές τοποθεσίες ἐκδρομῶν κι ἀναψυχῆς, πού προσέλαυναν τούς ἀστούς κάτοικους ἀπ' ὅλα τά μέρη τῆς πόλης τά σαββατοκύριακα, ἓνα ἀναζωογονητικό κατάλειπο τῆς

υπαίθρου, που πρόσφερε μία γητευτική αντίθεση σε σχέση με τις πιο πυκνοκατοικημένες περιοχές. Μέσα σε λιγότερο διάστημα από μία δεκαετία, αυτές οι αξιολάπητες περιοχές γέμισαν με επεκτάσεις προαστίων, φτηνής κατασκευής, με πυκνότητα κάλυψης 7 σπία, κατά μέσο όρο, στο στρέμμα. Έδώ, καθώς η επέκταση προχωρούσε ολόκληρα μίλια πιο πέρα, συγχωνευόμενη με τις κωμοπόλεις που περιτριγύριζαν την πόλη, η αστική ετερογένεια αντικαταστάθηκε απ' την ομοιογένεια των προαστίων, ο υπόγειος απ' τους περιφερειακούς σιδηρόδρομους και το αυτοκίνητο έγινε ένα αξιόλογο σημαντικό χαρακτηριστικό της τοπικής ζωής. Στα μέσα της δεκαετίας του 1950, απόμειναν ακόμα μόνο 30.000 στρέμματα άκαλυπτης γης ανάμεσα στα 319 τετραγωνικά μίλια των επίσημων ορίων της Ν. Υόρκης, που περισσότερα απ' τα μισά βρίσκονται στο νησί Στέιτεν.

Η δεκαετία του 1960 εγκαινίασε ένα άλλο στάδιο: η περιοχή πέρα απ' τις παρυφές των προαστίων της πόλης, ήταν λιγότερο πυκνοκατοικημένη. Ένα πιο άκριβο είδος σπιτιού εμφανίστηκε σε γρήγορη χωρισμένη σε οικόπεδα μισού στρέμματος ή και περισσότερο. Αυτή η ανάπτυξη, που συνεχίζεται ακόμα, έχει γεννήσει μία ολόκληρη νέα κοινωνική γεωγραφία: μία κουλτούρα που βασίζεται στο αυτοκίνητο, το εμπορικό κέντρο του προαστίου, κι ένα πληθυσμό υψηλού εισοδήματος, που εξαρτιέται απ' την πόλη οικονομικά, αλλά είναι ολόκληρα αποκομμένος απ' αυτή πολιτιστικά. Έδώ, 20 ή 30 μίλια μακριά απ' την πλατεία Τάιμς, αναπτύσσεται ένας τύπος αστικής περιοχής, που δεν έχει προηγουμένως στην ανατολική Βόρεια Αμερική: μία εισαγωγή απ' την καθολική εξάπλωση του Λός Άντζελες, παρατηρεί ο Πήτερ Χώλ. «Εξαρτιέται σχεδόν ολοκληρωτικά απ' το αυτοκίνητο, γιατί ένα αναπτυγμένο σωστά σιδηροδρομικό δίκτυο, ή ακόμα και μία έγκερης συγκοινωνία με έξπρες λεωφορεία, δεν είναι πια οικονομική. Αυτός που ταξιδεύει καθημερινά με προορισμό το Μανχάταν, πρέπει να διανύσει μεγάλες αποστάσεις για να φθάσει σ' ένα περιφερειακό σιδηροδρομικό σταθμό· ή γυναίκα του χρειάζεται ένα δεύτερο αυτοκίνητο για το μακρύ ταξίδι ως το εμπορικό κέντρο. Οι πρώτες επεκτάσεις τείνουν να συγκεντρώνονται γύρω από μη πολυσύχναστες διαβάσεις στους αυτοκινητόδρομους· αλλά αυτό θα 'να: δυνατό μόνο για λίγους προνομιούχους. Και χάνοντας τα παραδοσιακά πλεονεκτήματα της αστικής ζωής, οι νέοι κάτοικοι των προαστίων δε θ' αποκτήσουν ούτε την πλήρη μοναξιά της εξοχής. Σίγουρα, δε θ' μπορούν συνήθως να κρυφκοιτάνε τα σπίτια των γειτόνων τους μέσα απ' τα δέντρα, αλλά θ' ζούν, μολοντοστο, σε δεκαπλάσια πυκνοκατοικημένες περιοχές. Αυτός ο νέος τύπος προαστίου χρειάζεται ένα νέο όνομα. Μερικοί Άμερικάνοι τον ονομάζουν «εξάστυ». Η Ένωση Περιφερειακού Προγραμματισμού τον έχει βαπτίσει «εξάπλωμένη πόλη».⁴

Γιά τους κατοίκους της «έξπλωμένης πόλης» ή Ν. Υόρκη αποτελεί αντικείμενο ζήτησης έχθρότητας. Μολονότι εξαρτιούνται απ' την πόλη για τὰ μέσα επιβίωσης, είναι επιλήθμονες στά άστικά της προβλήματα, άνυπόμονοι μέ τίς έλλείψεις της, άπιστοι στά πολιτικά της συμφέροντα, κι άπελπιστικά έντρομοι μήπως οικειοποιηθεί τούς θύλακές τους. Είναι, στην πραγματικότητα, Νεοουρξέζοι, κι ή εϋημερία τους εξαρτιέται απ' τήν πόλη, αλλά τό μίσος τους γι' αυτή είναι τόσο τοπικιστικό και σωβινιστικό, όπως ή έχθρότητα πού νιώθει ό έπαρχιώτης για όλες τίς μεγάλες πόλεις. Άποκομμένοι εξαιτίας τής διαμονής τους απ' τή φορολογική βάση πού τροφοδοτεί τίς βασικές υπηρεσίες τής πόλης, προσφέρουν μόνο μιὰ ελάχιστη συνεισφορά στά έξοδα της. Τό άσυνείδητο μίσος πού αυτοί — κι οι κάτοικοι τών προαστίων γενικά — νιώθουν άπέναντι στην πόλη, βρίσκει μιὰ διεστραμμένη έκφραση στους αντιπροσώπους πού στέλνουν στην πολιτειακή βουλή: αντιδραστικοί πού 'ναι υπεύθυνοι για τὰ πιό μη-οικακα μέτρα ενάντια στη Ν. Υόρκη.

Όστόσο, αυτοί οι κάτοικοι τών προαστίων και τών εξαστίων μπλοκάρουν τούς δρόμους τής πόλης μέ τ' αυτοκίνητά τους' πλημμυρίζουν τούς υπόγειους σιδηροδρόμους της, συντελώντας, σ' ένα μεγάλο βαθμό, στη συμφόρηση του συστήματος δημόσιων μεταφορών, κι επιβαρύνουν δυσβάσταχτα τίς υπηρεσίες της. Κατά δεκάδες χιλιάδες μπαίνουν στην πόλη μέ τ' αυτοκίνητα, γεμίζοντας τούς δρόμους της κι υπερβαρύνοντας τίς εύκολίες της για παρκάρισμα' πάνω από 150.000 φθάνουν καθημερινά στην κέντρική της περιοχή μέ τούς περιφερειακούς σιδηρόδρομους και τεράστιοι αριθμοί γεμίζουν τούς υπόγειους στίς άφετηρίες ή τίς άφετηρίες τών λεωφορείων και τών σιδηροδρόμων για μικρές διαδρομές. Εισρέουν μέσα στην τεράστια μάζα, πού ξεπερνάει τό 1,6 έκατομμύριο, ή όποία γεμίζει τὰ κτίρια γραφείων τής πόλης, τούς εργοστασιακούς τόπους, και τὰ καταστήματα λιανικής πώλησης τής 61ης Όδοσ, πού είναι ίσως ή πιό συμπιεσμένη και συνωστισμένη επιχειρηματική περιοχή του κόσμου. Σέ μιὰ πόλη, πού τό συγκοινωνιακό της σύστημα είναι ήδη συνωστισμένο και παραφορτωμένο σέ άπάνθρωπο βαθμό, προσθέτουν τήν άποφασιστική άδξηση πού τό μετατρέπει σέ χρόνια κρίση.

Είναι ξένοι άπέναντι σ' αυτή τήν πόλη, όχι μόνο εξαιτίας τής ζήτησης τους άπιστίας στά συμφέροντά της, αλλά, πράγμα πού είναι τό πιό σημαντικό, κι εξαιτίας τής άδικφορίας τους για τήν άγωνία της. Οι περιφερειακοί σιδηρόδρομοι, τὰ λεωφορεία και τ' αυτοκίνητα πού περνάνε έξω απ' τὰ πολλαπλασιαζόμενα γκέττο τής Ν. Υόρκης, είναι θύλακες μιās ξένης κουλτούρας, πού βρίσκεται σέ άμοιβαίο πόλεμο μέ τό άστικό περιβάλλον. Για τόν κάτοικο του γκέττο, αυτά τὰ όχήματα δέν είναι μεταφορικά μέσα, ούτε οι άνθρωποι πού τὰ χρησιμοποιούν είναι άπλοι ξένοι' είναι οι ανεξάρτητοι ξέ-

νοι σάν έχθροί. Τό αρχαϊκό μίσος κι ο φόβος τού ξένου, τού παρεισακτού, πού είναι αναγκαστικά ένας έχθρος, προτού ή φιλία του επικυρωθεί καί τελετουργικά, αναδύζει σάν πανάρχαιος μύθος μέσα άπ' τό άστικό περιβάλλον, πού ήταν παραδοσιακά ο καταλύτης όλων αυτών των μύθων — τήν πόλη πού αντικατάστησε τούς δεσμούς τής αιματοσυγγένειας μέ τούς πολιτικούς δεσμούς, τόν κόσμο τής έπαρχιωτικής άγνοιας μέ τόν κόσμο τής άστικής κουλτούρας. Τώρα δέν υπάρχει καμιά τελετουργία γιά νά διαλύσει αυτή τήν αρχαϊκή αποξένωση, γιατί ο ξένος δέν προσφέρει καμιά φιλία — άπλώς τό προγονικό αίσθημα τού φόβου καί τού πανικού, όταν τά μαύρα πρόσωπα συναντάνε τά λευκά, τά καλοθρεμμένα σώματα τά υποσιτισμένα, άκόμα κι αν αυτό σημαίνει μόνο μέσα άπ' τά τζάμια ενός τραίνου ή ενός αυτοκινήτου. Η απόσταση πρέπει νά διατηρηθεί σά μιá οδότερη ζώνη ανάμεσα σέ αντιμαχόμενους στρατούς. Τό δχημα πού μεταφέρει τόν προασίτη καί τόν εξασίτη στήν πόλη δέν είναι ένας πολιτιστικός θύλακας, αλλά ένα φρούριο.

Πρέπει, άραγε, νά κατηγορηθούν οι ξένοι πού βρίσκονται μέσα στό άστικό περιβάλλον, γιά κάτι περισσότερο άπ' τήν κοινή τάση τής έλλειψης ευαισθησίας, πού διαποτίζει τήν άστική κοινωνία; Αυτός ο τραγικός, άπάνθρωπος κόσμος δέν είναι δικό τους δημιούργημα, καί τά προσφιλή τους συμφέροντα είναι άμφίβολης κυριότητας. Η καπιταλιστική άγορά, μέ μιá άδυσώπητη λογική πού θά άποικιοποιούσε όλο τόν κόσμο αν μπορούσε, άνάγει άπλώς τήν αποξένωση άπ' τό άτομικό επίπεδο τής σχέσης άγοραστή—πωλητή, στό άστικό επίπεδο τής σχέσης τού γκέτο. Μιά πραγματική κοινότητα δέν μπορεί ν' αναπτυχθεί άπό μονάδες καί, στό βαθμό πού οι μοναδιαίες σχέσεις διαδρώνουν όλες τίς άλλες σχέσεις καί τίς μεταμορφώνουν, αναπαράγονται άπλώς σάν άθροίσματα μονάδων. Στή λέξη «γκέτο», πού προσδιορίζει όλο καί πιό πολύ τά έσωτερικά όρια τής άστικής πόλης, πρέπει νά δοθεί ένα πλατύτερο νόημα άπ' αυτό πού έχει σήμερα. Η έξωτερική άκτινοβολία πού εκπέμπεται άπ' τούς πολιτικούς πυρήνες τής άστικής κοινωνίας, καταγράφεται σάν ένα φάσμα αυξανόμενα στερημένων ή φαινομενικά προνομιούχων γκέτο: τά υλικά στερημένα μαύρα καί Πορτορικάνικα γκέτο στό κεντρικά μέρη τής πόλης (πού λαμπρώνονται άπ' τούς καλο-άστνομευόμενους θύλακες τρομοκρατημένων λευκών)· τά υλικά πιό πλούσια, αλλά πνευματικά στερημένα στρώματα των προασίων, πού τά ένώνει ή άποστροφή τους γιά τήν καθαυτό πόλη καί, τελικά, εκείνη ή παθητική γελοιογραφία κάθε προνομίου στήν άστική κοινωνία, τά κλειορχημένα όριακά στρώματα των εξασίων, παραλυμένα έσωτερικά άπό μιá υποψία εισβολής άπ' τήν κεντρική πόλη καί τά προάστια. Όπως άκρ:ώς τό άστικό παζάρι αποξενώνει τά άτομα μεταξύ τους, έτσι κι ή μπορούζουάδικη πόλη αποξενώνει μεταξύ

τους αυτές τις κεντρικές κι όριακές περιοχές. Τό παράδοξο τής μπουρζουάδικης πόλης είναι ότι συνενώνει αυτές τις περιοχές έσω-τερικά, όχι όμως διαμέσου τής πετυχημένης έτερογένειας τής ένότητας μέσα στη διαφοροποίηση, πού σημάδεψε τή μεσαιωνική κομμούνα — μιá έτερογένεια ένοποιοημένη απ' τήν άλληλοδοθήεια και μιá κοινή δημοτική παράδοση — αλλά μάλλον διαμέσου τής υποφίας, τού άγχους και τού μίσους για τόν ξένο, πού προέρχεται από «άλλο» γκέττο. Ή πόλη, πού άποτελούσε κάποτε τό καταφύγιο τού ξένου απ' τόν άγροτικό έπαρχιωτισμό, είναι τώρα ή πρωτογενής πηγή τής άποξένωσης. Τά όρια τού γκέττο πού κάποτε, σάν άλληθινά τείχη, προστάτευαν τήν πόλη και τή χώριζαν απ' τήν ύπαιθρο άποτελούν τώρα τά άόρατα τείχη μέσα στην πόλη. Ή άστική πόλη άφομοιώνει τόν άγροτικό έπαρχιωτισμό σά μιá μόνιμη και ύποδόσκουσα άστική κατάσταση. Τά στοιχεία τής πόλης δέν ένοποιούνται πιά απ' τήν άλληλοδοθήεια, μιá κοινή κουλτούρα και μιá αίσθηση τής κοινότητας· ένοποιούνται μάλλον από ένα κοινωνικό δυναμίτη, πού άπειλει ν' άνατινάξει τήν άστική παράδοση, μεταβάλλοντάς την στό άκρίβως αντίθετο τής.

Ή δλοκλήρωση τού άτομικού έγώ έξαρτιέται απ' τήν Ικανότητά του νά ένωματώνει τήν πληθώρα των διάφορων πλευρών τής ανθρώπινης ζωής — τήν εργασία και τό παιχίδι, τή λογική και τό συναίσθημα, τό διανοητικό και τό αισθησιακό, τό ιδιωτικό και τό κοινωνικό — σ' ένα συμπαγές και δημιουργικό σύνολο. Αυτή ή διαδικασία δλοκλήρωσης, δέν είναι μέ κανένα τρόπο άτομική και προσωπική δραστηριότητα· πραγματικά, για τά περισσότερα άτομα, ή Ικανότητα δλοκλήρωσης τού άτομικού έγώ έξαρτιέται πάρα πολύ απ' τό βεθμό πού ή Ίδια ή κοινωνία δλοκληρώνεται ύπαρξιακά στην πορεία τής καθημερινής ζωής. Τό γένος, τό χωριό, κι ή μεσαιωνική κομμούνα ήταν ανθρώπινα κλιμακωμένες κι αυτό — δλοκληρωμένες δλότητες, στις όποτες τό άτομο Ικανοποιούσε όλες τις όψεις τής ζωής. Μέσα σ' αυτές τις συγγενικές ομάδες και άστικές οντότητες, έδρισκε κανείς τό σύντροφό του, άνάτρεφε τά παιδιά του, εργαζόταν κι έπαιζε, σκεπτόταν κι όνειρευόταν, άσκούσε τά θρησκευτικά του καθήκοντα και συμμετείχε στη διοίκηση τής κοινωνικής ζωής — κι όλα αυτά συνέβαιναν δίχως νά νιώθει ότι όποιάδήποτε απ' αυτές τις όψεις ήταν διαχωρισμένη ή αντίτιθονταν στις άλλες. Έδώ, θά μπορούσαμε νά πούμε, άληθινά, ότι ο άτομικός μικρόκοσμος άντανάκλωσε τόν κοινωνικό μακρόκοσμο· τό έπιμέρους, τό γενικό. Χωρισμένο απ' τό γένος, τό χωριό ή τήν κομμούνα, τό άτομο μαράζωνε· άλλ' αυτό δέ σημαίνει: ότι τό άτομικό έγώ ήταν άποσταγμένο στη συλλογικότητα. Μάλλον, τό έγώ καθαυτό ήταν τό σύνολο, όπως έκδηλωνόταν στό έπιμέρους, γιατί κάθε άτομο ένσάρκωνε τήν ένότητα και πολύπλευρη φύση τής ζωής τού συνόλου. Σέ αντίθεση

μέ τις ολοκληρωτικές κοινωνίες πού υποτάσσουν τό άτομο σ' ένα ευρύτερο κοινωνικό μηχανισμό καί υπερατομικούς σκοπούς, τό γένος, ή φυλή, κι ή κομμούνα — καί κυρίως ή πύλις — έτρεφαν τήν ολοκλήρωση του έγώ, αποκρυσταλλώνοντας τούς πολύπλευρους κοινωνικούς του στόχους καί δυνατότητες σάν ατομικές.

Ή μπουρζουάδικη πόλη διαχωρίζει αυτές τις δψεις της ζωής καί τις παραδίδει, τή μιά μετά τήν άλλη, σέ θεσμούς, απογυμνώνοντας τό έγώ, απ' τό πλούσιο περιεχόμενο της ζωής. Ή εργασία αποσπάται απ' τό σπίτι κι αφομοιώνεται από γιγάντιους οργανισμούς σέ γραφεία καί βιομηχανικές επιχειρήσεις. Χάνει τό νόημά της γιά τόν άνθρωπο, όχι μόνο σάν αποτέλεσμα του λεπτομερειακού καταμερισμού της εργασίας, αλλά κι εξαιτίας της έκτασης των εμπορικών καί βιομηχανικών επιχειρήσεων. Τό παιχνίδι οργανώνεται κι οι φανταστικές δυνάμεις του ατόμου, αφαιρούνται: εκ των προτέρων απ' τά μέσα μαζικής επικοινωνίας, πού καθορίζουν τις ίδιες ακριβώς τις όνειροπολήσεις του έγώ. Τό άτομο υποβιβάζεται σ' ένα υποκατάστατο θεατή των ίδιων των φαντασιώσεων κι ήδονών του. Ή λογική καί τό πνεύμα υποτάσσονται στην τεχνική κυριαρχία της ακαδημίας καί του ειδικού. Ή πολιτική ζωή καταλαμβάνεται από τεράστιους γραφειοκρατικούς θεσμούς πού χειραγωγούν τους ανθρώπους σά «μάζες» καί προσπαθούν ύπουλα νά «κατασκευάσουν» τή δημόσια συναίνεση. Οι πιό ιδιωτικές σφαίρες του ατόμου — τό σπίτι, ή παιδική ανάπτυξη, ή σεξουαλικότητα κι οι ήσυχες στιγμές πού απιερώνονται στην αυτοσυγκέντρωση καί τό διαλογισμό — γίνονται τό εύκολο θύμα των φορέων καί οργάνων της μαζικής καυτούρας, πού υπαγορεύουν τις νόρμες της εκπαίδευσης, της γονεϊκής αγάπης, της φυσικής όμορφιάς, του προσωπικού ντυσίματος, της οικιακής επίπλωσης, καί των πιό απόκρυφων πλευρών των ανθρώπινων, άμοιβαίων σχέσεων. Ή κοινωνική ζωή, όπως ένσαρκώνεται απ' τή μαζικοποιημένη πόλη, ύψώνεται πάνω απ' τήν προσωπική ζωή, υποβιβάζοντας τό άτομο από ένα μικρόκοσμο του συνόλου, άπλωσ σ' ένα απ' τά μέρη του. Ή ιδιαιτερότητα του ατόμου διατηρείται, αλλά τό πολύπλευρο περιεχόμενό της είναι φανταστικό. Σάν ένα κομμάτι παιχνιδιού (συναρμολόγησης μικρών, άκανόνιστων κομματιών), τό άτομο είναι διαχωρισμένο απ' τό σύνολο — στην πραγματικότητα αναγκάζεται απ' τήν αγοράία σχέση νά φροντίσει γιά τόν εαυτό του — αλλά ή ιδιαιτερότητα κι ή διαχωρισσιμότητά του, έχουν νόημα, μόνον αν, γιά νά χρησιμοποιήσουμε μιάν αποκαλυπτική, καθημερινή έκφραση «προσαρμόζεται». Τό άστικό έγώ, πού ύμνοσε κάποτε τήν πολύπλευρη φύση του, χάρη στην πλούσια εμπειρία πού του πρόσφερε ή πόλη, εμφανίζεται παράλληλα μέ τήν άστική πόλη σάν τό πιό φτωχειμένο έγώ πού υπήρξε στυν πορεία της άστικής ανάπτυξης.

Σχεδόν κάθε πλευρά της σημερινής αστικής ζωής, ιδιαίτερα στη μητρόπολη, καλλιεργεί αυτή τη φτώχεια του εγώ. Ο μητροπολιτικός χώρος δέ γεννάει ούτε τό ζωηρό αίσθημα δέους, πού εμπνέουν οι άχανεις λεωφόροι σέ πόλεις Μπαρόκ όπως τό Παρίσι, ούτε τό οικογενειακό αίσθημα οικειότητας πού γεννᾶνε οι μεσαιωνικές συνοικίες πόλεων όπως ή Νυρεμβέργη. Δημιουργεί ένα αίσθημα μηδαμινότητας. Οι πανύψηλοι ούρανοξύστες της Ν. Υόρκης, πού εισβάλουν στις κεντρικές περιοχές όλων σχεδόν τών Άμερικάνικων πόλεων, έκμηδενίζουν τήν αίσθηση της μοναδικότητας και της προσωπικής κυριαρχίας. Ο γιγαντισμός τών κτιρίων συρρικνώνει τήν αίσθηση της ατομικότητας εκείνων πού περπατούν κάτω άπ' τή σκιά τους και τών λιγότερο τυχερών πού κατοικούν στά διαμερίσματα — κλουδιά τους. Λίγο ενδιαφέρει αν αυτό τό αποτέλεσμα είναι: ύπολογισμένο ή όχι· εκείνο πού έχει σημασία είναι: ότι δέν είναι τυχαίο.

Δέν είναι πιά πρωτότυπη ή αντίληψη ότι ο αστικός χώρος μπορεί νά 'ναι Ιεραρχικός ή εξισωτικός· αφήνοντας στήν μπάντα τίς αισθητικές ιδιότητες, μιá αποκαλυπτική Ιστορία της αρχιτεκτονικής και της πολεοδομίας, μπορεί νά γραφτεί μέσα στά πλαίσια αυτής της προοπτικής. Συχνά, στίς παλιές πόλεις της Εύρώπης, ή σύγκλιση πλαιτίων, εϋθύγραμμων λεωφόρων σέ ογκώδη άνάκτορα στίς συνοικίες Μπαρόκ, έρχεται σέ κραυγαλέα αντίθεση μέ τούς στενούς έλικοειδείς δρόμους τών μεσαιωνικών συνοικιών, πού στολίζονται μέ μικρές κατοικίες και καταστήματα· ο πρώτος χώρος είναι σχεδιασμένος νά συντρίψει και νά εκφοβίσει, ο δεύτερος προσδίνει μιá αίσθηση ζεστασιάς, οικειότητας, και κοινότητας. Μέ τήν πρώτη ματιά, τό μάτι μας λέει: ότι ο αστικός χώρος έχει οργανωθεί για νά εκφράσει δυο διαφορετικές πολιτικές κι αστικές αρχές. Άλλά μιá τέτοια προοπτική από μόνη της δέν άρκεί για νά εξηγήσει όλόκληρο τόν ψυχικό αντίτυπο του ιδιότυπου οικοδομικού γιγαντισμού, πού διαβρώνει τή μητρόπολη. Είναι φανερό ότι ο οικοδομικός γιγαντισμός δέν είναι άγνωστος στήν πόλη — ή, όπως αποκαλύπτουν τά μεγάλα προϊστορικά μπλόκ της αρχαϊκής κοινωνίας, στήν ύπαιθρο. Άλλά ο γιγαντισμός της προκαπιταλιστικής πόλης διέφερε, από όρισμένες θεμελιακές απόψεις, από τό γιγαντισμό της μητρόπολης. Στίς αρχαίες πόλεις της Έγγυς Άνατολής και της Άσίας — κι άργότερα στή Ρώμη και στίς Μπαρόκ πρωτεύουσες τών Εύρωπαϊκών απόλυτων μοναρχιών τό μέγεθος ενός δημόσιου κτιρίου εκπλήρωνε τούς σκοπούς της εξουσίας. Ο αστικός χώρος ήταν καθαρά Ιεραρχικός: μνημειοποιούσε τήν εξουσία κι ένέπνεε τό φόβο άπέναντι στίς κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις. Αιτή ή εξουσία, όμως, ήταν σπάνια άφηρημένη. Η εξουσία του Θεοποιημένου Φαραώ και τού αυτοκράτορα ή του κοσμικού κυβερνήτη και τού μονάρχη—ήταν ή, ιδιότητα μιáς ζωντανής προσωπικότητας, ενός ανθρώπινου όντος.

πού ή εξουσία του ήταν κατανοητή, πού ή σοφία και τά λάθη του μπορούσαν νά ζυγιστούν και νά κριθούν, και πού, άν ήταν αναγκαίο, ή θέση του μπορούσε νά μεταβληθεί.

Η οργανική φύση αὐτῆς τῆς εξουσίας βρήκε ἔκφραση στήν οργανική διάσταση πού προστέθηκε στά δημόσια κτίρια, ὅσο γεωμετρικός ή άν ήταν ὁ συνολικός σχεδιασμός τους. Ὁ διάκοσμος — πού οἱ φόρμες του εἶχαν σάν πηγὴ τὸν φυσικό κόσμο ἢ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα — παράμεινε ἕνα ἀναπόσπαστο χαρακτηριστικό τοῦ κτιρίου. Πραγματικά, άν ή εξουσία δέν ἀπεικόνιζε τήν κυριαρχία της σέ κοινά ἀναγνωρίσιμες μορφές θά ἔταν δίχως νόημα γιά τὸ θεατῆ. Γιά τίς περισσότερες προκαπιταλιστικές κοινωνίες, ή ἀφηρημένη εξουσία δέν εἶχε ἀκόμα δημιουργηθεῖ — ἀκόμα και τὸ μ α ν α, ή ἀρχαϊκή ἐκδοχή τῆς ἀφηρημένης εξουσίας, ὑπάρχει μόνο στό βαθμό πού ἐκδηλώνεται στόν κόσμο τῶν καθημερινῶν ὄντων και ἀντικειμένων. Μόνο ἀνάμεσα στους ἀρχαίους Ἑβραίους, πού ὁ ἀνώνυμος Θεός τους προμηνύει τήν ἀφηρημένη φύση τῆς κοινωνικῆς ἐξουσίας, ἀνκαλύπτουμε αὐστηρές ἀπαγορεύσεις ἐναντία στά σκαλιστά εἰδῶλα, άν και ὀχι στό στολισμό.

Εἰδωμένη σέ ἀντιπαράθεση μ' αὐτὸ τὸ ἱστορικό φόντο, ή σύγχρονη μητρόπολη ἀποτελεῖ μιὰ ἀπότομη ρήξη μέ τίς παραδοσιακές ἔκφρασεις τῆς εξουσίας και τοῦ ἀστικού χώρου. Διατηρεῖ τὸν ἱεραρχικό χώρο χάρι τὸν οἰκοδομικό της γιγαντισμό — ἀλλά ἕνα ἱεραρχικό χώρο ἐνός πολὺ εἰδικοῦ εἶδους. Ἡ ἐξουσία γίνεται ὀλοτελα ἀφηρημένη, μεταφερόμενη ἀπὸ πρόσωπα σέ θεσμούς, ἀπὸ προσδιορίσιμα ἄτομα σέ ἀπρόσωπες γραφειοκρατίες. Μελλοντί ή δύναμη — και ἡ ἀδυναμία — γίνονται αἰσθητές σά μιὰ σύσπαση νεύρου σέ κάθε σφαίρα τῆς ζωῆς, ή ἐστία αὐτῶν τῶν αἰσθημάτων και δυνάμεων γίνεται διάχυτη. Σ' ἕνα ἀξανάομενο βαθμό, ὁ ἀστικός κάτοικος δέν μπορεί πιά νά ἐντοπίσει ξεκάθαρα τήν πηγὴ τῶν προβλημάτων και τῶν κακοτυχιῶν του· και αὐτὸ πού εἶναι ἴσως τὸ πῶς σημαντικό, δέν μπορεί νά βρεῖ κανέναν πάνω στόν ὀποῖο νά μπορεί νά ἐπιβεβαιώσει: τῆ δύναμή του και νά διατηρήσει ἔτσι μιὰ αἰσθηση ἐλέγχου πάνω στις δυνάμεις πού φαίνεται νά κατευθύνουν τῆ μοῖρα του. Οἱ προσωποποιημένες δυνάμεις πού διεύθυναν κάποτε τήν κοινωνία, ἐξαφανίζονται ἀπ' τὸ κοινωνικό πεδίο. Ἀντικαθίστανται ἀπ' τὸ «ἄσπτημα», τὸν ἀσαφῆ, ἀνώνυμο μηχανισμό πού στερεῖται συγκεκριμένα βρια και μορφές.

Τά τεράστια φαραγγια τῶν οὐρανοξυστῶν, πού περικυκλώνουν τὸν ἀστικό κάτοικο στις μεγάλες πόλεις τοῦ κόσμου, ἀντανάκλουν και συνάμα εὐνοοῦν τήν ἀνώνυμη τῆς μητροπολιτικῆς κοινωνίας. Τά πανόψηλα κτίρια δέν παίρνουν πιά τά ὀνόματα ἀτόμων· φέρουν συνήθως τ' ὀνομα τῶν γραφειοκρατικῶν ἐταιριῶν πού τά ἔκτισαν. Εἶναι τά ἄχρωμα μνημεῖα μιᾶς θεσμολογημένης κοινωνίας — τερά-

στιες, ατόλμιστες, γεωμετρικές πλάκες πού δέν προσφέρουν κανένα έρεισμα άπ' τό όποιο νά πιαστεί ή φαντασία. "Οντας έρμητικά σωρευμένα άπ' τόν καιρό καί τό κλίμα, τεχνητά φωτιζόμενα δηλ τή μέρα, άσοςμα, άπολυμαινόμενα κι άνεξάρτητα σέ σημείο πού πολλά άπ' αυτά τά κτίρια νά συνδέονται μεταξύ τους μ' ένα λαβύρινθο υπόγειων διαβάσεων, τό πιό δαμιονικό τους άποτέλεσμα είναι ή αίσθησι, άδυναμίας, πού καλλ'εργούν σέ κείνους πού ζουν καί δουλεύουν μέσα σ' αυτά. "Αν ή ιστορία μιάς λέει ότι ή θείκη πόλη συγκρούστηκε μέ τήν επίγεια πόλη, γιά τήν πρωτοκαθεδρία πάνω στό άνθρῶπινο πνεύμα, σήμερα μπορεί εύλογα νά ειπωθεί ότι τό περιεχόμενο καί τών δυό τους έχει άφαιρεθεί εκ τών προτέρων άπ' τή θεσμικοποιημένη κι άπροσωποποιημένη πόλη· γι'ατί ή μητρόπολη δέν είναι έργο άνθρώπου ή Θεού, άλλα μάλλον άπρόσωπων γραφειοκρατιών πού έχουν άποκτήσει έλεγχο πάνω στην κοινωνία κι άποδιοργανώνουν τό άνθρῶπινο πνεύμα.

"Η αίσθησι της άδυναμίας, πού οι πανύψηλες οικοδομικές πλάκες γεννάνε στό σύγχρονο κάτοικο της πόλης, γίνεται πιό βαθιά μέσα στά άνώνυμα πλήθη άπ' τά όποια έχει άπορροφηθεί. Τά κορμιά πού άγγίζουν τό ένα τό άλλο στους υπόγειους, σ' άσανσέρ τών μεγάλων κτιρίων, καί στους δρόμους, περιβάλλονται από ένα ψυχικό πεδίο άδιαφορίας. Συναγλασμένα μαζί, εκκρίνουν μιá ενεργό δύναμη άμοιβαίας άδιαφορίας, μιá δντως λανθάνουσα έχθρότητα κι ένισχύουν μάλλον, παρά άνακουφίζουν τήν πανταχού παρούσα έλλειψη άνθρώπινης άλληλεγγύης. "Η δ'άσπαση αυτού του πεδίου άδιαφορίας θεωρείται στην καλύτερη περίπτωση εκκεντρικότητα καί στή χειρότερη, μιá έχθρική πράξη. Παράδοξα, κάθε άτομο άναγνωρίζει τήν προσωπική κυριαρχία του άλλου μέ πράξεις μη άναγνωρίσιμης. Κάθε έπιθυμία έπικοινωνίας καταπνίγεται άπ' τήν άνέγκραστη κατανόηση — ένα ψυχικό ίσοδύναμο του «κοινωνικού συμβολιου» — ότι ή προσωπικότητα του κάτοικου της πόλης μπορεί νά διατηρήσει τήν άκεραιότητά της σέ μιá μαζική κοινωνία, μόνο μέ μιá μελαγχολική έσωστρέφεια, μέ μιá δουδή άπροσβλησιμότητα στην έπαφή μέ τή μάζα. Οι κατακερματισμένοι ρόλοι πού επιβάλλει στό έγώ ή γραφειοκρατικοποίηση, άντιμετωπίζονται μέ τό μύθο ότι μιá μπουχτισιένή άδιαφορία άπέναντι στον κόσμο γενικά, άποτελεί ένα τρόπο άρνησης συμμετοχής σέ μιá διοισγενοποιημένη κοινωνία· ή άνομία πού διαποτίζει τό πλήθος μπορεί νά έξορκιστεί μόνο μέ τό νά προσκολλάται κάποιος στή δική του αίσθησι της μοναξιάς καί νά άσχολείται μέ τις δικές του υποθέσεις.

"Αλλ' αυτή ή άδιάρθρωτη στάση στεγανοποίησης, κοινωνικής άπόσυρσης κι άπομόνωσης, βαθιάει: στην πραγματικότητα τή μαζικοποίηση κι ένισχύει τήν κυριαρχία υπερκοινωνικών δυνάμεων πάνω στην κοινωνία, υπερατομικών δυνάμεων πάνω στό άτομο. "Ο-

πως παρατηρεί ο Μάξ Χορκχάιμερ, η αληθινή ατομικότητα «φωχάινει όταν ο καθένας αποφασίζει να κλειστεί στον έαυτό του. Καθώς ο άπλος άνθρωπος αποσύρεται απ' τή συμμετοχή της πολιτικής υποθέσεως, ή κοινωνία τείνει να έπιστρέψει στο νόμο τής ζούγκλας, πού συντρίβει κάθε ίχνος ατομικότητας. Τό άπόλυτα άποιομωμένο άτομο υπήρξε πάντα μιá αυτάρκτη. Οι πιό εκτιμώμενες προσωπικές ιδιότητες, όπως ή άνεξαρτησία, ή θέληση γιά έλευθερία, ή συμπάθεια καί τό αίσθημα δικαιοσύνης, είναι κοινωνικές καθώς έπίσης καί ατομικές άρετές. Τό δόλοπλευρα άναπτυγμένο άτομο είναι ή ολοκλήρωση μιáς δόλοπλευρα άναπτυγμένης κοινωνίας. Ή χειραφέτηση τού ατόμου δέν είναι μιá χειραφέτηση απ' τήν κοινωνία, αλλά ή άπαλλαγή τής κοινωνίας απ' τήν ατομικοποίηση, μιá ατομικοποίηση πού μπορεί να φθάσει στο άποκορύφωμά της σέ περιόδους κολλεκτιβοποίησης καί μαζικής κουλτούρας».5

Ή αποσυρόμενο από πεδία καί πλευρές τής ζωής, πού άποτελοδσαν κάποτε ιδιόσυστα:ακούς παράγοντες τής διαμόρφωσης τής ατομικότητας, τό έγώ διευρύνει άπλώς τό χώρο γιά χάρη αυτών άκριβώς των δυνάμεων πού κατακρουρογούν τό ίδιο τό έγώ. Τό άτομο πού αποσύρεται: στον έαυτό του καί τά ιδιωτικά του μελήματα, πού θωρακίζει: τον έαυτό του μέ κοινωνική οδδετερότητα καί πολιτική άδιαφορία, έγκαταλείπει, δλο καί περισσότερο, τήν ιδιωτική του σφαίρα στίς διαθρωτικές κοινωνικές δυνάμεις απ' τίς όπολες προσπαθει να ξεφύγει. Μόλις προχωρήσει άρκετά αδη ή διαδικασία, δέν είναι πιά αυτό πού καθορίζει τή μοίρα του, αλλά ένας γραφειοκρατικός κι εξουσιαστικός μηχηνισμός πού τά συμφέροντά του είναι αντίθετα μέ τά δικά του.

Σέ κανένα, ίσως, πεδίο τής ζωής δέν άποκαλύπτεται πιό οίκτρα αυτή ή διαδοκασία όπισθοδρόμησης, απ' ότι στο τελευταίο καταφύγιο θαλπωρής καί γαλήνης — τό σπίτι. Ή θεώρατη πολυκοινοκία, χάρη στην ίδια της τή δομή, άπαρτίζει τό οικιακό αντίστοιχο τού οδρανοξύστη γραφείων. Έδώ, ή ιδιωτική ζωή μαζικοποιείται συνειδητά καί διοικείται δημόσια. Ή ανάγκη να στοιβαχτούν χιλιάδες άνθρωποι σέ έλάχιστη έκταση, δίχως, να πληρώσουν τό φόρο στην άρρώστια καί τήν άσυγκάλυπτη άθλιότητα, πού άπαιτεί ή τρώγλη, πληρώνει: τό δικό της ψυχικό φόρο στο φυσικό γιγαντισμό καί τή γραφειοκρατική χειραγώγηση. Ή οίκοδομική υπερτροφία, μέ τή μορφή οδρανοξύστην κατοικιών κι έμπορικων συγκροτημάτων, μέ τήν φρ'χτή τους όμοιογένεια καί τό έρμητικό τους περιβάλλον, εισβάλλει στή γειτονιά καί τήν καταστρέφει. Σέχωρα απ' τον άχρωμο γιγαντισμό τους, αυτοί οι τόποι διαιονής, δέν έπιτρέπουν καμιάν αδθόρμητη όμαδοποίηση καί καινοτομία στον τρόπο ζωής. Σέ μιá στεγαστική άνάπτυξη σάν τον οδρανοξύστη, όπου οι κάτοικοι των κυψελοειδών διαμερισμάτων άριθμοδν σέ χιλιάδες κι όπου οι

πλακοστρωμένοι διάδρομοι τόν χωρίζουν σέ πτέρυγες, ή φιλική διάθεση άπέναντι: στό γείτονα έξαντλείται συχνά μέ μιá κίνηση τοῦ κεφαλιού. Ἡ τυποποίηση τῶν κατοικιῶν καλλιεργεῖ μιá τυποποίηση τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς πού ὑπονομεύει τή φυσική καί προσωπική ἑτερογένεια, ή οποία εἶναι τόσο ζωτική γιά τó πάρε-δῶσε τῆς μεστῆς νοήματος ἐπικοινωνίας. Πολύ περιορισμένο μέρος τῆς αὐθεντικῆς του προσωπικότητας, μπορεί νά ἐκφράσει κανεῖς μέσα σ' αὐτά τά αὐστηρά λειτουργικά διαμερίσματα — κλουβιά καί πολύ συχνά, ἔλάχιστο μέρος αὐτῆς τῆς προσωπικότητας θά γίνει: ἀνεκτό ἀπ' τίς γραφειοκρατίες πού διαχειρίζονται τά κτίρια. Τό ὅτι ἡ ἀρχιτεκτονική αὐτῶν τῶν στεγαστικῶν ἀναπτύξεων εἶναι ἄχρωμη, οἱ διάδρομοι: τῶν κτιρίων θεσμικοί καί τά ἴδια τά διαμερίσματα τίποτα παραπάνω ἀπό μιá σοῦτα γραφείων, δέν εἶναι κάτι τυχαίο: οἱ στεγαστικές ἀναπτύξεις εἶναι γραφειοκρατικοί θεσμοί πού ἀποσκοποῦν στήν αὐτο-παραγωγή καί τήν αὐτο-συντήρησι, ὅπως ἀκριβῶς οἱ οὐρανοξέστες γραφείων εἶναι γραφειοκρατικοί θεσμοί γιά χάρη τοῦ ἐμπορίου καί τῆς διοίκησης.

Ἡ τυποποίηση τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς σ' αὐτές τίς θεώρατες κατασκευές, μπορεί νά πάρει τρομακτικές διαστάσεις. Οἱ τεράστιες, μακριές οὐρές μπροστά στά ταμεία τῶν σούπερ μάρκετ δταν πλησιάζει ἡ ὥρα τοῦ φαγητοῦ, θυμίζουν στόν παρατηρητή ὅτι ὁ καθένας ψωνίζει: καί τρῶει τά ἴδια πράγματα στόν ἴδιο χρόνο. Ἐνας περίπατος μέσα στους διαδρόμους ἑνός ὑψηλοῦ κτιρίου εἶναι ἀποκαλυπτικός. Ἀπό πόρτα σέ πόρτα, ὁ θόρυβος τῶν πιατικῶν διακόπτει τόν ἦχο παρόμοιων προγραμμάτων τηλεόρασης: ὁ θόρυβος ἀποκαλύπτουν μιá διγλωσσμένη ὁμοιομορφία τῶν ρυθμῶν ζωῆς καί τῶν προσωπικῶν ἀμοιβαίων σχέσεων. Ὁλόκληρο τό κτίριο εἶναι ἀπλά ἕνα τεράστιο διαμέισμα, πού χωρίζεται, σχεδόν περιττά, ἀπό λεπτούς, διαχωριστικούς τοίχους. Σέ μιá δικινητικά κανονισμένη ὥρα, ἡ τηλεόραση σταματáει — τό ἴδιο κι αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς. Μιá παράξενη σιωπή βασιλεύει, διακοπτόμενη περιστασιακά ἀπό ἕνα οἰκογενειακό καθγά ἢ τούς ἦχους ἑνός παραγκωνισμένου ἐκκεντρικοῦ, πού τό βουβαμένο πίκ - ἀπ' ἡ μουσικό του ὄργανο μάς θυμίζει ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα τρεμοφέγγει ἀκόμα καί: μέσα στό σκοτάδι: τῆς μαζικῆς κοινωνίας.

Τά πράσινα δέν εἶναι καθόλου διαφορετικά, ἀπλῶς εἶναι πιά πλούσια. Στίς πιά ἀκριβές ἰδιωτικές κατοικίες πού περιβάλλουν τήν καθαυτὸ πόλη, ἡ καθημερινή ζωή παραιμένη τόσο τυποποιημένη — κι ἄρα τόσο κοινωνικά προσαρμοσμένη — ὅσο κι ἡ πιά ἄμεσα διοικουμένη καί ρυθμιζόμενη ζωή τοῦ τεράστιου συγκροτήματος κατοικιῶν, ἄλλά ἐδῶ μπορεί νά τῆ μοιράζεται κανεῖς μ' ἕνα σκόλο, ἕνα αὐτοκίνητο, μιá πρασσιά, ἢ, ἴσως, ἕνα παρτέρι. Μολοντοῦτο, ἡ ἀποσύνδεση ἀπ' τήν κοινωνική ὀλότητα εἶναι τόσο χιμαϊρική στά

προάστια όσο και στις λιγότερο προνομιούχες συνοικίες των μεγάλων συγκροτημάτων της καθαυτού πόλης. Γιατί, ότι παραχωρεί τό άτομο στην κοινωνία γενικά, μετατρέπεται: σ' ένα μοχλό για τό άνοιγμα ενός νέου μοναδικού παράθρουου στην εισβολή αυτής της κοινωνίας. Διαμέσου της πολιτιστικής βιομηχανίας, ή κοινωνική ολόττητα άφομοιώνει άκόμα και τή διασκέδαση του άτόμου, στην εργασιακή διαδικασία άπ' τήν όποία ζητάει νά ξεφύγει. Η μηχανοποίηση άσκει «τέτοια έξουσία πάνω στη σχολή και τήν ευτυχία του ανθρώπου και καθορίζει τόσο καταφώρα τήν κατασκευή των αγαθών άναψυχής, ώστε οι έμπειρίες του είναι άναπόφευκτα μετεικάθματα της ίδιας της εργασιακής διαδικασίας», παρατηρούν ο Χορ-κχάμμερ κι ο Τέοντορ Άντόρν. «Τό φαινομενικό περιεχόμενο είναι άπλώς ένα άχνό φόντο. Αυτό πού κρύβεται στό βάθος, είναι ή ατόματη διαδοχή τυποποιημένων ενεργειών. Άπ' ότι συμβαίνει στην εργασία, στό έργοστάσιο, ή στό γραφείο, μπορεί κανείς νά ξεφύγει μόνον άν τό πλησιάσει τήν ώρα της σχολής. Όλη ή διασκέδαση πάσχει άπ' αυτή τήν άθεράπευτη άρρώστια. Η ευχαρίστηση μετατρέπεται σε άνία γιατί, άν πρόκειται νά παραινεύε ό χαρακτηριση, δέν πρέπει νά απαιτεί όποιαδήποτε προσπάθεια κι επομένως άκολουθεί κατά γράμμα τά φθαρμένα χνάρια του συνειρημού. Καμά άνεξάρτητη σκέψη δέν πρέπει ν' αναμένεται άπ' τό άκροατήριο: τό προτόν προδιαγράφει κάθε άντιδραση: όχι μέ τή φυσική όμοή του (πού καταρρέει μετά άπό στοχασμό) αλλά μέ σύμβολα».6

Παρόλα όσα έχουν, όμως, ειπωθεί για τήν ιδιωτικοποίηση της κοινωνικής ζωής, δέν είναι δοσιμένο ότι ό κάτοικος της πόλης επιθυμεί τήν έναλλαγή της άπόσυρσης άπ' τίς πολιτικές ύποθέσεις; μόλις πού του προσφέρεται κάτι παραπάνω άπό μία εικονική έκλογή. Σπάνια του επιτρέπουν νά συμμετάσχει: στις αποφάσεις πού επηρεάζουν τό πού θά ζήσει, τό είδος της κατοικίας πού θά εγκαταστηθεί, τους φόρους πού θά πληρώσει και τή μοίρα του συνολικού άστικού περιβάλλοντος. Σε τελευταία άνάλυση, αυτές οι αποφάσεις παίρνονται άπό θεσιούς, πάνω στους όποιους άσκει έλάχιστο ή κενένα έλεγχο. Στην καλύτερη περίπτωση, του επιτρέπουν νά διαλέξει άνάμεσα σε έναλλαγές πού παρουσιάζουν αυτοί: οι θεσιοί, μία πανούργα δικασία πού προσφέρεται μέ τή μορφή της άυτονομίας και του λαϊκού έλεγχου, αλλά γελοιοποιεί τό περιεχόμενό τους. Συναχόλουθα, οι πολιτικές του μάχες καθορίζονται άπό πρωτοβουλίες άπό πάνω: άν θ' άντισταθεί στην προτεινόμενη δημιουργία μιας λεωφόρου, πού άπειλεί νά κόψει στη μέση τή γειτονιά του και νά τή μολύνει μέ καυκάτρια και θόρυθο, στην προτεινόμενη κατασκευή ενός σταθμού πυρηνικής ενέργειας, σ' ένα προτεινόμενο πρόγραμμα άνοικοδόμησης, πού θ' άντικαταστήσει τίς παλιές κατοικίες της γειτονίας μέ τερατώδη, θεώρατα συγκροτήματα, και πάει λέγοντας.

Δέν είναι εκείνος πού παίρνει αυτές τις πρωτοβουλίες· αυτές προέρχονται, μάλλον, από φορείς πού ποτέ δέν ίδρυσε, από έπιχειρηματικά συμφέροντα πού δέν έχουν ρίζες μέσα στην κοινότητά του, κι από πολιτικές φυσιογνωμίες πού ναι άδιάφορες γιά τίς ανάγκες του.

Ό περασμένος αιώνας στάθηκε μάρτυρας μις σταθερής διάβρωσης τής συμμετοχής του κάτοικου τής πόλης στην κοινωνική δικδικασία λήψης αποφάσεων. Παρά την 'Αμερικάνικη δημοσπονδιακή μυθολογία, ό λαϊκός έλεγχος πάνω στη δημοτική πολιτική βρίσκεται σέ ραγδαία παρακμή. Κι όσο μεγαλύτερες είναι ό δñμος — όσο πιό άσφεις είναι ό διαστάσεις του και πιό «πολύπλοκα» τά προβλήματά του — τόσο πιό τέλεια είναι αυτή ή άποσύνθεση. Σχεδόν κάθε άστικό πρόβλημα δέν λύνεται μέ δράσει ως τίς κοινωνικές του ρίζες, αλλά μέ νομοθετικά μέτρα πού περιορίζουν παραπέρα τά δικαιώματα του πολίτη σαν αυτόνομου όντος και διευρύνουν τή δύναμη υπερατομικών φορέων. Τό έγκλημα αντιμετώπιζεται μέ τήν παραχώρηση μεγαλύτερων έξουσιών στην άστυνομία· τά συγκοινωνιακά πρόβλήματα, μέ τήν παραχώρηση μεγαλύτερου έλέγχου σέ μη έκλεγμένες γραφειοκρατίες κι έπιτροπές· τά προβλήματα τής γε·τοι·ας, μέ τήν ενίσχυση τής έξουσίας των πολεοδομικών φορέων· τά πρόβλήματα τής άστικής διοίκησης, μέ τή δημιουργία διευθυντών τής πόλης, πού είναι έξω άπ' τήν άκτίνα τής δημόσιας έπιρροής ή μέ τήν επέκταση των εκτελεστικών έξουσιών των δημάρχων. Άντί ν' άποκεντρωθεί ή δημοτική έξουσία, αναπροσαρμοζόμενη σέ διαστάσεις γε·τοι·ας, έτσι ώστε τά άστικά πρόβλήματα νά μπορέσουν νά γίνουν πιό κατανοητά στον κάτοικο τής πόλης και ν' άνοίξουν νέοι δρόμοι στη συμμετοχή του, επικρατεί συντριπτικά ή άκρ·θως αντίθετη τάση. Γειτονικές πόλεις συγχωνεύονται ή συγκεντρώνονται μαζί σέ περιφέρειες πού υποθιβάζουν τον κάτοικο τής πόλης σέ όλότελα παθητικό αντικείμενο τεράστιων φορέων, φορέων πού ένορχηστρώνουν τό δράμα τής άστικής ζωής σέ μι·ά έπική κλίμακα.

Μολονότι: μπορεί νά επιτρέπεται στον κάτοικο τής πόλης ν' άκουστεί ή φωνή του σέ δημόσιες άκροάσεις και, λιγότερο άμεσα, στην έκλογική διαδικασία, ή έμπειρία τον διδάσκει τελικά ότι οι αποφάσεις, πού έπηρεάζουν άμεσα τή ζωή του, παίρνονται πίσω άπ' τήν πλάτη του, λαβαίνοντας υπόψη έλάχιστα τά συμφέροντά του. Έτσι, υποκύπτει σταδιακά στην άρχή τής πραγματικότητας τής δημοτικής ζωής. Συνηθίζοντας στην άπάτη, τή διαφθορά, τον κατακερματισμό, και τήν άδυναμία, συθίζεται στην κυνική άδιαφορία. Αύτη ή κατάσταση του νού έχει μι·ά δόν - Κιχωτικά ενεργό διάσταση: ό σύγχρονος κάτοικος τής πόλης αντιδράει στην άχαλί·ωτη παραγνώριση των συμφερόντων του, άδιαφορώντας γιά τά συμ-

φέροντα τῶν δυνάμεων πού κυβερνοῦν τή ζωή του. Σχεδόν ἀσυνείδητα, ἐκδικεῖται αὐτές τίς δυνάμεις, ἀγνοώντας τίς συμβουλές καί τοὺς κανονισμοὺς τους. Ἡ μαζικὴ αὐξήση τῶν παραβάσεων σ' ἄλλες τίς μεγάλες πόλεις τοῦ κόσμου — ἀπ' τή γενικευμένη «λουφά» στήν πληρωμὴ εἰστηρίων τῶν συγκοινωνιακῶν μέσων καί τή ρύπανση τῶν δρόμων ὡς τὸ θανάσιμὸ ἐνάντια σέ κάθε μορφή τῆς «δημόσιας ἰδιοκτησίας» — εἶναι τὸ προϊόν δι: τῆς λαϊκῆς ἀδιαφορίας, ἀλλὰ τῆς λαϊκῆς ἐχθρότητας. Αὐτὴ ἡ πλημύρα μικρο - παραπτωμάτων δι:ογκώνεται: ἀπ' τὴν τεράστια αὐξήση σοβαρότερων ἐγκλημάτων — δι:αρρήξεων, ἀπατῶν, διασημῶν καί φόνων — πού ὑποβιάζουν δλόκληρες συνοικίες τῆς πόλης σέ ἀστικές ζουγκλες.

Πρέπει κανεῖς ν' ἀνατρέξει πίσω στίς διαδηλώσεις ἐνάντια στή στρατεύση, πού ἔγιναν στή Ν. Ἰόρκη πρὶν ἀπὸ ἕνα αἰῶνα, ἢ στίς διαδηλώσεις γιά τὴν ὑπόθεση Γκόρντον, πού ἔγιναν στὸ Λονδίνο πρὶν ἀπὸ δύο αἰῶνες, γιά νά βρεῖ περιόδους πού νά συναγωνίζονται τὴ σημερινὴ διάβρωση τῆς ἀστικῆς ἠθικῆς. Ἡ σαπίλα στίς πόλεις εἶναι τώρα τόσο χειροπιαστή, ὥστε δσες προσπάθειες κι ἄν γίνονται γιά νά τὴ συγκαλύψουν μέ διακοσμητικὰ σχέδια ἀστικῆς ἀναζωογόνησης, ἢ μπόχα τῆς παρακμῆς ἀναδύεται κάτω ἀπ' τὰ ἐλκυστικὰ σχέδια καί προγράμματα, χτυπώντας στὰ ρουθούνια. Μιά ἀστικὴ ὄντοτητα πού ἔχει χάσει κάθε νόημα γιά τὴν μεγάλη πλειοψηφία τῶν κατοίκων τῆς, εἶναι: ἤδη πνευματικὰ νεκρὴ. Ὁ συνηθισμένος κάτοικος τῆς πόλης μπορεῖ, στὰ σίγουρα, νά προσπαθῆσει νά συνδεθεῖ μέ τὸ σπίτι του, τὴ δουλειά του, τὴν οἰκογένειά του, καί τοὺς ἀμεσοὺς συνεργάτες καί φίλους του· ἀλλὰ δταν τὸ συνολικὸ περιβάλλον τῆς πόλης, πού σχηματίζει τὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν ἀλληλεξαρτήσεων, δέ ἔχει ἀπολύτως κανένα νόημα γι' αὐτόν — δντας, στήν πραγματικότητά, τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐντονης ἐχθρότητάς του — τότε ὁ ἀστικός του μεταβολισμὸς ἔχει οὐσιαστικὰ τερματιστεῖ. Ἀπὸ μιὰ συνειδητὰ ἀναπτυσσόμενη ὄντοτητα, ἡ πόλη περνάει σέ μιὰ κωματώδη κατάσταση: μπορεῖ νά ἐπιδείχνει τεχνικὰ ἄλλες τίς ἐξωτερικὲς λειτουργίες τῆς ζωῆς, κάτω ἀπ' τίς περιποιήσεις τῶν τεράστιων φορῶν κι ἐκτελεστικῶν σωμάτων τῆς, ἀλλὰ ἀπὸ κάθε οὐσιαστικὴ ἀποψη βρίσκεται: στὸ τέλος τῆς.

Τὸ δι: οἱ σύγχρονες ἀστικές ὄντοτητες μπορεῖ νά συνειδητοῦν νά μεγεθύνονται, παρὰ τὴν πνευματικὴ καί φυσικὴ τους παρακμῆ, εἶναι: ἀπόδειξη τῆς ἰδιότυπης παθολογίας τῆς ἀστικῆς πόλης: τῆς κατάρρευσης τῶν αὐτοσχέδιων περιορισμῶν, πού προσδίνανε παραδοσιακὰ στήν πόλη τὴν προσδιορισιμότητα καί τὴν πολιτιστικὴ τῆς ζωικότητά. Ἡ παράδοξη περιγραφή τῆς μητροπόλης σάν «ἀντι - πόλη», ἀπ' τὸ Μάμφορντ, εἶναι ἀλάνθαστη· ἡ ἀπεριόριστη ἐπέκτασή εἶναι καθαρὴ ἕνα δριο, μιὰ διαδικασία αὐτο - καταβρόχθισης στήν ὁποία τὸ περιεχόμενο ὑποτάσσεται στή μορφή κι ἡ

πραγματικότητα στη φαινομενικότητα. Συνακόλουθα, ακόμα κι αν συνεχίζεται ή άστική εξάπλωση, άπο - άστικοποιεί τόν κάτοικο τής πόλης, άποκαθιστώντας σ' αυτόν όλες τις έπαρχιώτικες ιδιότητες του κατοίκου τής ύπαιθρου, δίχως, όμως, τά πλεονεκτήματα μιάς κοινοτικής ζωής* ακόμα κι αν αυξάνεται ή πληθυσμιακή πυκνότητα τής πόλης — ιδιαίτερα στην ιστορική έστία τής άστικής πόλης, τήν έμπορική και βιομηχανική περιοχή — έκμηδενίζει τά πολιτιστικά άποτελέσματα τής έπαφής, ύποκαθιστώντας τήν άτομικοποίηση στην έπικοινωνία. Η άποικοποίηση του χώρου άπό σύγχρονες άστικές όντότητες, άπέχοντας πολύ άπ' τό νά γεννάει τήν έτερογένεια πού μεταμόρφωνε τήν παραδοσιακή πόλη σε μιά πανθαύσια όπτικων και πολιτιστικών έρεθισμάτων, παράγει μιά καταστροφική όμοιογένεια και τυποποίηση, πού ψευτίζει τό ανθρώπινο πνεύμα. Οι σύγχρονες άστικές όντότητες δέν άποτελούν πιά πηγές άτομικής όλοκλήρωσης* είναι τά κατεχοχήν πεδία ψυχικής και φυσικής μαζικοποίησης — ή ένσωμάτωση του άτόμου σε μιά άγέλη. Αυτή ή μαζικοποίηση άπομονώνει μάλλον παρά ένώνει* δέ γεννάει κανένα «κοινό νοσ», μέ τήν έννοια πού χρησιμοποίησε τόν όρο ό Γκινόσταθ Λεμπόν, αλλά άδιαφορία κι άπάθεια. Η άστική πόλη, αν μπορεί ακόμα νά ονομάζεται: πόλη, είναι ένας τόπος όπου δέ βρίσκει κανείς έπαφή και συνεργασία, αλλά άπομόνωση κι άνωνυμία. Τά όρια τής άστικής πόλης μπορούν νά συνοψιστούν στό γεγονός ότι όσο μεγαλύτερη είναι ή άστική ανάπτυξη, τόσο λιγότερο μπορεί νά θεωρηθεί ή πόλη σαν τέτοια.

Έδώ, τό έργοστάσιο, τόσο σαν πηγή όσο και σά μοντέλο τής άστικής πόλης, άποκτάει ένα πολύπλευρο νόημα. Σάν ή ένσάρκωση τής συσώρευσης του κεφαλαίου, τής παραγωγής σαν άυτοσκοπού, γίνεται: τό τζίνι* πού πετυχαίνει τήν άπερίοριστη οικονομική ανάπτυξη, προσφέροντας παυτόχρονα τά συστατικά τής άπερίοριστης άστικής ανάπτυξης. Έπιπλέον, στον άστικό νοσ, ύπάρχει μιά αντίληψη, στα πλαίσια τής όποιας σχηματίζει τό δομικό μοντέλο για τήν κοινωνία σά σύνολο. Στίς ΕΠΑ, περισσότερο ίσως άπ' όποιοδήποτε άλλο μέρος του κόσμου, ό έθνικός καταμερισμός τής εργασίας τείνει νά διαμορφωθεί μέ πρότυπο τόν έργοστασιακό καταμερισμό τής εργασίας, όχι μόνο έννοιολογικά, αλλά και σαν οικονομική πραγματικότητα. Για τό κεφάλαιο, όλόκληρη ή ηπειρος δέν είναι στην πραγματικότητα, τίποτα άλλο άπό μιά τεράστια βιομηχανική έπιχείρηση — οι περιφέρειές της διαιρούνται: σε διαμερίσματα σύμφωνα μέ τούς πόρους και τις έννοϊκές τοποθεσίες για έμπορικές και βιομηχανικές έπιχειρήσεις. Αυτή ή νοοτροπία προδίνεται σχεδόν σε κάθε όμιλία πού γίνεται στίς έπιχειρηματικές συγκεντρώσεις. Στίς

* Σ.τ.Ε. Πνεύμα των λαϊκών παραδόσεων των Μωαμεθανών.

οικολογικές θεωρήσεις δίνεται μόνο φαινομενική αναγνώριση· τό ξ-
δαφος, τά δάση, τά δρυχεία, καί οι υδάτινοι όδοί, είναι άπλώς «φυ-
σικοί πόροι», πού ή εκμετάλλευσή τους δέν άπαιτεί καμία δικαιο-
λογία, παρά μόνον όταν χρειάζεται ένα ιδεολογικό λούστρο «ένδια-
φέροντος για τό περιβάλλον», για νά κατευνάσει τά αισθήματα ενός
έξεγερμένου κοινού.

Αυτή ή εργοστασιακή νοοτροπία βρίσκει τήν πιό ευγλωττη εκ-
φρασή της στόν πλασμένο άπ' τόν άνθρωπο κόσμο τής πόλης. Κάθε
αισθητικό άστικό πρότυπο, πού κληροδοτήθηκε άπ' τό παρελθόν, τεί-
νει νά θυσιαστεί στό πρότυπο (στούς σύγχρονους καιρούς, κυρίως
τό εργοστασιακό πρότυπο), πού διευκολύνει τήν πιό άποτελεσματική
δι:ακίνηση άγαθών κι ανθρώπων. Ποτάμια έξαφανίζονται, οι πα-
ραλλαγές στά τοπικά έξαλείφονται, δίχως νά έπιδείχονται ή παρα-
μυχή ευαισθησία άπέναντι στή φυσική όμορφιά, μεγαλοπρεπείς
συστάδες δέντρων ίσοπεδώνονται, ακόμα καί πολύτιμα άρχιτεκτο-
νικά κι ιστορικά μνημεία κατεδαφίζονται καί, όπου είναι δυνατό, τό
ξδαφος ίσοπεδώνεται για νά μοιάζει μέ πλατώ εργοστασίου. Οι γω-
νιακοί καί καμπύλοι δρόμοι τής μεσαιωνικής κοιμούνας, πού ευχα-
ριστούσαν τό μάτι σε κάθε στροφή κι ένα νέο κι άπρόδλεπτο σκη-
νό, αντικαθίστανται άπ' τίς μονότονες θέες των ίστων άχρωμων
κιτριών καί μαγαζιών πού άπλώνονται στή σειρά. Άξιαγάπητες
πλατείες, πού κληρονομήθηκαν άπ' τό παρελθόν, υποβ:δάζονται σε
άφετηρίες των συγκοινωνιακών μέσων, κι αυτοκινητόδρομοι άνοί-
γονται άχαλίνωτα σε ζωτικές γειτονίες, κόβοντάς τες στή μέση
καί τελικά υπονομιεύοντάς τες. Η άστική πόλη, περισσότερο άπό
όποιαδήποτε άλλη πόλη τής Ιστορίας, έξαγνίζει τό παρελθόν κι άν-
τικαθιστά τή λύτρωσή του, μία βασική ιδέα τής Χεγγελιανής άντι-
λήψης για τήν έλευθερία, μέ μία αλσιονότητα πού συνίσταται σ' ένα
άλόγιστο συγχρονισμό. Η Ιστορία, σάν ένα δρατό γεγονός πού άποτυ-
πώνεται στα μνημεία πού άφήνει πίσω, μπορεί νά διατηρείται, άλ-
λά μόνο σάν ένα άρχαιολογικό αξιοπερίεργο· ο καπιταλισμός είναι
αίώνιος μόνο άπ' τήν άποψη τής ικανότητάς του νά επιταχύνει τήν
παραγωγή καί τήν κυκλοφορία έμπορευμάτων. Για τούς άρχαίους,
ή ίσοπέδωση μιας κατακτημένης πόλης ήταν σημάδι: τής ολικής
έξόντωσης του έχθρου· γιατί όσο ύπηρχε ή πόλη, ο έχθρός ήταν
άκόμα άνυπότακτος. Άκόμα καί μετά τήν κατάληψή της, ή πόλη
πού πρόσφερε μία ιστορική δρατότητα. Για τό σύγχρονο μπουρζουά,
πού κατεδαφίζει τήν πόλη του καθημερινά σε μία άκατάπαυστη φρε-
νι:ίδα οικοδόμησης καί καταστροφής, τό μόνο πού αξίζει τήν αλω-
νότητα είναι ή αύξανόμενη ροή βραχυόρων έμπορευμάτων. Τό πα-
ρελθόν ύπενθυμίζει ότι ή αλσιονότητα έχει μία ποιοτική διάσταση,
πού είναι ξένη προς τήν παραγωγή, έφήμερων ανταλλακτικών
αξιών.

Όπως κάθε εργοστάσιο, ή αστική πόλη όχι μόνο καταβροχθίζει ανθρώπους, αλλά και την ίδια της την πρώτη ύλη — τη γη. Στις ΕΠΑ, αυτό συμβαίνει με ρυθμό κάπου 3.000 στρεμμάτων τη μέρα. Άπ' τ'ά τέλη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου, περισσότερα από 30 εκατομμύρια στρέμματα έχουν θαφτεί κάτω από τοιμέντο κι ασφάλι, τ'ά περισσότερα απ' τ'ά όποια ήταν καλλιεργήσιμη, παραγωγική γη. Για ν'ά τραφούν οι τεράστιοι πληθυσμοί πού απορροφώνται απ' τις πόλεις, ή γεωργία πρέπει κι αυτή ν'ά βιομηχανοποιηθεί, δηλαδή, ν'ά υποβιβαστεί σέ μι'ά εργοστασιακή επιχείρηση. Αυτό πετυχαίνεται: μέ τό ράντισμα τής συγκομιδής μέ θλαβερές χημικές ουσίες, τό βομβαρδισμό τού εδάφους μέ ανόργανα λιπάσματα, τή συμπίεση του μέ τεράστιο θεριστικό έξοπλισμό, και τήν ισοπέδωση τού εδάφους στήν ύπα.θρο. Θεωρημένες από άποψη πληθυσμού κι έκμετάλλευσης τής γής, τεράστιες άνισορροπίες αναπτύσσονται μεταξύ πόλης κι υπαίθρου. Η πλειοψηφία τών Αμερικάνων συγκεντρώνεται καταμήχος έντονα αστικοποιημένων παράκτιων περιοχών τής ήπείρου και στίς άμορφες αστικές ζώνες τής μεσοδύσης, ενώ οι άγροτικές κοινότητες μαραινόνται και σθίνουν. Μιά στίς τρεις άγροτικές περιφέρειες έμφανίζει μι'ά άπώλεια πληθυσμού, αλλά οι πόλεις συνεχίζουν ν'ά μεγαλώνουν άμείλικτα και ν'ά καταστρέφουν τ'ά τελευταία μισο - υπαίθρεια καταφύγια απ' τήν αστική συμφόρηση. Περίπου τό ένα τέταρτο ή τό ένα τρίτο τού Αμερικάνικου πληθυσμού κατοικεί τ'ώρα στήν παραλιακή ζώνη ανάμεσα στό νότιο Νέο Χαμσαίρ και τή όβρεια Βιρτζίνια, τήν αστική - προαστιακή περιοχή πού ό Ζάν Γκότιαν ονόμασε σωστά «μεγαλούπολη». Σ' αυτή τήν περιοχή, κάπου 30 μέ 40 εκατομμύρια άνθρωποι καταλαμβάνουν μόνο 10.000 τετραγωνικά μίλια, ή 3 μέ 4.000 άνθρωποι άντιστοιχούν σέ κάθε τετραγωνικό μίλι αστικής και προαστιακής γής. Οι πυκνότητες φθάνουν σ'ά ύψη καθώς προσεγγίζει κανείς τίς μεζίνες αστικές περιοχές, ως ότου φτάσουν ένα μέσο όρο 8.000 ανθρώπων ανά τετραγωνικό μίλι στό Μανχάταν κι ένα ουσιαστικά μεγαλύτερο άριθμό στίς παλιότερες φτωχογειτονίες τών προαστίων.

Τό οικολογικό βάρος πού ή αστική πόλη φορτώνει στό φυσικό περιβάλλον είναι δυσβάστακτο. Η πόλη δέν είναι μόνο θύμα τής ρύπανσης τού άέρα και τού νερού, άλλ' αποτελεί κι ή ίδια μι'ά σημαντική πηγή μόλυνσης. Οι άνάγκες τής για ύδρευση, διαταράσσου τον ύδρολογικό κύκλο δλόκληρης τής περιοχής πού τήν περιβάλλει, και τ'ά στερεά απόβλητα πού παράγει, αψάνονται πέρα από κάθε λογικό έλεγχο. Η Ν. Υόρκη, μόνο, γεννάει καθημερινά 30.000 τόννους σκουπιδιών, ξέχωρα απ' τίς άκαθαρσίες τών υπόνομων πού ρέουν σ'ά ποτάμια και τούς όρμους τής. Στό μεταξύ ή αστική πόλη συνεχίζει ν'ά μεγαλώνει. Απλώνεται καθημερινά στήν ύπαίθρο σάν ένας άνεξέλεγκτος καρκίνος και καταστρέφει οδάτινες

όδους και τεράστιες εκτάσεις γης, που η διατήρησή τους μπορεί κάλλιστα να προσφέρει το αναγκαίο αγροτικό εριο επιβίωσης για την ανθρωπότητα, στους αιώνες που έρχονται. Η σκέψη ότι δεν υπάρχει εριο σ' αυτή την αστική ανάπτυξη, μάς θυμίζει, στην πρανιαιτικότητα, ότι ο φυσικός κόσμος βάζει ένα δικό του αποφασιστικό, οικολογικό εριο, αλλά ένα εριο που μπορεί, ίσως, να μη γίνεται αισθητό ως του ή ζημιά να γίνει ανεπανόρθωτη κι η αποκατάσταση μιας ισορροπημένης οικολογίας αδύνατη.

1

4. Κοινότητα και Πολεοδομία

Μπορεί ή αστική πόλη νά σωθεί απ' τόν εαυτό της; Ή, γιά νά διατυπώσουμε ένα πιό βασικό ερώτημα, μπορούν οί ύψηλές ούρμπανιστικές παραδόσεις νά ένσταλλαχθούν στή σύγχρονη μητρόπολη; Στίς ΕΠΑ, όπου ή επιστήμη αποκτάει τήν αίγλη πού ό αρχαϊκός κόσμος επιφύλασσε κάποτε γιά τή μαγεία, ή άπάντηση τείνει νά κλίνει πρós τήν τεχνική έμπειρογνωμοσύνη. Τά προβλήματα τής σύγχρονης πόλης μπορούν (κι ύποτίθεται ότι θά) νά λυθούν από κείνους πού κατέχουν τή μεγαλύτερη αστική «εδημοσύνη» — τούς πολεοδόμους. "Όχι πώς αυτοί οί ειδικοί αγαπιούνται απ' τόν κόσμο, ιδιαίτερα από κείνους στίς παλιότερες αστικές περιοχές, πού ή γειτονιά τους ανοικοδομείται μ' ένα θάρβαρο τρόπο. Άλλά τó γόητρο τής Άμερικάνικης εδημοσύνης, τής επαγγελματικής τεχνικής, σαγηνεύει τό μυαλό τών θυμάτων της, ακόμα κι άν τά άπογοητεύει στήν πράξη. "Όσο γιά τό διευρυνόμενο χάσμα ανάμεσα στέ ιδανικό και τό πραγματικό, τό πολεοδομικό σχέδιο και τό γκροτέσκο προϊόν του, έξηγγείται άνετα σάν έργο του έγωιστή, του άρπαγα, και του αδιάφορου. Αύτά τά έπείσχυντα χαρακτηριστικά αποδίδονται όχι μόνο στους κερδοσκόπους κτηματομεσίτες, τούς μεγιστάνες τής οίκοδομικής βιομηχανίας, τούς κυβερνητικούς γραφειοκράτες, τούς γαιοκτήμονες και τά εταιρικά συμφέροντα, πού κατεξοχήν τά έχουν, αλλά μάλλον άπόχαστα, στέ κοινό γενικά. Οί άνθρωποι, μάς λέγε, δέν νιάζονται άρκετά γιά τό αστικό τους περιβάλλον ώστε νά κάνουν κάτι γι' αυτό. Ένα άφηρημένο «εμείς» άποστάζεται απ' τό συνθύλευμα τών συγκρουόμενων κοινωνικών συμφερόντων, ένας στόχος έπίμονος προπαγάνδας πού άπαιτεί ένδιαφέρον, έλλά άρνείται τή δυνατότητα δράσης σ' εκείνους πού είναι τά μεγαλύτερα θύματα — τόν άπλό κάτοικο τής πόλης πού πρέπει νά άνεχθεί τή μητρόπολη όχι μόνο σάν τόπο έργασίας, αλλά και σάν τρόπο ζωής.

Στόν ούρμπανισμό, τό αντίστοιχο αύτου του άφηρημένου «εμείς» είναι τό άφηρημένο σχέδιο: τό αρχιτεκτονικό διάγραμμα πού θά επίλυσει τά πιό πιεστικά αστικά προβλήματα μέ τήν πιό εκλεπτυσμένη εδημοσύνη. Ό Φράνκ Φίσερ παρατηρεί: "Ένα ερώτημα γύρω απ' τήν πολεοδομία, θά πρέπει νά 'χει γεννηθεί στό νοú εκείνου πού 'χει ξεφυλλίσει τούς μεγαλοπρεπείς τόμους, στους όποιους

παρουσιάζονται γενικά οι προτάσεις των πολεοδομίων. Γιατί αυτοί οι πράσινοι χώροι, αυτοί οι προσεκτικά τοποθετημένοι ουρανοξύστες, αυτές οι ευχάριστες συνοικίες διαμονής κι οι εξίσου ευχάριστες βιομηχανικές κι εργασιικές περιοχές, παραμένουν ακόμα, στο μεγαλύτερο μέρος τους, θνείρα; Γιατί οι πόλεις μας είναι σχεδόν τό ίδιο άσχημες και δυσάρεστες όπως ήταν στο άπόγειο τής Βιομηχανικής Έπανάστασης τοϋ 19ου αιώνα;»¹

Ή άπάντηση τοϋ Φίσερ, όπως θά δούμε, είναι πιο λογική άπ' τις περισσότερες πού δόθηκαν, αλλά τό ίδιο τό έρώτημα είναι: κοινότοπο και περιέχει συνήθως προκατειλημμένες ύποθέσεις. Ή πιο σημαντική άπ' αυτές είναι ότι μιά όρθολογική πόλη είναι: πρωταρχικά προτόν καλοϋ σχεδιασμοϋ. Οι «πράσινοι χώροι», «οι ευχάριστες συνοικίες διαμονής», «οι εξίσου ευχάριστες βιομηχανικές κι εργασιικές περιοχές» — για να μήν άναφέρουμε τοϋς «προσεκτικά τοποθετημένους ουρανοξύστες» — θά 'ναι σέ θέση να παράγουν άπό μόνες τοϋς ανθρώπινες, όρθολογικές ή ακόμα και διώσιμες πόλεις;

Ή πολεοδομία εμφανίστηκε σαν ξεχωριστός κλάδος στόν 19ο αιώνα, όχι μόνο επειδή οι μεγάλες πόλεις τοϋ κόσμου είχαν έκφυλιστεί έκπληκτικά, αλλά κι επειδή ό προγραμματισμός και πιο συγκεκριμένα τό σχέδιο, είχαν άντικειμενοποιθθεί μυστικιστικά. Ή κεντρική ιδέα ότι ή πόλη ήταν βασικά μιά χωροταξική διαθετήση φτιαγμένη άπ' τόν άνθρωπο, άποδόθηκε στην όργάνωση των προβλημάτων τοϋ χώρου, πού ένυπάρχουν βασικά στην κοινωνία. Αυτή ή πανούργα, λειτουργική προσέγγιση παρακάμπτει τά ίδια άκριβώς τά προβλήματα πού προτίθεται να επιλύσει. Οι έξωτερικές ιδιότητες μās όντότητας, τό κατάφωρο γεγονός ότι αυτή ή όντότητα είναι τοποθετημένη στό «χώρο» και τό «χρόνο», γίνονται ή ουσία τής. Τό πολύ πιο σημαντικό γεγονός ότι οι πόλεις ένσαρκώνουν τρόπους κοινωνικών σχέσεων — τό ότι αυτές οι σχέσεις μπορεί να 'ναι ιεραρχικές ή εξισωτικές, να βασίζονται στην κυριαρχία ή την άπελευθέρωση, να προωθοϋν την σύγκρουση ή την άρμονία, να κυβερνούνται άπ' την άγορά ή τοϋς ανθρώπους— παρακάμπεται άπό μιά προοπτική πού συγκλίνει: σέ κοινωνικά οϋδέτερες κατηγορίες.

Τά χωρικά κριτήρια τής πολεοδομίας δέ μās προσφέρουν ένα δείκτη για να κρίνουμε τή βιωσιμότητα των άστικών όντότητων. Πραγματικά, μερικές άπ' τις πιο ζωτικές, κοινωνικά και πολιτιστικά, πόλεις τής ιστορίας ήταν χωρικά χαοτικές, μέ βάση τά σύγχρονα κριτήρια. Οι συνοικίες διαμονής τής κλασσικής Άθήνας, λογουχάρη, περιγράφηκαν άπ' τόν Μάμφορντ σαν «έναν σωρό άπό σπίτια... κτισμένα μέ άψητα τοϋβλα, μέ όροφές άπό κεραμίδια ή ακόμα άπό λάσπη και καλάμια».2 "Ένας άκατάστατος λαδύρινθος πού προκαλοϋσε παραπροσϋνη: οι δρόμοι είχαν συχνά τέτοιο πλάτος, πού μόλις μποροϋσε να περάσει ένας άνθρωπος κι ένας γάιδωρος.

Γιά να μη χαθεί μέσα σ' αυτή την άταξία, έπρεπε κανείς, μέ τυπικό Έλληνικό τρόπο, να γνωρίζει την πόλη καλά. 'Ο Δικαίαρχος, στην περιγραφή του της 'Αθήνας, γύρω στό 2ο αιώνα π.Χ., παραπονείται ότι οι «θρόμοι δέν είναι παρά ξθλι'α σοκάκια, τά σπίτια φτωχά, πού ανάμεσα τους ελάχιστα ήταν πού καλά. "Όταν έρχόταν ένας ξένος για πρώτη φορά, δύσκολα θά πίστευε ότι αυτή είναι ή 'Αθήνα για την όποία είχε άκούσει τόσα πολλά».³

'Αλλά ή 'Αθηναϊκή ζωή δέ προοριζόταν να διώνεται στό σπίτι, μέσα σέ λαμπρή μοναξιά, γιατί κάτι τέτοιο θ' άναιρούσε την π ό λ ι ν σάν κοινότητα. 'Η ζωή έπρόκειτο ν' αναλωθεί στην άπορ ά, τή μεγάλη πλατεία όπου συγκεντρώνονταν καθημερινά οι πολίτες για να διεκπεραιώσουν τίς ύποθέσεις τους, να κουβεντιάσουν, να συζητήσουν πολιτικά, και να πουλήσουν τά έμπορεύματά τους. Για να εκπληρώσει αυτή τή λειτουργία, ή π ό λ ι ς έπρεπε να κλιμακωθεί σέ ανθρώπινες διαστάσεις — μέ τά λόγια του 'Αριστοτέλη, έπρεπε να ναι μιά πόλη πού να μπορούσε «ν' άγκαλιαστεί μέ μιά μόνο ματιά».⁴ 'Ο άστικός χώρος αναπτύχθηκε αβθόρμητα άπ' την έπιθυμία για στενή συναναστροφή, όχι άπό, εκ τών προτέρων, έμπορικούς, θρησκευτικούς ύπολογισμούς ή άπό μιά γεωμετρία τυπικής άστικής άισθητικής. 'Αφού ή άγορά ήταν τό άβθεντικό πεδίο της 'Αθηναϊκής ζωής, ό «θρόμος δέν αντιμετωπιζόταν σάν τό βασικό στοιχείο ενός σχεδίου, αλλά σάν ό ελάχιστος χώρος, πού άφηνόταν για την κυκλοφορία», παρατηρεί ό Πώλ Σπρέιρεγκεν — τό κύριο μέλημα άφορούσε την ά γ ο ρ ά και την 'Ακρόπολη, πού χρησίμευε σάν φρούριο και θρησκευτικό κέντρο. Είδωμένα άπό ψηλά, τά οικοδομήματα της 'Ακρόπολης στερούνται όποιασδήποτε κανονικής διάταξης' πραγματικά, άπό μεταγενέστερους παρατηρητές, «τά επιμέρους οικοδομήματα θεωρήθηκαν κάποτε ότι δέν έχουν φανερή σχέση μεταξύ τους μέσα στη γενική διάταξη», παρατηρεί ό Σπρέιρεγκεν. 'Ο 'Ελληνικός νοός, όμως, ένδιαφερόταν πολύ λίγο για ένα σχέδιο, πού είχε σάν προορισμό να εύχαριστήσει μιά συμπαντική, υπερανθρώπινη θεότητα, πού παρατηρεί τά έργα του ανθρώπου άπ' τούς ούρανους ή, έδώ συγκεκριμένα, έναν 'Ολύμπειο άντιτέκτονα πού βάζει τή γεωμετρική συμμετρία πάνω άπ' τίς γήινες έμπειρίες της καθημερινής ζωής. Τά οικοδομήματα της 'Ακρόπολης «συλλεφθήκανε νοερά, χτίστηκαν και ξαναχτίστηκαν μετά άπό μιά μακρόχρονη περίοδο παρατήρησης και στοχασμού για να βλέπονται άπ' τό ανθρώπινο μάτι και να δίνονται άπό ανθρώπους πού κινούνται μέ τά πόδια. 'Η βάση του σχεδιασμού τους δέν ήταν τό άσπ-ημένο πλάνο: ήταν ή πραγματική έμπειρία των ανθρώπων».⁵

'Η μεσαιωνική κοιμούνα διατήρησε αυτό τό πνεύμα του αβθόρμητου, ανθρώπινου σχεδίου και της ανθρώπινης κλίμακας — όχι εξαιτίας όποιασδήποτε γνώσης της π ό λ ι ε ω ς, αλλά σά μιά

φυσική πραγμάτωση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων πού σχημάτιζαν τὴ βάση τῆς ἀστικῆς ζωῆς. Θὰ πρέπει νὰ ἔναι κανεὶς τυφλὸς μπροστὰ στὴν ἀστική χάρη κι ὁμορφιά, γιὰ νὰ διαγράψει: αὐτὲς τὶς πρώιμες Εὐρωπαϊκὲς κωμῶνες σὰ «χασοτικὲς», μολοντὶ αὐτὸς ὁ ὅρος ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἐπαινετικῶς σὲ περιγραφὲς τῆς κομμῶνας. Ὅντας κοντὰ στὴ φύση καὶ τῆ γῆ, ἡ μεσαιωνικὴ κωμῶνη ἀκολούθησε, σὰν κατὰ φυσικόν, τὴν περίμετρο τοῦ ἐδάφους καί, μὲ ἐλικκοειδῆ τρόπο, σχημάτισε αὐτὰ τὰ στρεβλά σοκάκια, τὰ γοητευτικὰ ἀδιέξοδα, καὶ τοὺς στενοὺς, καμπύλους δρόμους, πού γοητεύουν ἀκόμα τὸ σύγχρονο ἐπισκέπτη. Ὁ Μάμφορντ ἔχει αἰχμαλωτίσει τὴν ὁμορφιά καὶ τὴν ὀπτική ποικιλία τῆς κομμῶνας, μέσα σὲ ἀπαράμιλλες σὲ περιγραφὴ παραγράφου: «Συμπνοῦσε κανεὶς στὴ μεσαιωνικὴ κωμῶνη ἀπ' τὸ λάλημα τοῦ κόκκορα, τὸ τερέτισμα τῶν πουλιῶν πού φώλιαζαν κάτω ἀπ' τὸ πρόστεγο· ἢ ἀπ' τὸ χτύπημα τῆς καμπάνας πού σήμαινε τὶς ὥρες στὸ μοναστήρι στὶς παρυφές, ἢ, ἴσως, ἀπ' τὸ χτύπημα τῶν σήμαντρων τοῦ νέου κωδωνοστάσιου στὴν πλατεία τῆς ἀγορᾶς, πού ἀνάγγελε τὴν ἔναρξη τῆς ἐργασίμης μέρας ἢ τὸ ἀνοίγημα τῆς ἀγορᾶς».⁶

Κατηγορίζοντας τοὺς δρόμους τῆς μεσαιωνικῆς κωμῶνης, δὲν ἀνακαλύπτει κανεὶς «καμιὰ στατικὴ ἀρχιτεκτονικὴ», ἀλλὰ μιὰ δυναμικὴ ἑτερογένεια.

Οἱ ὄγκοι ἀνοίγουν ξαφνικά κι ἐξαφανίζονται, καθὼς τοὺς πλησιάζει κανεὶς ἢ ἀποτραβιέται· μιὰ ντουζίνα θήματα μπορεῖ ν' ἀλλάξουν τὴν αἴσθησιν τῆς πρόσοψης καὶ τοῦ φόντου, ἢ τὴ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀκτίνα τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου. Τὰ προφίλ τῶν κτιρίων, μὲ τ' ἀπότομα ἀετώματά τους, τὶς κοφτερὲς του στέγες, τοὺς πυργίσκους τους, τὰ τύμπανά* τους, νὰ κυματίζουν καὶ νὰ τρέχουν, νὰ σπάζουν καὶ νὰ συνενώνονται, νὰ ὑψώνονται καὶ νὰ χαμηλώνουν, μὲ ὄχι λιγότερη ζωντάνια ἀπ' τὰ ἴδια τὰ κτίρια».⁷

Ὁ Μάμφορντ παρατηρεῖ, ἀπὸ αἰσθητικὴ σκοπιά: «Μιὰ μεσαιωνικὴ κωμῶνη εἶναι σὰ μιὰ μεσαιωνικὴ ταπετσαρία: τὸ μάτι, ἐλκυόμενο ἀπ' τὴν πλούσια μορφὴ τοῦ σχεδίου, περιπλανιέται μπρὸς πίσω σ' ὅλη τὴν ὕψη του, αἰχμαλωτισμένο ἀπὸ ἓνα λουλούδι, ἓνα ζῶο, ἓνα κεφάλι, στερώνοντας ὅπου τὸ εὐχαριστεῖ, ξανανιχνεύοντας τὸ δρόμο του, συλλαμβάνοντας τὸ σύνολο μόνο ἀφοῦ ἀφομοιώσει τὰ μέρη του κι ὄχι ἀγκαλιάζοντας τὸ σχέδιο μόνο μὲ μιὰ ματιὰ».⁸

Αὐτὸς εἶναι ὁ χώρος μιᾶς ἀργόσχολης συντεχνιακῆς κοινωνίας, πού δὲν κοιτάζει μόνο τὴν ποιότητα, ἀλλὰ καὶ τὴ λεπτομέρεια. Ἡ δόξηση ἀποκτάει τὴν ἐνότητά της μὲ μιὰ ἀνάμιξη τῶν μοναδικῶν μερῶν της. Σ' αὐτὸ τὸ πρότυπο σχεδίου βλέπουμε τὴν ἀστικὴν μαρτυρία μιᾶς ἀφυπνιζόμενης ἀτομικότητας πού, ξέχωρα ἀπ' τὴν Ἐλ-

* Σ.τ.Ε. Διακοσμητικὰ γοθικῶν παραθύρων.

ληνική π ό λ : ν, ήταν ή άπαίτηση του δυτικού κόσμου για έλευθερία και προσωπικότητα — δηλαδή, πριν αυτή ή άπαίτηση ξευτελιστεί άπ' τή μαζικοποίηση και τόν έγωισμό. Ήταν έπίσης ένας έξωστωτικός χώρος άπέριττων σπιτιών και συμμερισμού εύθυνών. Άν συγκρίνουμε αυτή τήν άστική ταπεσαρία μέ τήν Ιεραρχία και τό δεσποτισμό τής έποχής του Μπαρόκ, τότε γίνεται όδυννόα κατάφωρη ή άλλαγή πού καθιερώθηκε άπ' τίς άρχοντικές πόλεις του 17ου και του 18ου αιώνα. Ό Μάιφορντ προσθέτει μέ δξυδέρκεια: «Γιά τό μάτι τής έποχής του μπαρόκ, αυτή ή μεσαιωνική μορφή είναι βασανιστική κι ή προσπάθεια νά τήν άγκαλιάσει βαρετή γιά τό μεσαιωνικό μάτι, άπ' τήν άλλη μεριά, ή μορφή μπαρόκ θά 'ταν χοντροκοιμημένα συνεχής και ύπερνοποιημένη. Δέν ύπάρχει κανένας «σωστός» τρόπος θέσης ενός μεσαιωνικού κτιρίου: ή ώραιότερη πρόσοψη του καθεδρικού ναού τής Σάρτρ είναι: ή νότια και μολονότι ή καλύτερη ίσως θέα τής Νότρ Ντάμ είναι άπ' τήν άπέναντι μεριά του Σηκούάνα, στό πίσω μέρος, αυτή ή θέα, μέ τό πράσινο πού τήν περιζώνει, δέν έγινε άντιληπτή πριν άπ' τό 19ο αιώνα».⁹

Μέ μ'ά έννοια, τό Ίδιο Ισχύει: και για τήν Άκρόπολη, παρά τή φαινομενικά κλασική της ψυχρότητα. Παρατηρούμενη σχεδόν άπ' όποιαδήποτε γωνία κι άπόσταση, παρουσιάζει: τά κλιμακωτά έπίπεδα πού προσελκύουν τό μάτι νά κινηθεί σταδιακά, από κάθε οϊκοδόμησια στόν Παρθενώνα.

Αυτή ή αυθόρμητη καλλιτεχνική έπίτευξη άπορρέει από μ'ά τέλεια έννοποίηση τής αισθητικής ευαισθησίας μέ τή ζωή τής καθημερινής εργασίας. Συνακόλουθα, θά 'ταν δύσκολο για τους Έλληνες και τους μεσαιωνικούς άστους ν' άποκλείσουν τά καταστήματα και τους μικροπωλητές άπ' τίς δημόσιες πλατείες τους, νά ύποβιθάσουν αυτές τίς πλατείες άπλώς σ' ένα όπτικό άντικείμενο παθητικών χάσοιμέρηδων. Δέ χάσοιμερούσε κανείς άπλώς σ' αυτές τίς πλατείες, μετά τή λήξη των ώρων εργασίας, αλλά ζούσε σ' αυτές και συχνά έκανε εκεί τή βασική του εργασία για τήν Ικανοποίηση των βιοτικών άναγκών. Οι άνθρωποι πού έκτισαν τήν π ό λ : ν και τή μεσαιωνική κοιμύονα ήταν άνεξάρτητοι, άφοσιωμένοι στην πόλη, μικροδικοκτήτες - άγρότες και τεχνίτες - για τους όποιους ή αισθητική ευαισθησία συγχωνεύονταν μέ τήν εργασία, τό έμπόριο, και τήν πολιτική. Αυτή ή ευαισθησία δέν έπιφυλάσσονταν για τή θρησκεία και τίς πιο άφηρημένες σφαίρες ζωής. Πραγματικά, ή Ίδια ή τέχνη ήταν μιά χειροτεχνία, τό «έξαιρετικό» είχε γίνει συνθησιμένο. Σ' αυτή τή συνάρτηση, όταν τό καλό γούστο ένυπλοχε στις Ίδιες τίς κοινωνικές σχέσεις, ήταν δυνατό νά έμπιστευτούν στις τελευταίες τήν αυθόρμητη άνάπτυξη τής πόλης σά μιά ζωτική άστική όντότητα κι έργο τέχνης.

Ἡ πολεοδομία, ἀπ' τὴν ἄλλη μερὰ, εἶναι μιὰ ἔκφραση δυσπιστίας ἀπέναντι στοῦ αὐθόρμητο τῶν σύγχρονων κοινωνικῶν σχέσεων καὶ δικαιολογημένα. Ἡ ἀστική κοινωνία διαίρει ὀδασιατικά δλες τὶς σφαῖρες τῆς ζωῆς, στρέφοντας τὴ μιὰ ἐναντίον τῆν ἄλλη· γενικεύει τὸν ἀνταγωνισμό, τὸ κέρδος καὶ τὴν ὑπεροχὴ τῆς ἀνταλλακτικῆς ἀξίας πάνω στὴν ἀλληλοβοήθεια, τὴν τέχνη, καὶ τὴν ἀντισιμότητα. Ἡ αἰσθητικὴ εὐαισθησία, ἂν μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ εἰσι μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο, γίνεται μιὰ ἐμπορευσιμὴ ἐπιπόνηση ἢ τέννη, ἀκόμα κι ἢ Ἰδια ἢ πόλη, ἓνα ἐμπορευσιμὸ ἀγαθὸ. Ἡ ζημιὰ κι οἱ ἀνσορροπίες πού προκάλεσε ἢ «ἐλεύθερη ἐπιχείρηση» στὶς πόλεις τοῦ δυτικοῦ κόσμου, τοὺς δυὸ περασμένους αἰῶνες, μιὰς θυμίζουσι ὅτι οἱ ἀστικές κοινωνικὲς σχέσεις, ἂν ἀφήνονταν ἀνεξέλεγκτες, θὰ κατάστρεφαν ἀνεπανόρθωτα κάθε αἰσθητικὸ θησαυρὸ, πού τὸ παρελθὸν ἔχει κληροδοτήσει: στοῦ παρόν. Ἡ πολεοδομία βρίσκει τὴν ἐπιχώρωσή τῆς στὴ διαισθητικὴ ἀναγνώριση ὅτι δὲν μπορούμε ν' ἐμπιστευτοῦμε μιὰ ἀνερχόμενη κοινωνία τῆς ἀγορᾶς, ὅτι θὰ μπορέσει νὰ γεννήσει: αὐθόρμητα μιὰ κατοικήσιμη, καθαρὴ ἢ ἀκόμα κι ἀποτελεσματικὴ πόλη καὶ, πολὺ περισσότερο, μιὰν διορροφη πόλη.

Ἄλλὰ ἢ κριτικὴ αὐτοσυνείδηση τῆς πολεοδομίας δὲν προχώρησε ἀρκετὰ μακριά. Σπάνια θὰ μπορούσε ἢ πολεοδομία νὰ ξεπεράσει: τὶς καταστροφικὲς κοινωνικὲς συνθήκες, στίς ὁποῖες ἦταν μιὰ ἀνταπόκριση.

Στὸ βαθμὸ πού στράφηκε στὸν ἑαυτὸ τῆς σάν ἓνα ἐξειδικευμένο ἐπάγγελμα — ἢ δραστηριότητα τῶν ἀρχιτεκτόνων, τῶν μηχανικῶν καὶ τῶν κοινωνιολόγων — ξέπεσε κι αὐτὴ στοῦ στενοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας τῆς Ἰδας τῆς κοινωνίας πού ἐπιδίωκε νὰ ἐλέγξει. Δὲν πρέπει νὰ προκαλεῖ κατάπληξη τὸ γεγονός ὅτι μερικὲς ἀπ' τὶς πῖο οὐμανιστικὲς ἰδέες τοῦ οὐρμπανισμοῦ προέρχονται ἀπὸ ἐρασιτέχνες, πού διατηροῦν ἐπαφὴ μὲ τὶς αὐθεντικὲς ἐμπειρίες τῶν ἀνθρώπων καὶ τὶς ἐπιγείες ὁδὺνες τῆς μητροπολιτικῆς ζωῆς. Ἐπιπλέον, ἢ συντριπτικὴ, πραγματιστικὴ, νοστροπία τῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἐπινξε τὴν ὄνειροπόλα ὀπτικὴ τῆς πολεοδομίας: γιὰ νὰ μπορέσει νὰ γίνει κάτι, ἔπρεπε κανεὶς ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ «γεγονότα τῆς ζωῆς» κι ὄχι μὲ «αὐτοπικὰ σχέδια». Τὸ νὰ μπορέσει νὰ γίνει κάτι, σῆμαινε, οὐσιαστικά, τὴν ὑλοποίηση τοῦ πολεοδομικοῦ σχεδιασμοῦ μὲ βάση τὶς παραμέτρους πού καθιερώθηκαν ἀπ' τὸ κοινωνικὸ σύστημα. Ἄλλὰ, ἀρχικά, τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι ἔμφυτα ἀνορθολογικό, πράγμα πού ἔκανε τὴν πολεοδομία νὰ βρεθεῖ στὴν ἀπίθανη θέση, νὰ προσπαθεῖ νὰ καταστήσει ὀρθολογικό ἓνα κοινωνικὸ ὄργανισμό, πού ἢ Ἰδια τοῦ ἢ οὐσία εἶναι ἢ ἀνορθολογικότητα — ἢ παραγωνῆ σάν αὐτοσκοπός κι ἢ ὑποταγὴ τῶν ἀνθρώπινων στόχων σὲ οικονομικούς. Στὸ βαθμὸ πού ἢ πολεοδομία δὲν ἔκανε τὶς ἀστικές κοινωνικὲς σχέσεις, σάν τέτοιες, ἀναμφισβήτητο θέμα τῆς κριτικῆς ἀνά-

λυσης — Ένα έργο πού έγινε απ' τούς ριζοσπάστες αυτοπιστές, τούς αναρχικούς και τό Μάρξ, άφομοιώθηκε γρήγορα (έξω απ' τούς «εκκεντρικούς», πού ξεφεύγουν απ' τά πλαίσια κάθε κλάδου) «έσα στην κυρίαρχη κοινωνική τάξη. Η ύποστασιοποίηση του σχεδίου και τής τεχνικής, είναι άπλως ή σκιά πού ρίχνουν οι σχεδιαστές πάνω στά τραχειά διαγράμματα άπανθρωποποιητικών κοινωνικών σχέσεων — σχέσεων πού έξευτελιίζουν όχι μόνο τόν κάτοικο τής πόλης, αλλά και τήν ίδια τήν πόλη. Τά διαγράμματα άπαλύνονται, ούσιαστικά, και συνάμα συσκοτίζονται. Όπως παρατηρεί ο Λεονάρντο Μπενέβολο, «ή τεχνική τής πολεοδομίας παραμένει σταθερά πίσω απ' τά γεγονότα πού ύποτίθεται δι: έλέγγυ και διατηρεί ένα αυστηρά έπανορθωτικό χαρακτήρα».10 Άκόμα κι αυτή ή πρόταση έχει ιδεολογικά στοιχεία: τό πρόβλημα δέν είναι μόνο πρόβλημα «τεχνικής», πού νά εύθυγραμμίζεται μέ τά γεγονότα ή πολεοδομία δέν παίζει ένα «έπανορθωτικό» ρόλο, αλλά έναν έπιδεινωτικό.

Μιά κριτική σύνοψη τής ανάπτυξης του πολεοδομικού κινήματος προσφέρει μιá άκαταμάχητη ύποστήριξη στη γνώματευση του Μπενέβολο. Ός τόν δψιμο Μεσαίωνα, ή πολεοδομία σπάνια αντιμετώπιζε τήν πόλη σά μιá αυτόνομη όντότητα, ούτε θά μπορούσε νά όνομασται «πολεοδομία», μέ τή σύγχρονη έννοια τής λέξης. Έννοιολογικά, ή προ - Έλληνική άρχαία πόλη θεωρούνταν σάν ένας νός ή ένα φρούριο, όποιεσδήποτε πρόσθετες λειτουργίες κι αν άπόκτησε στη συνέχεια ή όσοδήποτε σημαντική κι αν έγινε σ' ένα μεταγενέστερο χρόνο. Οι «πολεοδόμοι» τής ήταν ιερείς και πολεμιστές, όχι ο πληθυσμός γενικά ή ειδικευμένοι άτυπολόγοι. Η διαμόρφωση του σχεδίου τής πόλης, όταν αυτή ήταν κάτι παραπάνω από ένα στρατιωτικό όχυρό πού θρυσκόταν σέ άμυντικό έδαφος, καθορίζονταν από θρησκευτικούς ύπολογισμούς. Αύτοι οι ύπολογισμοί είχαν από μόνοι τους μιάν άστική άξια, γιατί έδιναν στην πόλη μιá τυπική ένóτητα, πού αντιστέκονταν στις διαβρωτικές επιδράσεις του έμπορίου και του έμπορικού άτομικού συμφέροντος.

Ό Ε. Α. Γκάτκινι, άντλώντας στοιχεία απ' τό παράδειγμα των προκαπιταλιστικών πόλεων στην Ίνδία, μάς προσφέρει μιá πρόχειρη εικόνα των παραγόντων πού κατεύθυναν αυτή τήν τυπική ένóτητα: «Οί παλιές πόλεις τής Ίνδίας είχαν περιορισμένο μέγεθος. Άντικαθόρισαν τό γεωλογικό σχεδιάγραμμα του κόσμου, όπως είχε έπινοηθεί απ' τούς Τζάινας, μιá θρησκευτική ομάδα τής Β. Ίνδίας πού συνδεόταν μέ τούς Βουδδιστές. Ό έσώτατος κύκλος καταλαμβάνεται απ' τή Γη, πού περιβάλλεται από ένα κυκλικό ώκεανό. Στο κέντρο ύφώνεται ο Μερού, τό βουνό του κόσμου, απ' τόν όποιο πηγάζουν 4 ποταμοί, χωρίζοντας 4 ήπειρους. Πέρα απ' τόν κυκλικό ώκεανό ύπάρχει: μιá άλλη κυκλική ήπειρος μέ τό βουνό τής,

ακλουθούμενη από ένα άλλο ώκεανό και μία άλλη ήπειρο. Ό περιορισμός της πόλης μ' ένα τείχος, ή θέση του ναού ή του άνακτορου στο κέντρο, ή άρχη των περιτειχισμένων συνοικιών, ή συμβολισμός των μορφών όπως φαίνεται, λογουχάρη, στον άριθμό των πυλών (12 πόλες πού αντιστοιχούν στα 12 Ζωδιακά σύμβολα), ή συμβολισμός των χρωμάτων — όλοι αυτοί οι παράγοντες ήταν μία άμιση μεταφορά της κοσμοαντίληψης στην άρχιτεκτονική, μελονότι οι πόλεις ήταν, στις περισσότερες περιπτώσεις, όρθογώνιες, και μόνο πολύ περιστασιακά, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της παλιάς πόλης Κρικσάτρα στη Μπούρμα, κυκλικές».¹¹

Είναι σημαντικό τό ότι οι πρώιμες πόλεις όχι μόνο έξαρτιόνταν οικονομικά άπ' τή γή, αλλά κι ότι συμπεριλαμβάνανε συχνά χώρο για καλλιέργεια τροφής μέσα στην άστική περίμετρο. Τό Τενοχτιλάν, λογουχάρη, περιείχε πολλούς άπ' τούς περίφημους «πλωτούς κήπους», πού οι Άζτέκοι δημιούργησαν στην Λίμνη Τεξκόκο, στηρίζοντάς τους μέ λάσπη, πού τήν ένίσχυαν μέ λυγαριές, και προσθέτοντας δέντρα πού οι ρίζες τους άγκάλιαζαν όλο τό σύνολο ως τό θυθό της λίμνης. Οι πόλεις της Μεσοποταμίας, έπισημαίνει ό Γκάτκιντ, «περιλάμβαναν μεγάλα ξέφωτα πού χρησιμοποιούνταν σαν χωράφια, περιβόλ'α, και δεντρόκηποι, συμβάλλοντας στον έφοδιασμό του πληθυσμού μέ τροφή».¹² Μέχρι να όπερσυνωστισθούν οι μεσαιωνικές κωμοπόλεις γύρω στα τέλη του Μεσαίωνα, ή κηπουρική κι ή γαλακτοκομία άποτελούσαν ένα συνηθισμένο μέρος της οικογενειακής ζωής. Διατηρούνταν κληροί για τήν καλλιέργεια τροφής και κάθε οικογένεια έτρεφε μερικά γουρούνια, κοτόπουλα και μία - δυό άγελάδες, πού μπορούσαν να βοσκήσουν στα βοσκοτόπια. Κι αν ό άκάλυπτος χώρος σπάνιζε, ή ύπαιθρος ήταν εύκολα προσιτή στον κάτοικο της πόλης. «Ακόμα κι ή Άρχαία Ρώμη, μέ τό 1 έκατομμύριο κατοίκους της», παρατηρούν οι Λύντς και Ρόντγουϊν, «διατηρούσε μία φανερή σχέση μέ τήν ύπαιθρο πού τήν περιτριγύριζε. Μπορούσε κανείς να περπατήσει εύκολα άπ' τή μία συνοικία στην άλλη ή άπ' τό κέντρο στην ύπαιθρο».¹³

Τό χτυπητό χαρακτηριστικό του προκαπιταλιστικού άστικού μοντέλου είναι ότι έπηρεάστηκε από έξω - άστικούς παράγοντες. Περιορισμένο άπό μία μεταφυσική ή ανθρώπινη έστία, κατευθύνει τό έμπόριο και τήν παραγωγή σε στόχους διαφορετικούς άπ' τά ίδια. Στις άσιατικές πόλεις, αυτή ή έστία μπορεί να 'ναι οι Θεοί, μία θρησκευτική κοσμολογία ή ό Θεοποιημένος μονάρχης και κρατικός γραφεοκράτης στην π ό λ ι ν, ή έστία σρέφεται κατάφωρα στην ανθρώπινη κοινότητα και βρίσκει έκφραση στον κεντρικό ρόλο πού δίνεται στην ά γ ο ρ ά και στη μεσαιωνική κωμόπολη, ή άστική έστία μετατοπίζεται στο σπίτι, παρά τήν άξανόμενη σημασία του παζαριού. Ός τούς όψιμους μεσαιωνικούς χρόνους, ή

ἀστική ανάπτυξη όχι μόνο περιορίζεται, φυσικά και κοινωνικά, ἀπ' τή γη, ἀλλά και τὰ κριτήρια τοῦ σχεδιασμοῦ τῆς καθοδηγοῦνται: ἀπό θρησκευτικούς, πολιτικούς, ἢ καθαρά ἀνθρώπινους ὑπολογισμούς. Μπορεῖ κανεὶς νά βρῆσκει αὐτά τὰ κριτήρια καταπιεστικά ὑπερτροφικά, ἐξαιτίας τῆς ὑπεροχῆς πού δίνουν στήν πολιτική καί τήν ἐκκλησιαστική ἐξουσία· ἀλλά σπάνια οἱ προκαπιταλιστικές πόλεις εἶναι ἀσχημες, ἐξαιτίας τῆς φανερῆς ἔλλειψης αἰσθητικῶν ἀξιών. Ὅσο καταπιεστική κι ἂν εἶναι ἡ ὑπερτροφία τέτοιων ἀστικῶν περιβαλλόντων, αὐτά ἐλκύανε ξεκάθαρα τὰ αἰσθήματα τοῦ κάτω τοῦ κῆς πόλης — στήν π ὅ λ ι ν καί τήν ἐλεύθερη μεσαιωνική κωμόπολη, συνέθηκε τό ἴδιο μέ τήν ἄμεση συμμετοχή του στά κοινά — κι ἐπιβάλλανε ξεκάθαρα αἰσθητικά ὄρια στόν καταστροφικό ἐγωϊσμό, πού ἐμελλε νά γεννήσει ἀργότερα ἡ ἀστική ἀγορά.

Κάποιο εἶδος πολεοδομικοῦ σχεδιασμοῦ σίγουρα γίνεταν ἀρχικά, ὅπως ἔχουμε παρατηρήσει, ἀπ' τοὺς ἱερεῖς καί τοὺς πολεμιστές· ἀργότερα ἀπ' τοὺς ἀρχιτέκτονες καί τοὺς μηχανικούς. Ἀλλά στήν περίπτωση τῶν τελευταίων, συναντᾶμε — όχι λιγότερο ἀπ' ὅτι ἀνάμεσα στοὺς ἱερεῖς — μιᾶ ἰσχυρή ἔμφαση σέ θρησκευτικούς ἢ μεταφυσικούς ὑπολογισμούς, πού ὁ Ἀλεξάντερ Τσόνις περιγράφει, μᾶλλον ἀστοχα, σάν «ἀνορθολογικό σχεδιασμό», σέ ἀντιδιαστολή μέ τό σύγχρονο «ὀρθολογικό» ἀστικό μοντέλο. Ὡστόσο, γιά νά ἴμαστε δίκαιοι θά μπορούσε νά εἰπωθεῖ ὅτι ὁ «πολεοδόμος» τῆς προκαπιταλιστικῆς πόλης ἀκολουθοῦσε μιᾶ δική του ὀρθολογικότητα. Οἱ στόχοι του καθορίζονταν όχι μόνο ἀπό λειτουργικούς ὑπολογισμούς, ἀλλά καί ἀπό κανόνες ἀρμονίας, ἰσορροπίας, κι ὀμορφιάς, πού πηγαῖζαν ἀπό κοσμολογικές ἢ φιλοσοφικές εἰκασίες. Ἄπ' τὰ λίγα πού ξέροουμε γιά τόν Ἰππόδαμο, τόν πρῶτο, ἴσως, ἐπαγγελματίαν «πολεοδόμο» τῆς ἀρχαιότητος, στόν ὁποῖο ὁ Ἀριστοτέλης ἀπόδινε λαθεμένα τήν ἀνακάλυψη τοῦ ἐσχαρσειδοῦς ὀρθογωνίου χωροδιαγράμματος, μᾶς φαίνεται περισσότερο σάν ἕνας μυστικιστής Πυθαγόρειου τύπου, παρά σάν τό λειτουργικιστῆ σχεδιαστῆ πού συναντᾶμε τόσο συχνά τήν ἐποχή μας. Ὁ Ἰππόδαμος ἦταν παθιαμένος μέ τή συνοχή πού πρόσφεραν οἱ τράδες. Ἡ γῆ χωρίζεται, ὅπως μᾶς λέει ὁ Ἀριστοτέλης, «σέ 3 μέρη, ἕνα ἱερό, ἕνα δημόσιο κι ἕνα ἰδιωτικό: τό πρῶτο προοριζόταν γιά νά συντηρεῖ τήν πατρογονική λατρεία τῶν Θεῶν, τό δεύτερο γιά τή συντήρηση τῶν πολεμιστῶν, καί τό τρίτο ἦταν βιοκτησία τῶν ἀγροτῶν».¹⁴

Ἄν ἐξαιρέσουμε τοὺς ἐμφορούμενους ἀπό πρακτικό πνεῦμα Ρωμαίους, αὐτός ὁ τρόπος σκέψης κατευθύνει τήν πολεοδομία ὡς τήν Ἀναγέννηση.

Αὐτή ἡ σκέψη, συγκεντρώνεται, ὅλο καί περισσότερο, σέ εἰδικά οἰκοδομήματα καί συνοικίες μᾶλλον, παρά στήν πόλη σά σύνολο, ἀντανakλώντας τήν ἐπιμεριστική δικαιοσύνη καί τήν ἐξατομί-

κευση, που σημάδεψαν τη μετάβαση στη σύγχρονη εποχή. Ἀλλά θρησκευτικοί και κοσμολογικοί ἀρχιτεκτονικοί κανόνες ἀμιδλώνουν αὐτή τὴν ἀνάπτυξη καὶ ἀνακόπτουν τὸν ὑποβ:θασμιό τῆς πόλης σ' ἕνα ἀπλό χῶρο ἐμπορίου καὶ ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τρόνις: «Πολλοὶ ἀρχιτέκτονες τοῦ Μεσαίωνα καὶ τῆς Ἀναγέννησης συμεριζόνταν τὴν πίστη ὅτι οἱ ἐκκλησίες καὶ ἄλλα κτίρια ἔξειδικευμένων λειτουργιῶν, θάπρεπε νὰ σχεδιάζονται σύμφωνα μὲ κανόνες ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπ' τὸ «Θεῖκό μοντέλο»... Κι οἱ δυὸ περίοδοι ἀπαιτοῦσαν τὴ διαμόρφωση ὀρισμένων κτιρίων σύμφωνα μὲ ἀπόλυτους κανόνες, ποὺ δημιουργοῦνται καὶ καθορίζονται ἀπ' τὸ Θεό. Ὅπως ὁ Θεός θεωροῦνταν στοὺς Μεσαιωνικοὺς Χρόνους σάν τὸ Ἀρχιτέκτονα τοῦ Σίμπαντος, «ELEGANS ARCHITECTUS», στοὺς κανόνες τοῦ ὀροῦοῦ ὀφειλε νὰ ὑπακούει ὁ ἄνθρωπος σὰ σχεδιαστής, ἔτσι καὶ στὴν Ἀναγέννηση ὁ ἀρχιτέκτονας θεωροῦνταν σάν «ἡμίθεος» («COME SEMIDEI»), ὅταν συμμορφωνόταν μὲ τὰ δημιουργήματα τοῦ Θεοῦ. Συνακόλουθα, οἱ ἀρχιτεκτονικοὶ κανόνες ἀναμιένοταν νὰ ἐγκαθιδρύσουν τὸ σύνδεσμο ἀνάμεσά στο προτόν τοῦ σχεδίου καὶ τὸ θεῖκό του μοντέλο. Ἐπομένως, οἱ ἀρχιτεκτονικὲς ἔρευνες ἀποβλέπανε στὴν ἐκπλήρωση δυὸ καθηκόντων: τὴν ἐξακριβωση τῆς δομῆς τοῦ θεῖκοῦ μοντέλου καὶ τὴν ἐπινόηση τῶν μέσων γιὰ τὴν ἐφαρμογή του στὰ προϊόντα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ἐνα προτόν σχεδίου εἶναι «ἀληθινό» ἢ «ἀρμονικό» ἢ «τέλειο», ἂν ἔγινε «σμφωνο μὲ τὸ μοντέλο», ἂν συμφωνεῖ μὲ τὸ ἱερό πρωτότυπο».15

Μὲ μιὰ ἔννοια, αὐτὴ ἡ προσέγγιση καθοδηγοῦσε αὐθόρμητα τὴν ἀνάπτυξη τῆς πόλης σὰ σύνολο. Ἡ ἴδρυση μιᾶς πόλης ἦταν μιὰ ἱερὴ πράξη καὶ, στὸ μέτρο ποὺ ἡ πόλη ἦταν χτισμένη γύρω ἀπ' τὸ ναό, ἀποτελοῦσε ἀρχικά ἱερὴ περιοχή. Αὐτὸ δὲ σήμαινε ὅτι ὁ οὐρπαντισμός στεροῦνταν κοσμικὲς διαστάσεις: πραγματικά, ὁ σταδιακός διαχωρισμός τοῦ ἱεροῦ ἀπ' τὸ κοσμικό (ποὺ ἀντανακλόουνταν ἤδη συνειδητὰ στὰ πραγματιστικά χαρακτηριστικά τῆς τριάδας τοῦ Ἰσπύδαμου) εἶναι ἕνας σημαντικὸς δείκτης τῆς σταθερῆς ταύτισης τῆς πόλης μὲ ἐμπορικὸς σκοποὺς. Ὡστόσο, ἀκόμα καὶ ἀπ' τὴν ἀποψη τῆς κοσμικῆς τῆς πλευρᾶς, ἡ πρώιμη πόλη ἀποκάλυπτε τὴν ἐπίδραση τῆς ὑπάθερου πάνω στίς πόλεις, τῶν ἀγροτικῶν ἐπιδιώξεων πάνω στόν οὐρπαντισμό — ὅχι: μόνο ἀπ' τὴν ἀποψη τῶν κήπων ποὺ καλλιεργοῦσαν οἱ χειρῶνακτες, ἀλλά καὶ τῆς περιμέτρου καὶ τοῦ χωροδιαγράμματος τῆς πόλης. Τὸ ὀρθογώνιο σχῆμα τῆς ἐσχαροειδοῦς πόλης ἀκολούθησε τὴ «λογικὴ τοῦ ἀπότρου» ἢ κυκλικὴ μορφή τοῦ οἰκισμοῦ, τὴ λογικὴ τοῦ βοσκοτόπου, γιὰτὶ ὁ κύκλος εἶναι «μιὰ ἰδανικὴ μορφή γιὰ τὸ μάντρωμα τῶν ζῶων», περιφράζοντας «ἕνα μᾶξιμουμ γῆς μ' ἕνα μίνιμουμ φράχτη».16 Οἱ Ρωμαϊκὲς πόλεις σχεδιάζονταν τελετουργικά κάτω ἀπ' τὴν καθοδήγηση τοῦ ἱερατείου. Τὸ ἄποτρο ποὺ διέγραφε τὴν περίμετρο τῶν τειχῶν

καί τό σύστημα τῶν 4 τετραγώνων τῆς πόλης, μέ μεγαλύτερους καί μικρότερους ὄρους ἀπό τήν ὀρθή γωνία μεταξύ τους, εἶχε μιᾶ ἀγροτική, θρησκευτική σημασία. Ἡ κοσμοκοποίηση αὐτῶν τῶν τεχνικῶν κι ἡ μετατροπή τους σέ οικονομικά, στρατιωτικά, καί διοικητικά κριτήρια τῆς πολεοδομίας, εἶναι μιᾶ μεταγενέστερη ἀνάπτυξη. Αὐτή ἡ ἀνάπτυξη ἀντανάκλα τόν ὄλο καί μεγαλύτερο διαχωρισμό τοῦ κοινωνικοῦ ἀπ' τό ἱερό, τῶν ξεχωριστῶν κι αὐξανόμενα ἀνταγωνιστικῶν κοινωνικῶν συμφερόντων ἀπό μιᾶ ἐσωτερικά συνεκτική κοινωνική ζωή.

Στήν Εὐρώπη, ἀπ' τήν ὀψιμη Ἀναγέννηση καί μετά, ἡ διαίκασις κοσμοκοποίησης ἐπιταχύνθηκε σάν ἀπόηχος τῆς αὐξανόμενης ἐπέκτασης τοῦ καπιταλισμοῦ. Στό βαθμό πού ὁ πλοῦτος κι ἡ κοινωνική δύναμη ἀρχισαν νά ἰδιωτικοποιοῦνται ὁλοένα καί περισσότερο, ἡ ἀρχιτεκτονική ὀπτική μετατοπίστηκε, σύμφωνα μέ τήν ἐξαιρετική διατύπωση τοῦ Τσόνης, «ἀπ' τήν ἀντικατόπτριση τοῦ μυστικοῦ χάρτη τῆς «Οὐράνιας Πόλης», στή δημιουργία τῆς συγκεκριμένης πραγματικότητας ἐνός «Εὐχάριστου Ἀντικειμένου». Στερούμενος ὁποιαδήποτε καθοδήγησης «ἀπό μιᾶ ὑπερανθρώπινη φόρμουλα συμπαντικῆς τάξης, ὁ σχεδιαστής ἔπρεπε νά ψάξει μέσα στίς ἐπιθυμίες τοῦ ἀτόμου. Ἄν οἱ ἐπιθυμίες τοῦ ἀτόμου συνιστοῦσαν ἀταξία, τότε ἡ ἀταξία γινόταν θεκτή σάν ὁδηγός στήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς τοῦ προϊόντος τοῦ σχεδίου».¹⁷

Σέ ἀρχιτέκτονες ὅπως ὁ Περῶ, τό οἰκοδομικό σχέδιο ἀπόκτησε μιᾶ αὐξανόμενα ψυχολογική κλίση, ἕνα θέμα ἀριστοκρατικοῦ γούστου καί τρόπων. Ἐνα αἰῶνα ἀργότερα, στό ἔργο τοῦ Λοντόλι, ἡ ἐμφαση μετατοπίζεται στήν οἰκοδομική ἀποτελεσματικότητα, πού σημαδεύει μᾶλλον μιᾶ συνέχεια τῆς ὀψιμῆς Ἀναγέννησης, παρά μιᾶ ρήξη μ' αὐτή. Χαρακτηριστικά (καί πρὸς τρόμο τῶν Ρωμαίων τοῦ 18ου αἰῶνα) ὁ Λοντόλι εἶχε ἐκφράσει μεγαλύτερο θαυμασιό γιά τούς ὑπνόμους τῆς Ρώμης, παρά γιά τό σκευοφυλάκιο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Πέτρου, πού θεωρεῖ σάν τό χειρότερο κτίριο τῆς πόλης. Στήν πραγματικότητα, ὁ Λοντόλι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τσόνης, «σημαδεύει ὄχι μόνο τήν περίοδο τῆς ὀρθολογικοποίησης τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἀλλά καί τό τέλος τῆς περιόδου τοῦ «ἐξαλογίζομένου νοῦ», τό τέλος τῆς σύνοπτης περιόδου ὅπου τό ἄτομο θεωροῦνταν ὅτι εἶχε χειραφετηθεῖ ἀπ' τήν ἐξουσία. Ὁ Λοντόλι σημαδεύει ἐπίσης τό τέλος τῆς περιόδου ὅπου αἱ ἀρχιτεκτονικές θεωρίες θεωροῦσαν ὅτι τό σχέδιο ἐνός κτιρίου καθορίζεται ἀπό μιᾶ σειρά ἀ ν ε ξ ἄ ρ τ η τ ω ν στόγων, εἴτε πρόκειται γιά τήν Βιτρουβιανή τριάδα («Ἀνεση, Καλαισθησια καί Διάρκεια») ἢ γιά τή διανομή τοῦ Περῶ ἀνάμεσα σέ «Θετικές» καί «Ἀυθαίρετες» ζῆεις».¹⁸

Ἀπό καί καί πέρα, ἡ ἀρχιτεκτονική κι ὁ θεωρητικός της καρπός, ἡ πολεοδομία, ἐμελλε νά κυριαρχηθοῦν ἀπ' τήν οἰκοδομι-

κή αποτελεσματικότητα και τό λειτουργικισμό. Ἡ «Καλαωθησία» ἐνυπήρχε στήν ἱκανότητα τοῦ προϊόντος τοῦ σχεδίου νά διευκολύνει τοὺς στόχους πού ἡ κοινωνία, εἰδικά ἡ ἀστική οἰκονομία τῆς ἀγορᾶς, καθόριζε γιά ἓνα κτίριο ἢ μιὰ πόλη. Μποροῦμε νά προσπεράσουμε τίς διάφορες φάσεις τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἱστορίας μετά τό Διαφωτισμό, ἀπ' τόν «ὀρθολογισμό» τῆς ὀφελιμιστικῆς ἐποχῆς ὡς ἐκεῖνο τῶν Μοντερνιστῶν, γιά νά ἐπικυρώσουμε αὐτούς τοὺς στόχους. Οἱ ρομαντικές περίοδοι, ἐμπνευσμένες ἀπ' τό Ρουσσώ καί τό Ράσκιν, ἦταν διαλείμματα σέ μιὰ πολύ πλατύτερη ἀνάπτυξη, πού ὑποβίβασε τοὺς σκοπούς σέ μέσα, τόν διαλογιζόμενο νοῦ σέ πραγματιστικό, τό μεταφυσικό σέ ὑποτελή. Γιά τόν προκαπιταλιστικό ἢ μεταφυσικό νοῦ, τό σχέδιο ἦταν ὁ ὑπὲρ της θεϊκῶν ἢ ἀνθρώπινων στόχων» θεμελιακά, ἦταν τό μέσο ἐκφρασης καί ἐνίσχυσης τῆς συνοχῆς τῆς κοινότητος. Στήν ἀρχαϊκή (τήν «προ - ὀρθολογική» τοῦ Τσόνις) ἐποχή, ἡ ἀποτελεσματικότητα καί ἡ λειτουργία δέν εἶναι αὐτοσκοποί: «Δοσιμένης τῆς ἀνασφάλειας, τῶν μεγάλων κινδύνων, τῆς διανοητικῆς ἱκανότητος, καί τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου, σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τά μέσα ἐπηρεαζοῦν τῆς παραγωγῆς εἶναι φτωχά, τά μέσα διατήρησης τῶν προϊόντων στοιχειώδη, καί τά μέσα μεταφορᾶς τῶν προϊόντων πολύ ἀναποτελεσματικά, ὁ προ - ὀρθολογικός ἀνθρώπος δ ἐ ν κάνει οἰκονομία. Δημιουργεῖ συνθήκες κάτω ἀπ' τίς ὁποῖες ἡ διακίμηση τῶν διαθέσιμων ἀγαθῶν δέν ἐπιτρέπει ἐχθρότητα, ἐπιθετικότητα ἢ καταπίεση, μεταξύ ἀνθρώπινων ὄντων πού ἀνήκουν στήν ἴδια κοινωνική οἰκονομία». Ἔτσι ἡ τάξη τοῦ ἀνθρώπινου περιβάλλοντος εἶναι ἡ προβολή τῆς μὴ καταπιεστικῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης, πού πρέπει νά διατηρηθεῖ μέ ὁποιαδήποτε θυσία.¹⁹

Μέ τήν ἀνάπτυξη τῆς καπιταλιστικῆς βιομηχανίας, ἰδιαίτερα στόν τωρινό αἰῶνα, ἡ ἀποδοτικότητα, τό μεωμένο κόστος, καί ἡ ἀπόλυτη λειτουργική χρησιμότητα γιά χάρη τῶν συμφερόντων τῆς ἀγορᾶς, γίνονται τά καθολικῆς σημασίας κριτήρια γιά τήν ἐκτίμηση τῆς ἐπιτυχίας ὁποιασδήποτε ἐπιχείρησης, εἴτε οἰκονομικῆς εἴτε αἰσθητικῆς. Ἡ σύγχρονη ἀρχιτεκτονική καί πολεοδομία μεταφράζουν αὐτά τά ἱστορουμενταλιστικά* κριτήρια σέ κανόνες ὁμορφίας καί ἀστικῆς πληρότητας. Ἡ περιγραφή τῆς πόλης ἀπ' τόν Λέ Κορμπυζιέ σάν «ἐργαλεῖο» καί ἡ ἀπόψη τοῦ Φράνκ Λόυντ Ράιτ γι' αὐτή σάν «τῆ μόνη δυνατή, ἰδανική μηχανή», εἶναι ἓνας τέλειος συνδυασμός, παρά τήν ἐκφρασιμένη ἀντίθεση τοῦ Ράιτ ἀπέναντι στό ἔργο τοῦ Λέ Κορμπυζιέ. Ἐἴτε συνειδητά εἴτε ὄχι, τό σχέδιο ὑποσασιοποιεῖται ὄλο καί περισσότερο σά μέσο παρὰ γνῶρισης τῶν κοινωνικῶν

* Σ.τ.Ε. Πόσ χρησιμεύουν ἀ π ρ ὶ ὀ ρ ἰ σάν ὄργανα.

σχέσεων πού ανααιρούν τούς πιό ὀρθολογικούς στόχους του, κι αὐτό γίνεται μέ τήν προέκταση τῆς ἀνορθολογικότητας τῆς κοινωνίας μέσα στό ἀρχιτεκτονικό σχέδιο. Συνακόλουθα, τὰ πάλαιοπρακτικά σχέδια ὑπονομεύονται ἀπ' τῆς ἴδιες ἀκροθῶς τίς κοινωνικές σχέσεις, τῶν ὁποίων τά ἀσχημα ἀποτελέσματα ἔχουν σά στόχο νά μετριάσουν. Ὅπως ἡ γαρνιτούρα, αὐτά τά ἀρχιτεκτονικά σχέδια λειτουργοῦν σάν τό καπάκι ἐνός ὑπονόμου. Ὁ πεσοπισμός τοῦ Τσόβις γιά τό μέλλον τοῦ μοντερνισμοῦ σέ μιὰ ἐμφυτα καταπιεστική κοινωνία εἶναι ἀλάθητος: «Οἱ ὀρθολογιστικοί ἀκροβατισμοί τοῦ Μοντερνιστικοῦ Κινήματος καταρρέουν. Οἱ ἀντιφάσεις ἀνάμεσα στήν ἀποδοτικότητα τῆς παραγωγῆς καί τήν ἐπέκταση τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἀσυμβίβαστες. Συνακόλουθα, ἡ ὀπτική μορφή ἀποκτάει τή δύναμη νά καταναλώνεται σάν ἀξία κ α θ α υ τ ῆ κι ὄχι γιά χάρη τῆς ἀπόκτησης ὠφελειῶν. Τό λεγόμενο κίνημα Πόπ πού δημιουργεῖται (ἀναφέρομαι στήν ἀρχιτεκτονική, στήν τέχνη τό φαινόμενο εἶναι πιό περίπλοκο), δέν ἀντανακλᾷ οὔτε τίς ἀξίες τοῦ κ α τ α ν α λ ω τ ῆ, οὔτε τό στυλ του. Ἐπιβάλλει: τίς ἀξίες τῆς κατανάλωσης, τῆς κατανάλωσης σάν ὠφελιμότητας. Μέ ἄλλα λόγια, ἐκφράζει γιά μιὰ ἀκόμα φορά τά χαρακτηριστικά τῆς σημερινῆς ὀργάνωσης τῆς ἐξουσίας».²⁰

Ἡ ἐκφρασμένο ἀπερίφραστα: Ὁ Μοντερνισμός καί τό κίνημα Πόπ γίνονται ἐμπορεύματα.

Στήν περίπτωση τῆς πολεοδομίας, αὐτός ὁ ὑποβιβασμός τῆς κοινότητος καί τῶν ἀνθρωπίνων ἀξιών σέ ἐμπορεύματα, παίρνει τίς διαστάσεις μιᾶς τεράστιας περιβαλλοντολογικῆς τραγωδίας. Ἀντίθετα μέ τήν ἀρχιτεκτονική, πού ἀσχολεῖται μ' ἕνα μόνο κτίριο ἢ συγκρότημα κτιρίων, ἡ πολεοδομία τείνει: νά ἐπηρεάζει τό γενικό περίγυρο τοῦ κατοίκου τῆς πόλης. Ὡς τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα, οἱ ἀπόπειρες συστηματικῆς ἀνοικοδόμησής παλιῶν πόλεων ἢ σχεδιασμοῦ νέων, ἦταν, στό μεγαλύτερο μέρος τους, ἀπομονωμένα σχέδια ἢ τό πολύ, οὐτοπικά ὁράματα τῶν ὁποίων ἡ ὑλοποίηση σπάνια ξεπερνοῦσε τά ὄρια τῆς πειραματικῆς προσπάθειας.

Τά σχέδια τοῦ Λ' Ἀνφάν γιά τήν Οὐάσιγκτον κι ἡ καινούργια μακέττα τοῦ Παρισίου τοῦ Χάουσιμαν, ἀντιπροσωπεύουν, στήν καλύτερη ἢ τή χειρότερη περίπτωση, σπάνια προγράμματα ἀντιμετώπισης τῶν πόλεων σά σύνολο. Οἱ περισσότερες πόλεις τῆς Εὐρώπης καί τῆς Ἀμερικῆς ἐγκαταλείφθηκαν ἀπλῶς στό ἔλεος τοῦ νέου συστήματος τῆς «ἐλεύθερης ἐπιχείρησης», μέ συνέπεια: ἄποτελέσματα πού ἔχουμε ἤδη περιγράψει.

Γενικά, τά πρῶτα θέματα πρός τήν πολεοδομία, συνίσταντο σέ νομοθετικά μέτρα καί ρυθμίσεις γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν φοβερῶν συνθηκῶν ὑγιεινῆς, πού εἶχε γεννήσει ἡ Βιομηχανική Ἐπανάσταση στή διάρκεια τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα.

Αυξανόμενες επιδημίες χολέρας απειλούσαν όχι μόνο τις φτωχότερες συνοικίες της πόλης, αλλά και τις πλούσιες, κι αυτές θα μπορούσαν να τεθούν κάτω από έλεγχο μόνο με συνειδητές προσπάθειες δελτίωσης της αστικής υγιεινής και των συνθηκών διαβίωσης. Η δεκαετία του 1840 υπενθύμισε στην Ευρωπαϊκή μπουρζουαζία ότι διέθετε ένα ανυπότακτο, αυξανόμενο ταξικά συνειδητό, προλεταριάτο· συνακόλουθα, στά μέσα του αιώνα, εγκαταστάθηκε μιά περίοδος αστικού πατερναλισμού απέναντι στις εργατικές κατοικίες, όπως μαρτυρούν ή κατασκευή των εργατοπόλεων απ' τό Λουδοβίκο Ναπολέοντα, ή δημιουργία επιδοτούμενων απ' τό Κράτος, «πρότυπων χωριών» γιά τούς Άγγλους εργάτες, κι οί οικισμοί Κρούπ στό Ρούρ. Αυτά τά προγράμματα δέν επηρέασαν αισθητά τίς κατεστημένες πόλεις, ούτε άλλαξαν πολύ τό αστικό τοπίο της Εδρώπης. "Όσο γιά τίς ΕΠΑ, ο Μέλ Σκώτ παρατηρεί, δικαιολογημένα, ότι ήδη από «κείνη τήν δύσνηρή δεκαετία, πού αποκαλείται τώρα ειρωνικά «Χαρούμενη Δεκαετία του '90», υπήρχαν ελάχιστα Άμερικάνοι άστοί, πού θά προσυπόγραφαν τήν πίστη ή τήν έλπίδα, ότι δλόκληρες πόλεις και μητροπολιτικές περιοχές μπορούν ν' άναπτυχθούν και ν' άνανεωθούν μέ μιά συνεχή διαδοχική λήψη αποφάσεων, βασισμένων σέ μακροπρόθεσιο σχεδιασμό».²¹

"Όχι ότι δέν υπήρχαν τέτοια προγράμματα ή ότι δέν έβρισκαν μιά κάποια ύποστήριξη ανάμεσα σέ τομείς της Άγγλικής και της Γαλλικής εργατικής τάξης, πού 'ταν τά μεγαλύτερα θύματα της άπερίσκεπτης άστικοποίησης των άρχων του 19ου αιώνα. Αυτά τά σχέδια, διατυπωμένα πρωταρχικά απ' τούς λεγόμενους ούτοπικούς σοσιαλιστές όπως ο Ρόμπερτ Όουεν κι ο Σάρλ Φουριέ, δραματίστηκαν μιά καθολική αναδιάρθρωση της αστικής ζωής, πάνω στη βάση της συγχώνευσης της πόλης μέ τήν ύπαιθρο και της βιομηχανίας μέ τή γεωργία. Τό ιδανικό χωριό του Όουεν εξηγήθηκε μέ μεγάλη λεπτομέρεια: θά χτιζόνταν «οίκοδομικά τετράγωνα πού θά στέγαζαν γύρω στά 1.200 άτομα τό καθένα και θά περιβάλλονταν από μιά έδαφική έκταση, από 1.000 — 1.500 στρέμματα». Τό χωριό θά διέθετε ένα κεντρικό κτίριο μέ μιά δημόσια κουζίνα, ένα νηπιαγωγείο κι άθουσα διαλέξεων, ένα τόπο λατρείας, «κατοικίες, κυριώς γιά τούς παντρεμένους», «κοιτώνες γιά 6λ2 τά παιδιά πού ξεπερνούσαν τά 2 σέ κάθε οικογένεια ή ήταν πάνω από 3 χρονών» και πάει λέγοντας. Τό Όουενίτικο χωριό πρόβλεπε κήπους, όπου οί εργάτες θά μπορούσαν νά καλλιεργήσουν τήν τροφή τους και, πέρα απ' αυτούς, «κτίρια γιά μηχανικούς και βιομηχανικούς σκοπούς». Όντας ένας αίσθητός ήθικολόγος, ο Όουεν είχε προνοήσει γιά τήν κατήχηση των νέων, γιά ν' άποφρευθεί «ή άπόκτηση, κακών συνηθειών απ' τά παιδιά» και γιά τόν πληθυσμό γενικά, ένα πρόγραμμα κατάρτισης, εργασίας κι εκπαίδευσης «πού θά τούς άπο-

σπούσε από περιττούς πειρασιμούς, και θα συγχώνευε τό συμφέρον και τό καθήκον τους».22

Ο Φουριέ, αντίθετα, δραματίστηκε νέες κοινότητες, πού θα εξαλείφαν τούς περιορισμούς πάνω στην ήδονιστική συμπεριφορά και, φέρνοντας σχεδόν σέ άμηχανία τούς οπαδούς του, επιδίωξε νά έναρμονίσει τίς κοινωνικές σχέσεις μέ βάση τήν ήδονή. Τά περίφημα «φαλανστήριά» του, σάν τό 'Οουενίτικο σχήμα, προσορίζονταν νά συνδυάσουν τή γεωργία μέ τή βιομηχανία, αλλά ο Φουριέ τόνιζε τή συνεργατική ζωή κάτω από μία κοινή στέγη. Αυτή ή στέγη ήταν αρκετά ευρύχωρη. «Μιά φάλαγγα είναι πραγματικά μία μικροσκοπική πόλη», παρατηρούσε ο σχεδιστής τής, «άλλά δίχως άνοιχτούς δρόμους, έκτεθειμένους σέ κάθε αντίξοότητα τής φύσης»· όλα τά μέρη τού κτιρίου μπορούν νά προσεγγιστούν διαμέσου μιας οδού - στοάς πού θρίσκειται στό πρώτο πάτωμα. . . . στά τέρματα αυτής τής «όδου», θαυμάσια σχεδιασμένοι διάδρομοι, στηριζόμενοι σέ κολώνες ή δχι, ανάλογα μέ τήν περίπτωση, πού άερίζονται και ζεσταίνονται· όλο τό χρόνο, προσφέρουν σίγουρη, ζεστή κ: άρμονική επικοινωνία μ' όλα τά μέρη τού κτιρίου και τούς βοηθητικούς του χώρους».23

Η έμφαση στό έργο τού Φουριέ δίνεται στην άρμονία, στην ήδονή, και τήν άνεση. Κάθε λεπτομέρεια τής ζωής προσδιορίζεται ξεκάθαρα: ο άριθμός τών κατοίκων κάθε φάλαγγας (1.620), πού βασίζονται στην ιδέα τού Φουριέ γιά μία «πλήρη οικιλία χαρακτήρων» ή αναλογία τών φύλων, ή διανομή τών κερδών, τό χωροδιάγραμμα τών δωματίων, τών τραπεζαριών, τών βιβλιοθηκών, τών εργαστηρίων κλπ. Ο Φουριέ, σάν παιδί τού Διαφωτισμού, ήταν, μέ τόν τρόπο του, ένας λεπτολόγος επιστήμονας, ένας γνήσιος κοινωνικός Νευτώνας, πού δικτύωσε μία ολοκληρωμένη κοσμολογία γιά τήν αντικατάσταση τής τάξης τής εποχής του. Άνάμεσα στους ουτοπιστές, είναι άξεπέραστος στόν πλοΰτο τής φαντασίας του, στή συνοχή πού προσπάθησε νά δώσει στό σχέδιό της, και στίς άξιοσημείωτα άπελευθερωτικές αντιλήψεις πού προώθησε σχεδόν σέ κάθε σφαίρα τής κοινωνικής και προσωπικής δραστηριότητας.

Τέτοιες άνοικοδομητικές ιδέες άρχισαν νά χάνουν τή σημασία τους καθώς οι εργατικές ενώσεις άναγνωρίστηκαν έπίσημα στό τελευταίο μέρος τού 19ου αιώνα κ: άπομοίωσαν όλο και περισσότερο τίς εργαζόμενες τάξεις στην κοινωνική τάξη. Οι οικονομικοί και πολιτικοί άγώνες, διεξαγόμενοι βασικά μέσα στό κατεστημένα πλαίσια, άρχισαν ν' άποκτούν ύπεροχή πάνω σέ ιδέες γιά θεμελιακή κοινωνική άλλαγή, παρά τήν άνειλικρινή άποσίωση τών εργατικών κομμάτων στό όνειρο μιας νέας κοινωνίας. Έπιπλέον, αυτές οι άνοικοδομητικές αντιλήψεις ύποστήκανε μία έντυπωσιακή θεωρητική άνάσχεση μέ τή διάδοση τού Μαρξισμού στην Ευρωπαϊκή ήπειρο. Σάν ένα σύστημα «έπιστημονικού σοσιαλισμού», ή Μαρξιστή κριτι-

κή διαχώρισε προσεχτικά τόν έαυτό της άπ' τούς «ούτοπικούς» της προδρόμους. Τό ζήτημα του ούρμπανισμού άρχισε νά παραμερίζεται. 'Ο Φρήντριχ Έγγκελς, στό «Ζήτημα της Κατοικίας» (1872), ύποτίμησε άποφασιστικά κάθε προσπάθεια διατύπωσης νέων σχεδίων για τήν πόλη καί τή στέγαση της έργατικής τάξης, προτού νά γίνει μιá σοσιαλιστική επανάσταση. Βασισμένη σέ Γερμανικό ύλικό, ή έργασία του Έγγκελς πραγματοποιούσε μιá σειρά άπό δηκτικές κι ούσιαστικές κριτικές στις άπόπειρες άκινήτοποίησης των Γερμανών έργατών σέ μόνιμους τόπους κατοικίας, καί μείωσης του μισθοδότης διαιμέσου της παροχής κήπων για τήν καλλιέργεια της τροφής τους. 'Ο Έγγκελς συνδέει, άξιόπαινα, τίς άπόψεις του μέ τίς πιό ζωτικές συλλήψεις του Όουεν καί του Φουριέ: για νά λυθεί τό στεγαστικό πρόβλημα — καί, θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε, τό άστικό πρόβλημα στό σύνολό του — ό Έγγκελς ύποστηρίζει ότι πρέπει ν' άποκεντρωθούν οι μεγάλες πόλεις καί νά ξεπεραστεί ή αντίθεση άνάμεσα στην πόλη καί τήν ύπαιθρο.²⁴ Άλλά μέ τόν έκχυδαισμό του Μαρξισμού καί τή μεταμόρφωσή του σέ μιá παντοδύναμη πολιτική ιδεολογία, άκόμα κι αυτή ή παράδοση έξαφανίστηκε σιγά-σιγά στά παρασκήνια. Μετά τή δημοσίευση του έργου του Έγγκελς, τά προβλήματα του ούρμπανισμού δέν αντιμετώπιστηκαν ξανά σοβαρά άπ' τή Μαρξιστική θεωρία κι ή ιδέα της άποκέντρωσης, άκόμα κι όταν εξετάζεται άπό Μαρξιστές, άπορρίπτεται σάν «ούτοπικός» παραλογισμός.

'Ο Μπενέβολο, άρκετά δικαιολογημένα, χαρακτηρίζει τήν επανάσταση του 1848 στην Εύρώπη σά μιá άποφασιστική καμπή του διαχωρισμού του άνοικοδομητικού τεχνικού σχεδίου άπ' τίς ρίζες του μέσα σ' ένα πλατύτερο λαϊκό κίνημα για κοινωνική άλλαγή. Οι Όουενίτες, οι Φουριεριστές, κι άλλοι ούτοπικοί σοσιαλιστές δέν περιορίστηκαν άπλώς στό νά κρατήσουν στα χαρτιά τίς ιδέες τους για ιδανικές πόλεις, άλλα ήταν άκτιβιστές, που προπαγάνδιζαν υπέρ της πρακτικής ύλοποίησης των αντίληψεών τους. Στη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, τό σχέδιο ένωνε τή θεωρία μέ τήν πράξη. 'Η επανάσταση του 1848 κατέστρεψε κάθε μύθο ότι ή άστική κρίση θά μπορούσε νά λυθεί άπλώς μέ τήν καλή θέληση, τήν ήθική πειθή, καί τήν εύσπλαχνία της άρχουσας τάξης. Τό μέλλον του σχεδίου, σάν αναπόσπαστου μέρους της κοινωνικής άνάλυσης, έξαρτιόταν σοβαρά άπ' τό βαθμό στον όποίο τά άνοικοδομητικά ιδανικά θά μπορούσαν ν' άποσιωθούν άκέραια στό επαναστατικό κίνημα της περιόδου. 'Η επίδραση της Μαρξιστικής ιδεολογίας άπόκλεισε σέ μεγάλο βαθμό αυτή τήν άνάπτυξη. Όπως παρατηρεί ό Μπενέβολο, «'Ο Μαρξιστικός Σοσιαλισμός, θέλοντας νά εξηγήσει τήν Έπανάσταση του 1848 καί τήν άπτυχία της μέ άυστηρά πολιτικά κριτήρια, τόνισε τίς αντιφάσεις του προηγούμενου κινήματος, άλλα

λησιμόνησε δλότελα τό συνδετικό κρίκο ανάμεσα στίς πολιτικές τάσεις καί τίς πολεοδομικές, πού μολονότι είχε διατυπωθεί μέ υπεραπλοποιημένους δρους, είχε προηγούμενα διατηρηθεί σταθερά».

Η συντριπτική οικονομική έμφραση τού Μάρξ στήν πάλη ανάμεσα στή μισθωτή εργασία καί τό κεφάλαιο, έθαψε σχεδόν δλοκληρωτικά όποιοδήποτε άστικό ζήτημα. «Από κείνο τόν καιρό καί μετά, ή πολιτική θεωρία έτεινε σχεδόν πάντα νά υποτιμάει τήν ειδικευμένη έρευνα καί πειραματισμό, καί προσπαθούσε ν' άφομοιώσει τίς προτάσεις γιά μερική μεταρρύθμιση μέσα στή μεταρρύθμιση τής κοινωνίας γενικά. Η πολεοδομία, άπ' τήν άλλη μεριά, άποκλεισμένη άπ' τήν πολιτική συζήτηση, έτεινε νά γίνει, σ' έναν αυξανόμενο βαθμό, μιά καθαρά τεχνική ύπόθεση στήν ύπηρεσία τών κατεστημένων δυνάμεων. Αυτό δέ σήμαινε, όμως, ότι έγινε πολιτικά ούδέτερη* άντίθετα, έντάχθηκε στή σφαίρα έπιρροής τής νέας συντηρητικής ιδεολογίας, πού αναπτυσσόταν εκείνα τά χρόνια, τού Βοναπαρτισμού στή Γαλλία, τών ρεφορμιστικών συντηρητικών* ομάδων στήν Άγγλία, καί τού Βιμαρκικού ιμπεριαλισμού στή Γεοιανία.»²⁵

Έτσι, άπ' τήν άρχή κιόλας, τό σύγχρονο πολεοδομικό κίνημα — πού ή άσθεντική του έναρξη έγινε στή δεκαετία τού 1890, μέ τό σχέδιο τής «κηπούπολης» τού Έμπενέζερ Χάουαρντ — στράφηκε στό σχέδιο σάν ύποκατάστατο τής ριζοσπαστικής κοινωνικής άνάλυσης καί δράσης, γιατί καί τά δυό αυτά πεδία είχαν μονοπωληθεί σέ μεγάλο βαθμό άπ' τό Μαρξισνό σοσιαλισμό. Όπως παρατηρεί ό Φράνκ Φίσερ, ό Χάουαρντ «ένδιαφερόταν λιγότερο άπ' τούς σοσιαλιστές γιά τίς κοινωνικές, οικονομικές, ή, πολιτικές αίτίες τής άστικής μιζέριας. Όντας ειλικρινής ούτοπιστής, συνδύασε δρισμένες ιδέες τού καιρού του σέ μιά ειδική καί δημιουργική σύλληψη, πού έχει καθοδηγήσει από τότε τό μεγαλύτερο μέρος τής σκέψης τών πολεοδόμων. Η κηπούπολη, ή ή ιδέα τού Ισοροπημένου άστικού περιβάλλοντος, ήταν ή άρχική του ιδέα. Άντί ν' άφήνονται ό βιομηχανικές πόλεις νά μεγαλώνουν άπρογραμμάτιστα καί νά ελαττώνουν τόν πληθυσμό τής ύπαίθρου, πρότεινε τήν οικοδόμηση πόλεων πού θά συνδύαζαν τίς κοινωνικές καί πολιτιστικές εύκολίες τής πόλης μέ τήν έπαφή μέ τή φύση πού πρόσφερε τό χωριό. Η «ηλιθιότητα τής άγροτικής ζωής» καί ή «εξαθλίωση τής άστικής ζωής» θ' άποφεύγονταν, έτσι, καί ό δυό. Η «πόλη» καί ή «ύπαίθρος», έγραψε ό Χάουαρντ, «πρέπει νά ζευγαρωθούν καί άπ' αύτή τήν ένωση θά ξεπηδήσει μιά νέα ζωή, μιά νέα έλίτδα, ένας νέος πολιτισμός.»²⁶

Στήν πραγματικότητα, ό Χάουαρντ είχε έπηρεαστεί έντονα

* Σ.τ.Ε. Οι Τόρνες, πού όι διάδοχοί τους διατηρούν τό ίδιο όνομα μέχρι σήμερα.

ἀπ' τὴν σοσιαλιστικὴν ἰδέαν, ἰδιαίτερα ἀπ' τὸ «Ξανακοιτάζοντας τὸ Παρελθόν» τοῦ Μπέλλαμ κι ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Ρώσου ἀναρχικοῦ θεωρητικοῦ, Πέτρον Κροπότκιν. Ἀλλὰ σάν πρακτικὸς ἄνθρωπος, ὁ Χάουαρντ ἀφαίρεσε εὐσιαστικά ἀπ' τὸ σχέδιό του, γιὰ τὸ «πάντρημα» πόλης καὶ ὑπαίθρου, τὰ ἀναρχικά καὶ σοσιαλιστικά του στοιχεῖα. Ἡ κριτικὴ τοῦ κοινωνικοῦ ὀρίζοντα τοῦ Χάουαρντ ἀπ' τὸ Φίσερ δὲν εἶναι λαθεμένη. Εἶναι, πάντως, ἀξιοσημείωτο ὅτι οἱ σοσιαλιστὲς στερούταν ἀνοικοδομητικὸ δραματισμὸν στὸν ἴδιο βαθμὸν πού ὁ Χάουαρντ στερούταν κοινωνικὴ κι οἰκονομικὴ διορατικότητά. Ἀκόμα καὶ μιὰ τόσο μετριοπαθὴς ὁμάδα ὅπως ἡ Φαδιανὴ Ἑταιρεία, δυσφήμισε ἀρχικά τὴν πρότασιν γιὰ τὴ δημιουργία κηπουπόλεων μὲ τόσο ρηχὴ καὶ δογματικὴ φρασεολογία, ὥστε ἀποκάλυψε περισσότερα γιὰ τὴ Βρεταννικὴ σοσιαλιστικὴ νοοτροπία στὴν καμπὴ τοῦ αἰῶνα, παρά γιὰ τὴ δυνατότητα ὑλοποίησης τοῦ σχεδίου τοῦ Χάουαρντ. Μὲ αὐτὰρ εὐρηστικὴ ἱκανοποίηση, τὰ Φ α θ ι α ν ἄ Ν έ α τοῦ Δεκεμβρίου 1898 παρατηροῦσαν: «Τὰ σχέδιά του θὰ ἔταν ἐπικαίρα, ἂν εἶχαν ὑποβληθεῖ στοὺς Ρωμαιοὺς ὅταν κατακτῆσαν τὴ Βρεταννίαν. Ἄρχισαν νὰ σχεδιάζουσι πόλεις, κι οἱ πρόγονοί μας ἔζησαν σ' αὐτὲς μέχρι σήμερον. Τώρα ὁ κ. Χάουαρντ προτείνει νὰ τίς γκρεμίσουμε ὅλες καὶ νὰ τίς ἀντικαταστήσουμε μὲ κηπουπόλεις, πού ἡ κάθε μιὰ τους θὰ ἔναι κτισμένη, ὅπως πρέπει, σύμφωνα μὲ λεπτά, μεγαλόπνοα σχέδια, δημοφιλῆ σχεδιασμένα μὲ κανόνα καὶ διαθήτη. Ὁ δημιουργὸς τους ἔχει διαβάσει πολλοὺς καλοκαταρτισμένους κι ἐνδιαφέροντες συγγραφεῖς, κι οἱ συμπληρώσεις πού κάνει στὰ βιβλία τους εἶναι σὰ σταφίδες μέσα σὸ ἀγευστὸ ζυμάρι τῶν οὐτοπικῶν του σχεδίων. Ἐχομε ἀξιοποιήσασθαι σὸ ἔπακρο τὴν ὑπάρχουσα πόλεις μας, κι οἱ προτάσεις γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν καινούργιων εἶναι περίπου τόσο χρήσιμες, ὅσο θὰ ἔταν τὰ σχέδια προστασίας ἐνάντια σὲ ἐπισκέψεις τῶν Ἀριανῶν τοῦ κ. Οὐέλς».

Ἐπομένως, αὐτὰ τὰ ἀνοῦσια σχόλια δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίσουν ν' ἀναγνωρίσουμε τὰ ὄρια τῆς πρότασιν γιὰ τὴ δημιουργία κηπουπόλεων. Στὸ ἔργο τοῦ Χάουαρντ, τὸ σχέδιον ἀναλαβαίνει τὴν ἀποστολὴν νὰ πραγματοποιήσῃ πολὺ ἐκτεταμένους στόχους, πού συνεπάγονται, στὴν πραγματικότητά, ἐπαναστατικὰ ἀλλαγὰς σ' ὀλόκληρην τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν, καὶ πολιτιστικὴν δομὴν τῆς ἀστικῆς κοινωνίας. Σὲ σύγκρισιν μὲ τὴ μητρόπολιν, ἡ κηπούπολιν τοῦ Χάουαρντ εἶναι ἀρκετὰ ἔλκυστικὴ: μιὰ συμπαγὴς ἀστικὴ ὄντοτητα περίπου 30.000 ἀνθρώπων, κλιμακωμένη σὲ ἀνθρώπινες διαστάσεις καὶ περιβαλλόμενη ἀπὸ μιὰ ζώνην πράσινου, γιὰ νὰ περιορίζῃ τὴ μεγέθυνσιν καὶ νὰ προσφέρῃ ἀκάλυπτη γῆ γιὰ ψυχαγωγικοὺς κι ἀγροτικοὺς σκοποὺς. Κατάλληλες περιοχὲς τῆς πράσινης ζώνης θὰ καταλαμβάνονταν ἀπὸ ἀγρότες (ὁ Χάουαρντ περιορίσει αὐτὸ τὸν ἀγροτικὸν πληθυσμὸν σὲ 2.000 άτομα)· ὁ εὐρύτερος ἀστικὸς πληθυσ-

σμός των 30.000 θ' άπασχοληθεί στη διομηχανία, τό εμπόριο, και τίς ύπηρεσίες. "Όλη ή γή θ' άνήκει σέ κοινωφελή ιδρύματα, και θά παραχωρείται: Έναντι μισθώματος σ' εκείνους πού έγκαθίστανται σ' αύτήν. "Ο Χάουαρντ προσιέγραψε πολλές σχεδιαστικές και οικονομικές λεπτομέρειες τής πρότασής του, αλλά ήταν προσεχτικός ώστε νά τονίσει: στην ίδια τήν άρχή του θ' δβλίου του, «Οι Αδριανές Κηπουπόλεις», ότι αυτές ήταν «άπλως ύποδειξεις, κι ότι πιθανόν νά ύπάρξει μεγάλη παρέκκλιση άπ' αυτές στην πράξη».²⁷

Άλλά άκόμα κι οι πιό γενναιόδωρες τροποποιήσεις τής κηπούπολης του Χάουαρντ, δέν αλλάζουν τό γεγονός ότι ένα πλάνο είναι ένα οικοδομικό σχέδιο — και, σάν τέτοιο, είναι περιορισμένο σ' ότι μπορεί νά προσφέρει. Δίχως άμφιβολία, άκόμα κι ένα οικοδομικό σχέδιο, άν είναι άρκετά καλό, έχει τήν άξία του, αλλά άπό κάθε ούσιαστική άποψη, εντάσσεται μέσα στά πλαίσια του «Ευχάριστου Άντικειμένου». Μπορεί νά προσφέρει τή βάση για μεγαλύτερη ανθρώπινη επαφή, τά οικοδομικά όργανα τής κοινότητας, ένα μέτρο επαφής μέ τή φύση, μία καλόγουστη, ίσως, αρχιτεκτονική, κι εύκολη πρόσβαση στους τόπους εργασίας, τά έμπορικά κέντρα, και τίς επιχειρήσεις παροχής ύπηρεσιών. Μολοντούτο, άφήνει ακαθόριστη τή φύση τής ανθρώπινης επαφής και κοινότητας, και τή σχέση ανάμεσα στόν κάτωκο τής πόλης και τό φυσικό κόσμο. Καί τό πιό σπουδαίο, δέν καθορίζει τή φύση τής εργασίας, τόν έλεγχο των παραγωγικών μέσων, τό πρόβλημα τής δίκαιης διανομής των άγαθών κι ύπηρεσιών, και τά συγκρουόμενα κοινωνικά συμφέροντα πού συγκεντρώνονται γύρω άπ' αυτά τά ζητήματα. Στην πραγματικότητα, τό σχέδιο του Χάουαρντ προσφέρει όντως έναν προσανατολισμό άπέναντι σ' όλα αυτά τά προβλήματα — δηλαδή, ένα σύστημα καλοπροαίρετου καπιταλισμού, πού ύποτίθεται ότι άποφεύγει τίς «άκρότητες» του κομμουνισμού και του «ατομικισμού». Οι «Αδριανές Κηπουπόλεις» του Χάουαρντ διαποτίζονται άπό μία ύποκείμενη ύπόθεση, τόσο χαρακτηριστικά Βρεταννική, ότι μπορεί νά έπιτευχθεί ένας συμβιβασμός ανάμεσα σέ μία έμφυτα παράλογη ύλική πραγματικότητα και μία ήθική ιδεολογία εύγενικής συμφιλίωσης.

Όστόσο, τά γραφεία, τά εργοστάσια, και τά έμπορικά κέντρα πού προσρίζονται νά προσφέρουν στην κηπούπολη τά μέσα διαβίωσης, είναι καθαυτά πεδία σύγκρουσης άντιμαχόμενων κοινωνικών συμφερόντων. Μέσα σ' αυτά τά πεδία, βρίσκουμε τίς πηγές τής αλλοτριωμένης εργασίας, των εισοδηματικών διαφορισμών, και τής άνισότητας ανάμεσα στόν εργασιμο χρόνο και τόν ελεύθερο χρόνο. Κανένα οικοδομικό σχέδιο δέν μπορεί νά συμβιβάσει άπό μόνο του τά συγκρουόμενα συμφέροντα και τίς κοινωνικές διαφορές πού συσσωρεύονται κάτω άπ' τήν επιφάνεια τής κηπούπολης. Αλλά τά συμφέροντα και διαφορές πρέπει ν' άντιμετωπιστούν βασικά μέ τους δι-

κούς τους δρους — μέ έκτεταμένες αλλαγές στις κοινωνικές κι οικονομικές σχέσεις. Πράγμα πού δέ σημαίνει ότι μιá κοινωνική λύση τών προβλημάτων πού δημιουργήθηκαν απ' τό αστικό εργοστάσιο, γραφείο, και εμπορικό κέντρο, εξαλείφει τήν ανάγκη για ένα ολοδομικό σχέδιο πού θά προωθήσει τήν κοινότητα και μιá Ισορροπία ανάμεσα στην πόλη και τήν ύπαιθρο' αλλά, μάλλον, ότι ή μιá δίχως τήν άλλη είναι μιá άκρωτηριασμένη λύση, και, επομένως, καμιά άπολύτως λύση.

Ή κηπούπολη του Χάουαρντ, άξίζει γά σημειωθεί, ύστερεί πολύ σέ σχέση μέ τις ούτοπιες και τις Ιστορικές έμπειρίες, πού ανάπτυξαν εξαιρετικά προοδευτικά κριτήρια, ασχολούμενες μέ προβλήματα κοινωνικής διαχείρισης και τρόπους εργασίας. Σέ αντίθεση μέ τήν Έλληνική π ό λ ι ν, πού διεύθυνε τις ύποθέσεις της μέ βάση τήν άμεση δημοκρατία, ο Χάουαρντ προτείνει άπλως ένα Κεντρικό Συμβούλιο και μιá γραφειοκρατική δομή, βασισμένη σέ έκλογές. Ή κηπούπολη δέ διαθέτει κανένα μηχανισμό ανάκλησης τών πολιτικών αντιπροσώπων, σαν κι αυτόν πού καθιερώθηκε απ' τήν Παρισινή Κομμούνα του 1871. Αντίθετα μέ τήν Ούτοπία του Μόρ, δέν ύπάρχει καμιά πρόταση για έκ περιτροπής άγροτική και βιομηχανική εργασία. Στην κηπούπολη, ή μέθοδος τής κοινωνικής εργασίας καθορίζεται απ' τις ανάγκες του κεφάλαιου. Στο βαθμό πού ο οικονομικός όριζοντας του Χάουαρντ δέν είναι ούσιαστικά πλατύτερος από κεινο του όποιουδήποτε καλοπροαίρετου μπουρζουά τής εποχής του, δέν ύπάρχουν στο έργο του ιδέες βιομηχανικής αυτοδιεύθυνσης. Παρά τά εγκώμια του Μάμφορντ για τήν «πολιτική Ικανότητα» του Χάουαρντ, «Οι Αύριανές Κηπουπόλεις» δέν είναι παραφορτωμένες μέ σπουδαίες έμβραθύσεις στα κοινωνικά κι οικονομικά προβλήματα τής εποχής' ο επιφανειακός χαρακτήρας τους, πάνω σ' αυτό τό θέμα, άποκαλύπτει ότι ο Χάουαρντ ήταν περισσότερο ένας σχεδιαστής, παρά ένας διορατικός κοινωνικός αναλυτής, όπως τον έμφανίζει ο Μάμφορντ.

Τά έγγενή δρια τής κηπούπολης του Χάουαρντ, δντως, τών 30 και κάτι «νέων κωμοπόλεων» πού εικόδομήθηκαν στην Άγγλία κι εκείνων πού εμφανίζονται στις ΕΠΑ, είναι ότι αυτές οι κοινότητες δέν άγκαλιάζουν δλόκληρη τήν κλίμακα και τις δυνατότητες τής ανθρώπινης έμπειρίας. Ή γειτονικότητα ταυτίζεται λαθεμένα μέ τήν οργανική κοινωνική έπαφή κι άλληλοδοθήθεια' τά καλο - περιποιημένα πάρκα μέ τόν έναρμονισμό τής ανθρωπότητας μέ τή φύση' ή έγγύτητα τών τόπων εργασίας μέ τήν ανάπτυξη ενός νέου περιεχόμενου τής εργασίας και τής δλοκλήρωσης της μέ τό παιχνίδι' ένα έκλεκτικό μείγμα άγροικιών, πλακοειδών πολυκατοικιών κι έργένικου στυλ διαμερισμάτων μέ τήν αόθέρμητη άρχιτεκτονική ποικιλομορφία' οι πλατείες τών έμποροπάζαρων κι ή έκτεταμένη

εξάπλωση του γρασιδιού με την ἀγορά· οι αλθουσες διαλέξεων με τα πολιτιστικά κέντρα· τα διάφορα χόμπι με τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε μία ποικιλία επαγγελματίων· τα καλοπρασάρετα κοινωφελή ιδρύματα, ή δημοτικά συμβούλια με την αυτοδιοίκηση. Θά μπορούσαμε να προσθέσουμε ατέλειωτα παραδείγματα σ' αυτό τον κατάλογο των άστοχα τοποθετημένων κριτηρίων της κοινότητας, που χρησιμεύουν μάλλον στο να συσκολίζουν, παρά ν' αποσαφηνίζουν τα μεγάλα επιτεύγματα της άστικης παράδοσης. Μολονότι οι άνθρωποι μπορεί να κερδίζουν τα εισοδήματά τους δίχως να εγκαταλείπουν αυτές τις κοινότητες — κι ένα σημαντικό ποσοστό πρέπει να διαχίζει μεγάλες αποστάσεις, πηγαίνοντας στην κεντρική πόλη για να το πετύχει αυτό — ή φύση της εργασίας τους κι οι εισοδηματικές διαφορές που τους κατατάσσουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, δέν είναι κάτι που αντιμετώπιστηκε σοβαρά άπ' την κοινότητα. Ένα τεράστιο πεδίο της ζωής αποσπάται έτσι άπ' την κοινότητα και παραδίνεται σ' ένα κοινωνικό - οικονομικό σύστημα που ύπάρχει ξέχωρα άπ' αυτήν. Πραγματικά, ή εξωτερική όψη της κοινότητας ύπηρετεί την ιδεολογική λειτουργία να συγκυλύπτει την άτέλεια μιας ζωώτερης και κοινής, κοινωνικής ζωής. Βασικά στοιχεία του έγώ διχομορφώνονται: έξω άπ' τις παραμέτρους του σχεδίου — από δυνάμεις που πηγάζουν άπ' τον οικονομικό συναγωνισμό, τους ταξικούς ανταγωνισμούς, την κοινωνική ιεραρχία, την κυριαρχία, και την οικονομική εκμετάλλευση. Μολονότι οι άνθρωποι συνενώνονται για ν' απολαύσουν όρισμένες άνέσεις και τέρψεις, παραμένουν τόσο άχρωτηριασμένοι και πολιτιστικά φτωχειμένοι. Όσο ήταν στη μητρόπολη, με τη διαφορά ότι ή σκληρή πραγματικότητα της άστικης φθοράς στις μεγάλες πόλεις, ξεσκίζει κάθε πέπλο φαινομενικότητας, αποκαλύπτοντας την άτέλεια και τις αντιφάσεις της κοινωνικής ζωής.

Αυτές οι έσωτερικές αντιφάσεις δέν έχουν αντιμετωπιστεί με ειλικρίνεια είτε άπ' τους όπαδούς, ή άπ' τους αντιπάλους της ιδέας της κηπούπολης. Τό ότι οι «νέες κωμοπόλεις» της Άγγλιας, των ΕΠΑ, κι άλλων χωρών, που οικοδομήθηκαν με πρότυπο τό σχέδιο της κηπούπολης, δέν άρύπνισαν «τις άπαλές νότες της άδελφικότητας και της καλής θέλησης», που ό Χάουαρντ περιέγραψε σαν τό βασικό τους στόχο· τό ότι δέν έβαλαν «σε ίσχυρά χέρια τά μέσα της ειρήνης και της δημιουργίας, έτσι ώστε να περιπέσουν σε άχρηστία τά μέσα του πολέμου και της καταστροφής» — όλα αυτά αποτελούν ένζ δδυνηρά κατάφωρο γεγονός.²⁸ Ότε ύπάρχει καιιά προοπτική να πετύχουν τέτοιους μακρόπνοους στόχους. Στην καλύτερη περίπτωση, αυτές οι νέες κωμοπόλεις διαφέρουν πρωταρχικά άπ' τά προάστια, επειδή τό ταξίδι ως τον τόπο εργασίας είναι σύντομο, κι οι περισσότερες ύπηρεσίες μπορούν να προσφερθούν μέσα στην ίδια την

κοινότητα. Στη χειρότερη περίπτωση, είναι, ούσιαστικά, προάστια ύπνου της μητρόπολης και συντελούν σε τεράστιο βαθμό στη συμφύρση της, στη διάρκεια των ωρών εργασίας.

Ότε η πραγματικότητα υπήρξε πύ ούγενική άπέναντι στους πιστούς της μητρόπολης. Οι παλιές πόλεις συνεχίζουν να μεγαλώνουν, παρά ο πύ, καθώς ο άριθμός τών νέων κωμοπόλεων μεγαλώνει, κάθε άστική μορφή καταπατάει σιγά - σιγά τό έδαφος της άλλης και δημιουργεί άστικές ζώνες πύ άπειλών να ύπονομήσουν τήν άκεραιότητα και τών δύο. Η έμπνευσιμένη ύπεράσπιση της παραδοσιακής γειτονιάς άπ' τή Τζέιν Τζέκοιπ πάσχει άπ' τίς ίδιες φαντασιώσεις πύ παραμορφώνουν τήν ύπεράσπιση τού δράματος τού Χάουαρντ άπ' τόν Τζ. Όσιμπορν. Αύτός ο κόσμος της γειτονιάς πεθαίνει: οι ίδιες δυνάμεις πύ άκρωτηριάζουν τόν κάτοικο της νέας κωμόπολης, παραδίδουν τό μικρό κατάστημα στό σούπερ μάρκετ και τήν παλιά πολυκατοικία στό απολυμασμένο, θεώρατο ύπερσυγκρότημα. Όρισμένοι θύλακες της ζωής της γειτονιάς θά συνεχίσουν, άναμφίβολα, να ύπάρχουν, αλλά θά παραμείνουν άπλώς θύλακες— τό αντίστοιχο, στη σύγχρονη κοινωνία, τών σωζόμενων πόλεων τού Μεσαίωνα και της Άναγέννησης, πύ προσελκύουν τόν τουρίστα στην Εύρώπη για μιá όπτική άνάπαυλα άπ' τήν άστική μονοτονία, πύ κυριαρχεί γοργά στις περισσότερες πόλεις τού κόσμου.

Η σύγχρονη πολεοδομία δέν προσφέρει καμιά λύση σ' αύτή τήν ζοφερή τάση, γιατί προϋποθέτει τούς ίδιους άκριβώς τούς κοινωνικούς παράγοντες πύ γεννάνε τήν τωρινή άστική φθορά. Άκόμα κι οί κοινωνικοί στόχοι, πύ ο Χάουαρντ έλπίζει να πετύχει πρωταρχικά διαμέσου τού σχεδίου, παραχωρούν τή θέση του σε μιá άναγνώριση ότι ή πόλη, όπως τήν ξέρουμε σήμερα, θά μείνει όπως είναι — κι όσο τό γρηγορότερο δεχτούμε αύτό τό γεγονός, τόσο τό καλύτερο. Αύτή ή συγκατάθεση στό άστικό στάτους κδó (πύ ύπόκειται άναμφίβολα σε νέα στοιχεία τού σχεδίου) είναι μοιραία. Για τόν Φίσερ, ή άποτυχία της σημερινής πολεοδομίας πηγάζει άπ' τήν άνάγκη για τούς σχεδιαστές «να έμβυθύνουν περισσότερο στό είδος της ζωής για τό όποιο σχεδιάζουν. και να καταλάβουν τά ιδανικά και τό περιεχόμενό του, και τήν ποικιλία τών μορφών μέ τίς όποιες μπορεί να εκφραστεί.²⁹ Μέ μιá έννοια, ή σύγχρονη πολεοδομία, άφομοιώνοντας άσυνείδητα έμπορευματικές σχέσεις σάν κοινωνικά ιδανικά, έχει άνταποκριθεί στην άπαίτηση τού Φίσερ με τό παραπάνω. Έχει δοηθήσει στην παραγωγή σχεδίων πύ ύποβάλλουν τήν πόλη σ' ένα παζάρι, και στην άνέγερση οίκοδομημάτων πύ τήν έχουν μετατρέψει σε έδρα της συγκεντρωτικής, γραφειοκρατικής έξουσίας. Έδω, ή έλλιψη συνείδησης γίνεται μιá μορφή συνείδησης, κι ο όμπορτουνισμός της τεχνικής έπιτυχίας σάν αύτοσκοπού, εκφυλίζει άκριβώς

τήν αστική ζωή σε τόσο μεγάλο βαθμό, πού η τεχνική πανηγυρίζει την εξουσία της να ελέγχει τή μοίρα τής πόλης.

Άλλά η αξίωση του Φίσερ είναι φανερό ότι δεν έχει σά στόχο την επικύρωση των ιδανικών του στάτους κθδ. Καί στο βαθμό πού βλέπει την πόλη σάν τρόπο ζωής, τά λόγια του θά μπορούσαν κάλλιστα νά έχουν παρθεί άπ' τά «Πολιτικά» του Άριστοτέλη. Για τούς Έλληνες, η πόλη ήταν κάτι περισσότερο άπό ένα προϊόν σχεδιαστικής τεχνικής ή όρθολογικά τοποθετημένων οικοδομημάτων. Αυτοί οι ύπολογοισμοί κατείχαν δευτερεύουσα θέση σε σχέση μέ τό δραμα ότι η πόλη ήταν η σφαίρα τής ελευθερίας καί τής «καλής ζωής», ένα πεδίο όπου οι άνθρωποι σχημάτιζαν μιάν οργανική ενότητα, δίχως νά χάσουν την άτομικότητα, πού 'ταν τόσο βασική για την ποιότητα καί τή δημιουργικότητα.

Η σύγχρονη πολεοδομία μās προσφέρει λειτουργικά αστικά σχέδια δίχως ανθρώπινες αξίες, κι όρθολογικά οργανωμένο χώρο δίχως πολιτικό περιεχόμενο. Τό νά μετριάσουμε τή συμμόρφωση δίχως νά προσφέρουμε στενή επικοινωνία — ή ακόμα καί ν' ανοίγουμε νέες γραμμές επικοινωνίας, δίχως νά δημιουργήσουμε τό κοινωνικό έδαφος για μιά μεστή νοήματος ανθρώπινη έπαφή — είναι μιá παρωδία των ύψηλών παραδόσεων του ούρμπανισμού. Ιστορικά, η βάση για μιá ζωτική αστική όντότητα δέ συνίστατο πρωταρχικά σά στοιχεία του σχεδίου της, άλλα στις πυρηνικές σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους, πού γεννούσαν αυτά τά στοιχεία. Η ανθρώπινη κλίμακα ήταν κάτι περισσότερο άπό ένα σχέδιο πάνω σ' ένα σχεδιαστήριο! Ξεπρόβλεπε μέσα άπ' τή στενή σύνδεση πού πρόσφερε τό γένος, ή συντεχνία κι η πολιτική ένωση ελεύθερων, ανεξάρτητων γεωργών καί τεχντών. Ένωμένοι μαζί! στή βάση μιās αστικής όντότητας, οι άνθρωποι δημιούργησαν μιá πόλη πού, τυπικά καί δομικά, προάπειλε τίς πιό ούσιαστικές καί μεστές νοήματος κοινωνικές σχέσεις. Άν αυτές οι σχέσεις ήταν ίσοροπημένες κι άρμονικές, έτσι ήταν καί τά στοιχεία τής πόλης. Άν, άπ' τήν άλλη μεριά, αυτές ήταν ανταγωνιστικές καί διαστρεβλωμένες, τά στοιχεία σχεδιασμού τής πόλης τό αποκάλυπταν μέ τό γιγαντισμό καί τήν εξωφρενική της επέκταση. Οι ιεραρχικές κοινωνικές σχέσεις γεννούσαν ιεραρχικό γόρω, οι εξισωτικές σχέσεις εξισωτικό χώρο. Μέχρι η πολεοδομία ν' ανταποκριθεί στήν ανάγκη για μιá ριζοσπαστική κριτική τής κυρίαρχης κοινωνίας καί ν' άντλήσει τά στοιχεία του σχεδιασμού της άπό μιá επαναστατική μεταμόρφωση των κυρίαρχων κοινωνικών σχέσεων, θά παραμείνει μιá άπλή θεωλογία — ο ύπηρέτης τής ίδιας άκριδώς τής κοινωνίας πού γεννάει τήν αστική κρίση τής έποχής μας.

Η δεκαετία του '60 έγκαινίασε μιá δόλοτα νέα έποχή στο σύγχρονο όρισμό τής πόλης, ή, πιό συγκεκριμένα, μιās ούμανιστικής

κοινότητας. Είναι ένα αξιοσημείωτο γεγονός ότι αυτή η εποχή αντλήσε ελάχιστα αξιόλογα πράγματα απ' το έργο των επαγγελματιών πολεοδόμων, που συνέχισαν να δουρίζονται δλο και βαθύτερα μέσα στα ρηγά· προβλήματα του σχεδίου και της τεχνικής εμπειρογνωμοσύνης· ή εμπνευστή της προήλθε, μάλλον, από αντικουλτούρικές αξίες και θεσμούς, που διατυπώθηκαν σχεδόν διαισθητικά από νέους ανθρώπους, που αποκόβονταν απ' την προαστιακή νοοτροπία και τον αυστηρό έλεγχο της παλυμορφίας. Στίς κομμουνές της απόδλητης νεολαίας και στίς ακτιβιστικές εξέγέρσεις όπως τό Λαϊκό Πάρκο του Μπέρκλεϋ, διατυπώθηκαν πολύ περισσότερο από απλά κριτήρια σχεδιασμού. "Αν και μ' άπλοϊκό τρόπο, εκφράστηκαν νέες αξίες ανθρώπινης διαδοποίησης, που συνεπάγονταν συχνά μιá δλοκληρωτική ρήξη με τό εμπορευματικό σύστημα σά σύνολο. Οι πλήρεις συνέπειες αυτού του κινήματος — ένα κίνημα που δέν έχει ακόμα βρει τήν αυτοπεποίθησή του και τό δρόμο του μέσα στό λαβύρινθο της κουλτούρας πόπ και της κουλτούρας μόδας* — δέν έχουν τό χει της προσοχής που τούς αξίζει απ' τούς «άστυλόγους». Γιατί οι αξίες αυτής της κουλτούρας, άναπτυγμένες ως τή λογική τους συνέπεια, βάζουν τό πρόβλημα της άνάπτυξης δλότελα νέων κοινοτήτων, μέσα στα πλαίσια μιās έναρμιονισμένης, οικολογικά ίσοροπημένης, κοινωνίας.

Οι νέοι της δεκαετίας του '60, που προσπάθησαν νά διατυπώσουν νέες αξίες διαδοποίησης — αξίες που έχουν ταξινομηθεί από τότε κάτω απ' τήν επικεφαλίδα της «άντικουλτούρας» — αποτελούσαν άναμφισβήτητα ένα προνομιοϋχο κοινωνικό στρώμα. Προέρχονταν, στό μεγαλύτερο μέρος τους, από εϋπορα, λευκά, μεσοαστικά πρόστατα και τά καλύτερα πανεπιστήμια των ΕΠΑ, τούς θύλακες και πεδία εκπαίδευσης της νέας Άμερικάνικης τεχνοκρατίας. Τό νά επικαλεστούμε τήν προνομιοϋχα θέση τους σάν απόδειξη της έσσήμαντης φύσης του ίδιου του κινήματος, και νά τό απορρίψουμε οδιδάφορα, όπως έχουν κάνει πολλοί συγγραφείς, παρακάμπτει ένα βασικό έρώτημα: γιατί τό προνόμιο οδήγησε σέ μιá απόρριψη των κοινωνικών κι υλικών αξιών, που έχουν γεννήσει πρωταρχικά αυτά άκριβώς τά προνόμια; Γιατί αυτοί οι νέοι, όπως τόσο άλλοι πριν απ' αυτούς σέ προηγούμενες γενιές, δέν υιοθέτησαν τίς βασικές αξίες των γονέων τους και δέν επεκτείνανε τό πεδίο του προνομίου που 'χαν κληρονομήσει;

Αυτά τά έρωτήματα άποκαλύπτουν μιá βασική άλλαγή στίς

* Σ.τ.Ε. Σχετικά με τή Νεανική Κουλτούρα, δλ. και τό βιβλίο του Μάρραιη Μπούκταιν, "Ιεραρχία και Κυριαρχία, «Έλεόθερος Τύπος», 1978.

ύλικές προϋποθέσεις των ριζοσπαστικών κοινωνικών κινήματων στις αναπτυσσόμενες καπιταλιστικές χώρες του κόσμου. *Ως τή δεκαετία του '60, ο λεγόμενος Πρώτος Κόσμος είχε ύποστεί έκτεταμένες τεχνολογικές αλλαγές — αλλαγές που άνοιξαν μιά νέα κοινωνική προοπτική γιά τήν εποχή που έρχόταν. Η τεχνολογία είχε αναπτυχθεί σ' ένα σημείο όπου οι αξίες που γεννήθηκαν άπ' τήν ύλική σπάνη, ιδιαίτερα κείνες οι αξίες που καλλιεργήθηκαν άπ' τήν άστική έποχή, δέ φαίνονταν πιά ήθικά ή πολιτιστικά σημαντικές. Η εργασιακή ήθική, τό ήθικό κύρος που άποδίνονταν στήν ύλική απάρνηση, τή φειδώ, και τήν άπόρριψη του αισθησιασμού, ή ύψηλή κοινωνική ή εκτίμηση που προσδίδονταν στόν ανταγωνισμό και τήν «ελεύθερη επείρηση», ή έμφαση στήν ιδιωτικοποίηση και τήν άτομικοποίηση, που βασίζονταν στόν έγωισμό, φαίνονταν άπαρχαιωμένες στό φώς τεχνολογικών έπιτευγμάτων που πρόσφεραν έναλλαγές δλό-τελα αντίθετες μέ τήν κυρίαρχη ανθρώπινη κατάσταση — μιά ζωή άπαλλαγμένη άπ' τό μόχθο και μιά ύλικά έξασφαλισμένη κοινωνική ρύθμιση, προσανατολισμένη στήν κοινότητα και τήν πλήρη έκφραση των άτομικών, ανθρώπινων ίκανοτήτων. Οι νέες έναλλαγές που καθιερώθηκαν άπ' τίς τεχνολογικές προόδους, έκαναν τίς προσφιλείς αξίες του παρελθόντος νά φαίνονται όχι μόνο άπαρχαιωμένες κι άδικες, αλλά και παράδοξες. *Όπως έχω τονίσει άλλοθ, δέν ύπάρχει τίποτα παράδοξο στό γεγονός ότι ο πύδ άδύναμος κρίκος τής παλιάς κοινωνίας, άποδείχθηκε ότι είναι εκείνο ακριβώς τό στρώμα που άπολάμβανε τό πραγματικό πρόνόμιο ν' άπορρίπτει τό ψεύτικο πρόνόμιο.³⁰

Πράγμα που δέ σημαίνει ότι τό τεχνολογικό πλαίσιο τής «αντικουλτούρας» συλλήφθηκε συνειδητά και τελειοποιήθηκε μετατροπόμενο σέ μιά πλυτύτερη προοπτική γιά τήν κοινωνία σά σύνολο. Πραγματικά, ή αντίληψη των περισσότερων μεσοαστών, άπόδλητων νέων και φοιτητών, παρέμεινε σέ μεγάλο βαθμό διαισθητική και συχνά έπεσε θύμα του πρόσκαιρου ένθουσιασμού* που έκτρέφει ή κατεστημένη κοινωνία. Τά άλλοπρόσαλα χαρακτηριστικά του νέου κινήματος, ο περετώδης μεταβολισμός κι οι Δόν Κιχωτικές του ταλαντεύσεις, μπορούν νά έξηγηθούν μερικά άπ' αύτή τήν έλλειψη έπαρκούς συνείδησης. Άρκετά συχνά, πολλοί νέοι ύπήρξαν θύματα φτηνής εκμετάλλευσης άπό έμπορικά συμφέροντα. Μεγάλοι αριθμοί άπ' αυτούς, μεθυσμένοι άπ' τήν αίσθηση τής άπελευθέρωσης που μόλις ανακάλυψαν, στερούνταν μιά βαθιά επίγνωση του ότι ή άπόλυτη έλευθερία είναι: άδύνατη μέσα σ' ένα κυρίαρχο σύστημα άνελευθερίας. Στο βαθμό που επιδίωκαν ν' αντικαταστήσουν γρήγορα τήν κυρίαρχη κουλτούρα μέ τό δικό τους παράδειγμα και τήν ήθική πει-

* Σ.τ.Ε. Τής περαστικής μόδας.

θώ, άπότυχαν. Άλλά στό βαθμό πού άρχισαν νό βλέπουν τούς έαυτούς τους σάν τόν πιό προχωρημένο τομέα ενός πλατύτερου κινήματος γιά τήν έπαναστατικοποίηση τής κοινωνίας στό σύνολό της, πέτυχαν νά διατηρήσουν τήν άντικουλτούρα ζωντανή, κι αυτή ζεί σήμερα, άκιμάζοντας και παρακμάζοντας διαδοχικά, σάν ή κεντρική παράδοση ενός ιστορικού διαφωτισμού, πού μπορεί τελικά ν' αλλάξει κάθε πλευρά τής κοινωνικής ζωής.

Τό πιό έκπληκτικό χαρακτηριστικό τού νέου κινήματος είναι ή έμφραση πού δίνει στις προσωπικές σχέσεις, σάν τήν έστία φαινομενικά άφηρημένων κοινωνικών ιδανικών — ή άπόπειρα πού κάνει νά μεταφράσει τήν έλευθερία και τήν αγάπη σέ ένυπόστατες πραγματικότητες τής καθημερινής ζωής. "Αν ή έλευθερία στήν πλήρη της έννοια, είναι μιá κοινωνία βασισμένη στην αυτενέργεια και τήν αυτόδοιεύθυνση, μιá κοινωνία στην όποία κάθε άτομο έλέγχει τήν καθημερινή του ζωή, τότε ή άντικουλτούρα μπορεί δικαιολογημένα νά περιγραφεί σάν ή άπόπειρα δημιουργίας εκείνου τού έγώ, άπαλλαγμένου άπ' τις άξίες πού γεννάνε ή ιεραρχία κι ή κυριαρχία, πού θά παράγει άπελευθερωμένες κοινωνικές μορφές διεύθυνσης και δραστηριότητας. "Έχουμε ήδη τονίσει ότι αυτός ό βαθμός έλευθερίας μπορεί νά έπιτευχθεί άναμφίβολα, μόνο μετά από έκτεταμένες έπαναστατικές άλλαγές στην κοινωνία" αλλά οι νέοι είχαν άπόλυτο δίκιο, δικισθανόμενοι ότι οι ύπαρξιακοί προσωπικοί στόχοι πρέπει νά προσδιοριστούν και νά επιδιωχθούν άκόμα και σήμερα, μέσα στό βασίλειο τής άνελευθερίας, άν οι μελλοντικές έπαναστατικές άλλαγές πρόκειται νά 'ναι άρκετά έκτεταμένες και νά μήν εκφυλιστούν σέ γραφειοκρατικές μεθόδους κοινωνικής διεύθυνσης. Αυτό τό πρίσμα πρότεσε ένα βασικά ψυχολογικό στοιχείο στά άφηρημένα κοινωνικά δόγματα, πού διατυπώθηκαν από παραδοσιακούς ριζοσπάστες θεωρητικούς. Συνακόλουθα, ή άντικουλτούρα, στις πιό προχωρημένες και θεωρητικά συνειδητές μορφές της, προσέγγισε άμεσα κι έπιδίωξε ν' αλλάξει ριζικά τις βιωμένες σχέσεις ανάμεσα στους ανθρώπους σά σεξουαλικά όντα, και σά μέλη οικογενειών, εκπαιδευτικών θεσμών, και τόπων έργασίας. Θά πρέπει κανείς ν' ανατρέξει στα γραφτά των πρώτων άναρχικών, πού ή άκτινοβολία τους ήταν συχνά περιορισμένη, γιά νά ξαναδρεί τις ήθικες και ψυχολογικές διαστάσεις πού αυτή ή προσέγγιση πρότεσε στις σοσιαλιστικές θεωρίες τής δεκαετίας τού '60, πού στό μεγαλύτερο μέρος τους είχαν τόσο άπογυμνωθεί από οθμανιστικές ιδιότητες, ώστε δέν ήταν παρά κάτι λίγο περισσότερο από οικονομιστικές στρατηγικές κοινωνικής άλλαγής.

Αυτή ή προσωποκεντρική, αλλά ώστόσο κοινωνικά έμπλεκόμενη προσέγγιση, γέννησε όχι μόνο μιá άξανάομενα άπερίφραστη κριτική τής δογματικής σοσιαλιστικής θεωρίας, αλλά και τής προ-

σανατολισημένης στο σχέδιο πολεοδομίας. Έχουν ειπωθεί πολλά για την «απόσυρση» της απόβλητης νεολαίας σε αγροτικές κομμουνες. Πολύ λιγότερο γνωστός είναι ο βαθμός στον οποίο η οικολογικά προσανατολισμένη αντικουλτούρικη νεολαία άρχισε να υποβάλλει την πολεοδομία σε μία σαρωτική κριτική, προβάλλοντας συχνά έναλλακτικές προτάσεις στα άπανθρωποποιητικά προγράμματα αστικής «αναζωογόνησης» και «επανόρθωσης». Γενικά, αυτές οι έναλλαγές πηγάζαν από μία προοπτική απέναντι στο σχέδιο, που 'ταν ριζικά διαφορετική από κείνη των παραδοσιακών πολεοδομιών. Για τους σχεδιαστές της αντικουλτούρας, η άφετηρία κάθε σχεδίου δέν ήταν τό «ευχάριστο αντικείμενο» ή η «αποτελεσματικότητα» μέ την οποία διευκόλυνε την κυκλοφορία, τίς επικοινωνίες, και τίς οικονομικές δραστηριότητες. Αυτόι οι νέοι σχεδιαστές ενδιαφέρονταν, μάλλον, πρωταρχικά, για τή σχέση του σχεδίου μέ την ενθάρρυνση της προσωπικής οικειότητας, πολύπλευρων κοινωνικών σχέσεων, μή ιεραρχικών τρόπων οργάνωσης, σχεδίων ομαδικής συμβίωσης, και τής όλικής ανεξαρτησίας απ' τήν οικονομία τής αγοράς. Τό σχέδιο, έδω, δέν είχε σάν άφετηρία του άφηρημένες αντιλήψεις του χώρου ή μία λειτουργική επιδίωξη νά βελτιώσει τό στάτους κδό, αλλά μιάν απερίφραστη κριτική του στάτους κδό, και μιάν αντίληψη των ελεύθερων ανθρώπινων σχέσεων που έμελλε νά τό αντικταστήσουν. Τά στοιχεία σχεδιασμού ενός σχεδίου πηγάζανε από ριζικά νέες κοινωνικές έναλλαγές. Έγινε ή προσπάθεια ν' αντικατασταθεί ο ιεραρχικός χώρος απ' τόν «άπελευθερωμένο χώρο».

Ανάμεσα στα πολλά παρόμοια σχέδια που αναπτύχθηκαν στα τέλη τής δεκαετίας του '60 και στις αρχές τής δεκαετίας του '70, τό πιο έντυπωσιακό, ίσως, διατυπώθηκε στό Μπέρκλεϋ από μιά ομάδα, που δημιουργήθηκε αποκλειστικά γι' αυτό τό σκοπό, απ' τή Λαϊκή Αρχιτεκτονική, τήν τοπική Ένωση Ένοικιαστών, και μέλη του τοπικού συνεταιρισμού τροφίμων ή «Κοινοπραξίας Ειδών Διατροφής». Τό σχέδιο (που αποδόθηκε λαθεμένα απ' τό Θήοντορ Ρόζακ, στό θαυμάσιο έργο του «Πηγές», στή Φ υ λ ή του Μπέρκλεϋ, μιά άντεργράφουντ εφημερίδα) δείχνει έναν άξιοθαύμαστα ύψηλό βαθμό ριζοσπαστικής κοινωνικής συνείδησης. Αντίει τήν έμπνευσή του απ' τό έπεισόδιο του «Λαϊκού Πάρκου», που έγινε τό Μάη 1969, όταν απόβλητοι νέοι, φοιτητές, κι άργότερα άπλοί πολίτες του Μπέρκλεϋ, μάχονταν πάνω από μιά ομάδα μέ τήν αστυνομία για νά κρατήσουν ένα διορφο πάρκο* και παιχνιδότοπο, που

* Σ.τ.Ε. Πιστεύουμε ότι αξίζει νά παρατεθεί ένα χαρακτηριστικό δείγμα του δημιουργικού πνεύματος εκείνης τής εποχής. Στις 30 Μάη 1969, έγινε στό Μπέρκλεϋ μιά διαδήλωση ενάντια στήν περιφραγή του Πάρκου απ' τό Πανεπιστήμιο, όπου πήραν μέρος 35.000 άτομα. Οι διαδηλωτές, όμως,

΄χαν δημιουργήσει αϋθόρητα σ' ένα παραμελημένο αγροτεμάχιο, μεταμορφωμένο σε οκοπιτότοπο, τό όποιο άνηκε στό Πανεπιστήμιο τής Καλιφόρνιας. Τό πάρκο, πού έπιστράφηκε τελικά στός πανεπιστημιακούς του ιδιοκτήτες μέ αντίτιμο τή ζωή ένός νέου, πολλούς σοβαρούς τραυματισμούς, και μαζικές συλλήψεις, είναι, τήν ώρα πού γράφονται αυτές οι γραμμές, ένας τόπος παρκαρίσματος και πλακόστρωτο ποδοσφαιρικό γήπεδο. Άλλά ή άνάμνηση τού έπεισοδίου άργησε νά σβύσει. Για τούς νεαρούς σχεδιαστές τού Μπέρκλεϋ, τό «Λαϊκό Πάρκο ήταν ή άπαρχή τού Έπαναστατικού Οικολογικου Κινήματος». Και τό σχέδιο, πού τιτλοφορούταν Π ρ ό γ ρ α μ μ α γ ι ά Έ ν α Κο ι ν ο τ ι κ ό Π ε ρ ι β ά λ λ ο ν, είναι ριζικά «αντικουλτούρικο». «Η έπαναστατική κουλτούρα», διακηρύσσει τό Π ρ ό γ ρ α μ μ α, «μιάς προσφέρει νέους κοινωνικούς, οικολογικούς τρόπους για νά οργανώσουμε τή ζωή μας, ένω ή λαϊκή πολιτική μιάς δίνει: τά μέσα ν' αντισταθούμε στό Σύστημα».31 Τό Π ρ ό γ ρ α μ μ α δέν είναι μόνο ένα σχέδιο άνοικοδόμησης, αλλά και πάλης ένάντια στην κατεστημένη τάξη, σ' ένα πλατό κοινωνικό πεδίο.

Τό σχέδιο άποβλέπει: σε κάτι περισσότερο άπ' τόν οικοδομικό έπανασχεδιασμό μιάς ύφιστάμενης κοινότητας' διακηρύσσει και διεκρινώνει ένα νέο τρόπο ζωής στό πιο στοιχειώδες έπίπεδο τής ανθρώπινης έπαφής. Αϋτός ό νέος τρόπος ζωής είναι κοινοτικός κι άποκομιμένος οικονομικά, όσο τό δυνατό περισσότερο, άπ' τίς έμπορευματικές σχέσεις. Τό σχέδιο εκφράζει: ένα βασικό στόχο: «Οι κοινοτικοί τρόποι οργάνωσης τής ζωής μας βοήθανε στην περικοπή τής κατανάλωσης, τήν πιο άποτελεσματική ίκανοποίηση τών βασικών ανθρώπινων άναγκών, τήν αντίσταση στό σύστημα, τήν άλληλοποστήριξη μας, και τό ξεπέραςμα τής μιζέριας τής άτομικοποιημένης διαβίωσης». Σ' αϋτή τή μοναδική φράση, τό άτομικό και τό κοινωνικό συγχωνεύονται τέλεια. Τό σχέδιο άναλαβαίνει: τήν άποστολή νά διαρθρώσει: ένα νέο σϋλ ζωής, πού νά βούσκειται σε αντίθεση μέ τήν καταπιεστική οργάνωση τής κοινωνίας».32

Η κατοικία έπανασχεδιάζεται στό Π ρ ό γ ρ α μ μ α για νά «ξεπεράσει τόν κατακερματισμό τής ζωής μας. . . νά ένθαρρύνει: τήν επικοινωνία και νά συντρίψει τήν Ιστωτικοποίηση». Τό σχέδιο παρατηρεί ότι: μέ τή «γυναικεία άπελευθέρωση, και μιά νέα κοινο-

άντι νά προκαλέσουν μιά σύγκρουση μέ τίς κινητοποιημένες δυνάμεις τού Κυβερνήτη Ρήγκαν (πού έκτός από χιλιάδες μπάτσους κι έθνοφρουρούς είχε κατεβάσει και τεθωρακισμένα) γέμισαν, μετά από ένα σόνημα, όλη τήν πόλη μέ αϋτοσχέδια πάρκα, χρησιμοποιώντας σάκκους μέ χώμα, δέντρα, και φυτά, πού ΄χαν κουβαλήσει μαζί τους.

τική ήθηική, ή πυρηνική οικογένεια γίνεται περιττή». Συνακόλουθα, προτείνονται σχέδια δρόμων πού αφήνουν περιθώρια για μεγαλύτερα δωμάτια ποικίλης χρησιμότητας, πού ἐνθαρρύνουν μιὰ μεγαλύτερη ἀλληλεπίδραση — «ὅπως κοινές τραπεζαρίες, χώρους συγκέντρωσης, καί τόπους ἐργασίας». Ὑποδείχονται μέθοδοι γιά τή μετατροπή τῆς ὁροφῆς, καί τῶν ἐξωτερικῶν, πάνω τοίχων, σέ κρίκους ἐπικοινωνίας μέ τά γειτονικά σπίτια, καθώς ἐπίσης καί μεταξ' ἑαυτῶν τῶν δωμάτων καί τῶν πάνω δρόμων.³³

«Ὅλη ἡ γῆ στό Μπέρκλεϋ ἀντιμετωπίζεται ξεκάθαρα ὡς ἓνα ἀγοραῖο ἐμπόρευμα», παρατηρεῖ τό Π ρ ὀ γ ρ α μ μ α. «Ὁ χῶρος κατακερματίζεται σέ κομψά καταναλωτικά πακέττα. Οἱ ἐνδιάμεσες λουρίδες ἀνάμεσα στίς σειρές κομματιῶν γῆς, εἶναι «διάδρομοι» μεταφορᾶς, γιά νά μποροῦν οἱ ἄνθρωποι νά κυκλοφοροῦν ἐλεύθερα ἀπ' τόν τόπο ἐργασίας στήν ἀγορά». Τό Π ρ ὀ γ ρ α μ μ α προτείνει νά καταργηθοῦν οἱ φράχτες στίς πίσω καί τίς δίπλα αὐλές, γιά νά ἐλευθερωθοῦν χῶροι γιά ἐσωτερικά πάρκα καί κήπους. Προτείνεται, ἐπίσης, νά κατασκευαστοῦν ἐναέριες πλατφόρμες πού νά συνδέουν τά σπίτια προκειμένου νά καταργηθεῖ ὁ αὐστηρός διαχωρισμός ἀνάμεσα σ' ἐσωτερικό κι ἐξωτερικό χῶρο. Ὁ σκοπός αὐτῶν τῶν ὑποδείξεων δέν εἶναι ἀπλῶς νά φέρει τή φύση μέσα στόν ὄριζοντα τοῦ κάτοικου τῆς πόλης, ἀλλά νά καθιερώσει τρόπους φιλικῆς ἐπικοινωνίας ἀνάμεσα στούς ἄνθρώπους. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ σχεδίου δέ συγκεντρώνεται: ἀπλῶς στίς δημόσιες πλατείες καί πάρκα, ἀλλά καί στήν ἀμεση γειτονιά ὅπου οἱ ἄνθρωποι περνοῦνε τήν καθημερινή τους ζωή. Μέ μεγαλειώδη ἀδιαφορία, τό σχέδιο ἀγνοεῖ ὀλότελα τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, ὑποδείχοντας τήν ἰδιοποίηση τῶν ἀκατοίκητων χώρων ἀπ' τίς γειτονιές καί τή μετατροπή τους σέ κοινοτικό χῶρο.³⁴

Οἱ μισοί δρόμοι τοῦ Μπέρκλεϋ, σημειώνει τό σχέδιο, θά μπορούσαν εὐκόλα νά κλειστοῦν, γιά νά δοθοῦν κίνητρα γιά πειράματα συλλογικῶν μεταφορικῶν μέσων καί νά «ειωθεῖ ἡ συμφύρρηση στίς περιοχές διαμονῆς. Αὐτό θά ἐλευθέρωνε δεκαπλάσια ἔδαφική ἔκταση γιά δημόσια χρήση, ἀπ' ὅτι διαθέτουμε τώρα σέ ἐκτάσεις πού καταλαμβάνονται ἀπό πάρκα. Οἱ διασταυρώσεις θά μπορούσαν νά γίνουν πάρκα, κήποι, δημόσιες πλατείες, καί τό ὕλικό ἐπίστρωσης θά μπορούσε ν' ἀποκαταστηθεῖ καί νά χρησιμοποιηθεῖ γιά τή δημιουργία τεχνητῶν λόφων». Τό σχέδιο συνιστᾶ στούς κατοίκους τοῦ Μπέρκλεϋ νά πηγαίνουν μέ τά πόδια ἢ μέ ποδήλατο στά μέγ' αὐτό εἶναι δυνατό. Ἄν πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν αὐτοκίνητα, αὐτά θά ἔπρεπε νά συγκεντρώνονται καί νά συντηροῦνται πάνω σέ κοινοτική βάση. Οἱ ἄνθρωποι θά ἔπρεπε νά πηγαίνουν μαζί, ὅταν ὁ προορισμός τους ἦταν κοινός, προκειμένου νά μειωθεῖ ὁ ἀριθμός τῶν χρησιμοποιούμενων ὀχημάτων.

Οι κοινοτικές υπηρεσίες θα σημειώσουν ένα «ποσοτικό άλμα», όταν «μικρές ομάδες γειτόνων κινητοποιήσουν πόρους κι έννοιες, προκειμένου να ενώσουν ξανά τις κατακερματισμένες γειτονιές και να αρχίσουν να ασχολούνται με τις υποθέσεις τους (από την παιδική φροντίδα ως την εκπαίδευση) σε τοπικά επίπεδο, και μ' ένα ολοκληρωμένο τρόπο». Σ' αυτή τη συνάρτηση, το Π ρ ό γ ρ α μ μ α υποδειχνει ότι άντρες και γυναίκες θα πρέπει να χρησιμοποιούν εκ περιτροπής τα σπίτια τους σαν κέντρα παιδικής φροντίδας. Η Ικανότητα παροχής πρώτων βοηθειών κι η γνώση πύδ προχωρημένων Ιατρικών μεθόδων πρέπει να κινητοποιούνται σε βάση γειτονιάς. Τέλος, τ' άπορρίματα θα πρέπει να άνακυκλώνονται συλλογικά, για να άποφεύγεται η ρύπανση κι η σπατάλη των πόρων.³⁵

Τό σχέδιο προβάλλει σαν πυρήνα του ένα άνανεωτικά δημιουργικό πρόγραμμα για την ύπαιθροποίηση της πόλης και την ενίσχυση της ύλικής άνεξαρτησίας των κατοίκων της. Θα μπορούσαν να δημιουργηθούν πίσω κήποι, πού θα δουλεύονται από κοινού κι η τρεφή θα καλλιεργείται οργανικά. Έδώ, τό σχέδιο υπεισέρχεται στις λεπτομέρειες του κοπρίσματος, του ψαθώματος,* και της προετοιμασίας των φυτανιών. Θα μπορούσε να δημιουργηθεί μία «Λαϊκή Άγορά» πού «θα συγκέντρωνε τά οργανικά προϊόντα των άγροτικών κοινοτήτων και μικρο - καλλιεργητών, και θα τά διένεμε στις κοινοπραξίες (είδων διατροφής) των γειτονιών. Μία τέτοια άγορά θα έχει κι άλλες χρήσεις — οι χειροτέχνες μπορούν να πουλήσουν εκεί την πραιμάτιά τους». Τό σχέδιο θεωρεί τή Λαϊκή Άγορά σαν ένα «βάσιμο παράδειγμα δημιουργικής σκέψης άναφορικά με την κοινοτική χρήση του χώρου. Η δομή της θα ναι κινητή, και θα ναι φτιαγμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να χρησιμοποιεί στα παιδιά της γειτονιάς σα μέσο παιχνιδιού, τις μέρες πού δε θα λειτουργεί ή άνορα».³⁶

Τό Π ρ ό γ ρ α μ μ α δε δημιουργεί καμιάν άυταπάτη ότι αυτό τό σύνολο των άνοικοδομητικών ιδεών θα «άπελευθερώσει» τό Μπέρκλεϋ ή άλλες κοινότητες. Βλέπει στην ύλοποίηση άυτών των άντιλήψεων τά πρώτα βήματα πρós τόν άναπροσανατολισμό του άτομικού έγώ από μία παθητική άποδοχή της άπομόνωσης, του έγωϊσμού, και της έξάρτησης από γραφειοκρατικούς θεσμούς, σε πρωτοβουλίες της βάσης, πού θ' άποκαταστήσουν τις κοινοτικές έπαφές κι άμεσα δίκτυα άλληλοβοήθειας. Τελικά, θα πρέπει να άναδιοργανωθεί ή ίδια ή κοινωνία από τή μεγάλη πλειοψηφία, ή οποία έξανγκνάζεται, τώρα, να ύποτάσσεται Ιεραρχικά στους λή-

* Σ.τ.Ε. Κάλυψη του έδάφους με ένα στρώμα από θρεμμένα άχυρα ή σάπια φύλλα, για να προστατευθούν οι ρίζες των νέων φυτών.

γους. Ἀλλά μέχρι νά πραγματοποιηθοῦν αὐτές οἱ ἐκτεταμένες ἀλλαγές, θά πρέπει νά διαμορφωθεῖ μιὰ νέα νοοτροπία, πού νά σπορῶνται σέ ζωντανούς κοινοτικούς δεσμούς, ἔτσι ὥστε οἱ ἄνθρωποι νά ἔχουν ἰκανοί νά συγχωνέψουν τίς βαθιά προσωπικές τους ἐπιθυμίες μέ ἀνώτερα κοινωνικά ἰδανικά. Ἄν δέν πραγματοποιηθεῖ αὐτή ἡ συγχώνευση, τά ἰδανικά αὐτά θά παραμείνουν ἀπραγμάτευτα, καί δέν θά ὑλοποιηθοῦν ποτέ.

Πολλές ἀπ' τίς ὑποδείξεις τοῦ Προγράμματος δέν εἶναι καινούργιες. Ἡ ἰδέα νά γίνουν ἀνοίγματα στίς ὁροφές γιά νά συνδεθοῦν τά σπίτια μεταξύ τους, εἶναι παρμένη ἀπ' τά Ἰνδιάνικα χωριά Πουέμπλο, οἱ ἀστικοί κῆποι ἀπ' τίς μεσαιωνικές κοινοῦτες καί τίς προκαπιταλιστικές κωμολέιες γενικότερα, οἱ πεζόδρομοι καί οἱ δημόσιες πλατείες ἀπ' τίς πόλεις τῆς Ἀναγέννησης οἱ ἀπό πρῶτες ἀστικές μορφές. Πάντως, μέσα στό πλαίσιο μιᾶς αὐξανόμενα γραφε:οκρατικῆς κοινωνίας, τό Πρόγραμμα εἶναι μοναδικό, ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἀντλεῖ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἀπό ριζικά νέα στυλ ζωῆς καί τίς ἐνισχύει, ἐνοποιώντας τες σ' ἕνα σύνολο, μέ πολλές λεπτομέρειες παραδοσιακοῦ σχεδιασμοῦ. Χωρίς ἀμφιβολία, ἀρκετές ἀπ' τίς προτάσεις σχεδιασμοῦ πού ὑπάρχουν στό πλάνο, μπορεῖ ν' ἀρμοιωθοῦν τμηματικά σέ νέα προγράμματα οἰκοδομητικῆς, δίχως νά ἔχουν κανένα σημαντικό ἀντίκτυπο πάνω στούς παραδοσιακοῦς τρόπους ζωῆς. Αὐτή ὑπῆρξε ἡ μοῖρα πολλῶν ριζοσπαστικῶν ἰδεῶν καί τεχνοτροπιῶν στό παρελθόν. Ἀλλά τό Πρόγραμμα εἶναι συνεπές μέ τόν ἑαυτό του στό βαθμό πού δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνα οἰκοδομικό σχέδιο. Τό αὐθεντικό περιεχόμενο τῶν προτάσεων του, εἶναι τό εἶδος ζωῆς στό ὁποῖο εἶναι ριζωμένα τά στοιχεία σχεδιασμοῦ του. Ἡ βάση τοῦ πλάνου, πρὶν νά γίνῃ ὁποιοδήποτε σχέδιο, εἶναι μιὰ κουλτούρα ἀντίθετη μέ τήν κυρίαρχη — μιὰ κουλτούρα πού τονίζει τήν κοινότητα μᾶλλον, παρά τήν ἀπομόνωση, τό μοῖρασμα τῶν πόρων καί τῶν δεξιότητων μᾶλλον, παρά τήν ἰδιωτικοποιημένη κατοχή καί συσσωρεύσή τους, τήν ἀνεξαρτησία μᾶλλον, παρά τήν ἐξάρτηση ἀπ' τήν ἀστική ἀγορά, σχέσεις ἀγάπης καί ἀλληλοβοήθειας μᾶλλον, παρά τόν ἐγωισμό καί τόν ἀνταγωνισμό. Οἱ σχεδιαστές, ἀνεξάρτητα ἀπ' τό ἂν εἶχαν ἤ ὄχι συνείδηση τῶν ἱστορικῶν τους προδρόμων, παρουσίαζαν τό δράμα τους γιά τήν ἀστική ζωῆ μέ Ἑλληνικό τρόπο.

Ἡ ἀληθινά ἀνθρώπινη πόλη, εἶναι γι' αὐτούς ἕνας τρόπος ζωῆς πού ἐνθαρρύνει τή συγχώνευση ἀτόμου καί κοινωνίας, πόλης καί ὑπαίθρου, προσωπικῶν καί κοινωνικῶν ἀναγκῶν, μέσα σ' ἕνα πλαίσιο πού διατηρεῖ τήν ἀκεραιότητα τοῦ καθένα. Πρέπει νά ἐπιτευχθεῖ μιὰ σύνθεση πού νά κάνει τήν ἐκπλήρωση τῶν ἀτομικῶν καί ἀστικῶν ἀναγκῶν συμπλήρωμα τῆς ἐκπλήρωσης τῶν κοινωνικῶν καί οἰκολογικῶν ἀναγκῶν.

Τό κίνημα τῆς ἀντικουλτούρας ἔχει ἀπό τότε ὑποχωρῶντι ἀπ' τὴν αἰχμὴ πού εἶχε φθάσει στὴ δεκαετία τοῦ '60. Οἱ ἁρμοφες ἐλπίδες πού οἱ νέοι εἶχαν ἀναπτύξει μὲ τόσο ἐνθουσιασμό σέ κοινότητες ἀπόδλητων καὶ ριζοσπαστῶν φοιτητῶν, ἔχουν ἀμβλυνθεῖ ἀπ' τὴ σκληρὴ, καὶ συχνὰ κτηνώδη, ἐχθρότητα ἐνός ἐνήλικου κοινοῦ πού, ἐξαιτίας τῆς δικτῆς του χειραγώγησης καὶ ἀνασφάλειας, ἔχει ὀχυρωθεῖ μέσα στό στάτους κδὸ, καὶ ἐπιδιώκει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' ὅποιαδήποτε ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν ἀξιών. Μιά Νεαντερνάλεια κρατικὴ ἐξουσία, χαρακτηρίζοντας τὴ δημιουργικότητα σάν «ἀνεκτικότητα», καὶ τὸν ἐνθουσιασμό σάν «κατάχρηση ἐλευθερίας», ἔχει προτείνει: τὸ δικὸ τῆς ἐντυπωσιακοῦ θάρους στὴν πίεση πού ἀσχεῖται ἐναντία στὴν ἀνανέωση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ. Ὅπου ἡ ἀντικουλτούρα κατάφερε νὰ ὑπερασπίσει τὶς θέσεις τῆς ἐναντία σέ ἀνοιχτὰ ἐχθρικές κοινωνικές δυνάμεις, ἔπρεπε νὰ ἀρκεστεῖ σέ μιὰ πολιτικὴ μόδα «φιλο - φτιαξίματος», μὲ τὴ μορφή τοῦ σεχταριστικοῦ Μαρξισμοῦ καὶ τοῦ «Τριτοκοσμικοῦ» μπαν:στηριοῦ. Ἀρχαϊκές ἰδεολογίες καὶ τρόποι ὀργάνωσης ἐμφανίζονται φαινομενικά σὰ ριζοσπαστικοὶ καὶ μολύνουν σάν τοξινὰ μικρόβια τὶς πληγῆς πού ἀνοῖξαν ἡ λαϊκὴ δυσφορία καὶ ἡ πολιτικὴ καταπίεση.

Ὅστόσο, ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ φάση κάμψης μιᾶς πολὺ πλατύτερης ἀνάπτυξης θὰ μπορούσε νὰ ἔναι πολὺτιμη, ἴσως ἀκόμα καὶ ἀναγκαία, σὰ μιὰ ἡρεμὴ περίοδος ὠρίμανσης. Ἐνας νέος κόσμος δὲ θὰ κατακτηθεῖ μὲ τὸ στρώσιμο, ἀπλῶς, τοῦ δρόμου πρὸς τὸ μέλλον μὲ λουλούδια. Οἱ διαισθητικές παρορμήσεις πού ἐκραγήκανε μ' ἕνα τόσο ἀπλοῦκό ἐνθουσιασμό στὴ δεκαετία τοῦ '60, γιὰ νὰ γίνουν μόνον σκληρές καὶ ἀπάνθρωποποιητικές μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ψευτο - ριζοσπαστισμοῦ πού ἔκλεισε τὴ δεκαετία, δέν ἦταν ποτε ἐπαρκεῖς γιὰ τὸ μακροχρόνιο ἱστορικὸ πρόγραμμα τῆς ἀνάπτυξης μιᾶς πλατύτερης, δημόσιας συνειδητοποίησης τῆς ἀνάγκης γιὰ κοινωνικὴ ἀλλαγὴ. Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἡ ἀντικουλτούρα ἔπαψε νὰ μιλάει στὴν Ἀμερικὴ μὲ κατανόηση καὶ μὲ τρόπο οὐσιαστικὸ. Ἡ πολιτικοποίησή της πῆρε τὴ χειρότερη μορφή πού μπορούσε — τῆς ἀλαζωνείας καὶ μιᾶς παράλογα δίαιης ρητορικῆς. Πολὺ περισσότερο ἀπ' τὰ λουλούδια τῶν μέσων τῆς δεκαετίας τοῦ '60, οἱ ὀργισμένες, σφιγμένες γροθιές τῶν τελευταίων χρόνων τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἦταν ἀσχετες μὲ τὴν προσπάθεια προσέγγισης ἐνός ἀξιοθέτου πανικόδλητου καὶ ἀνίδεου κοινοῦ. Ἐγίνε τελικὰ ἀπαφωρο ὅτι μιὰ χυδαία προσκόλλησι στὴ μυϊκὴ δύναμη, ἀπὸ μέρους αὐτο - ἐκλεγμένων πολιτικῶν «πρωτοποριῶν», εἶναι ἐξίσου ἀδύνατο νὰ καταστήσει ἐφικτὴ τὴν κοινωνικὴ ἀλλαγὴ, ὅσο καὶ μιὰ διαισθητικὴ προσκόλλησι στὴ δύναμη τῶν λουλουδιῶν.* Μόνον ἕνας συνδυα-

* Σ.τ.Ε. Ὁ συγγραφέας ἐννοεῖ ἐδῶ τὸ κίνημα τῶν χίππς, καὶ τὸ κί-

σμός της διαίσθησης με τη λογική, του αισιόδοξου ένθουσιασμού με την υπονομευτική σύνεση, της συγκινησιακής ευαισθησίας με μία συνεπή συνείδηση, έχει έλπιδα να κάνει την αντικουλτούρα μία σημαντική δύναμη, ίσως την πιο ισχυρή δύναμη, στην αναδιάρθρωση της Αμερικάνικης ζωής και να οδηγήσει την ανάπτυξή της σε ανώτερα επίπεδα από κείνα που είχε φθάσει στη δεκαετία του '60.

Όρισμένα αιτήματα που προβλήθηκαν απ' το κίνημα της αντικουλτούρας είναι ακατάλυτα. Άσχετα με το βαθμό κάμψης του κινήματος σε σχέση με την προηγούμενη άκμή του, αυτά τα αιτήματα πρέπει να διασωθούν και να προωθηθούν, αν η κοινωνία πρόκειται να έχει κάποιο μέλλον. Απαιτώντας μία συγχώνευση των άφηρημένων ιδανικών της κοινωνικής απελευθέρωσης με κείνα της προσωπικής απελευθέρωσης, επιδιώκοντας να δημιουργήσει τις πυρηνικές, ελευθεριακές κομμουνιστικές σχέσεις, που 'ναι τόσο απαραίτητες για την εδραίωση μιας πραγματικά χειραφετημένης κοινωνίας, προσπαθώντας να υπονομέψει την επιρροή του έμπορευματικού δεσμού πάνω στο άτομικό εγώ και στη σχέση του με άλλα εγώ, τονίζοντας την ανάγκη για μία αυθόρμητη έκφραση της σεξουαλικότητας, του αισθησιασμού, και μιας ομνιστικής ευαισθησίας, αμφισβητώντας την ιεραρχία και την κυριαρχία σ' όλες τους τις μορφές κι εκδηλώσεις, και, τελικά, προσπαθώντας να συνθέσει νέες, αποκεντρωμένες κοινότητες, βασισμένες σε μία οικολογική αντίληψη, που συνδυάζει τα πιο αναπτυγμένα χαρακτηριστικά της αστικής κι αγροτικής ζωής — προβάλλοντας όλα αυτά τα αιτήματα σαν ένα ενιαίο σύνολο, η αντικουλτούρα έδωσε μία σύγχρονη έκφραση σε μία ιστορική παράδοση ανθρώπινων ονείρων και βλέψεων. Και δέν τό έκανε αυτό κινούμενη από ένα αδιόρθωτα χιμαίρικό εϋτοπισμό, αλλά βασισμένη στις πραγματικές τεχνολογικές κι υλικές δυνατότητες που υπάρχουν στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες του κόσμου. Αυτά τα αιτήματα δέν μπορούν ποτέ να καταπινοθούν απόλυτα απ' την πολιτική ή ψυχική καταπίεση. Είναι ή φωνή του αυτοσυνείδητου λόγου, έτσι ώστε, μόλις συναρθρωθούν θεωρητικά κι ενισχυθούν απ' τις υλικές συνθήκες που τά κάνουν έφικτά, αποκρασταλλώνονται μέσα στο συλλογικό άσυνείδητο της ανθρωπότητας. Η εδύνη της αντικουλτούρας, όταν ώριμάσει φθάνοντας στο επίπεδο της θεωρητικής αυτοσυνείδησης κι αυτοπειθαρχημένης όρθολογικότητας, είναι να βοηθήσει ώστε να γίνει αυτό τό συλλογικό άσυνείδητο έντονα συνείδητό. Για να εκπληρώσουν αυτή

νημα μή διας γενικότερα, όπως εκδηλώθηκε στην Αμερική στη δεκαετία του '60.

τήν εὐθύνη, ὁ συνειδητοὶ πυρῆνες πού ἀποκρυσταλλώνονται μέσα στήν ἀκαθόριστη μήτρα τῆς ἀντικουλτούρας, πού σχηματίστηκε στή δεκαετία τοῦ '60, χρειάζονται ὑπομονή, σύνεση, καί μιὰ ἀμείωτη ἐπίγνωση ὅτι εἶναι ριζωμένοι στό κύριο ρεῖμα τῆς ἱστορίας πού δόηγεῖ στό μέλλον, ὁσοῦν ποτε κι ἂν ὁ προσπάθειές τους γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς συνειδητοῦς μπορεῖ νά ὑποστοῦν περιοδικές ἀνασχέσεις.

Αὐτό τό πρόγραμμα εὐνοεῖται ἔντονα ἀπ' τό τραχύ γεγονός ὅτι λίγες ἐπιλογές ἔχουν ἀπομείνει σήμερα στήν κυρίαρχη κοινωνία. Ἡ πόλη ἔχει ὀλοκληρώσει τήν ἱστορική της ἐξέλιξη. Ἡ διαλεκτική της πορεία ἀπ' τό χωριό, τήν περιοχή τοῦ ναοῦ, τό φρούριο, ἢ τό δικαιοκτικὸ κέντρο, πού τό καθένα κυριαρχοῦνταν ἀπ' τὰ ἀγροτικά συμφέροντα, στήν π ὁ λ ι ν καί τῆ μεσαιωνική κομμούνια, στή διάρχεια μιᾶς ἐποχῆς θου ἢ πόλη κι ἡ ὑπαιθρος βρίσκονταν σέ κάποιο εἶδος ἰσορροπίας, ὡς τήν ἀστική πόλη, πού κυριαρχεῖ ἀπόλυτα πάνω στήν ὑπαιθρο, ἀποκρυφώνεται τώρα μέ τήν ἐμφάνιση τῆς μεγαλούπολης, τῆς ἀπόλυτης ἄρνησης τῆς πόλης. Δέν μποροῦμε πιά νά μιλάμε γιά μιὰ ξεκάθαρα καθορισμένη ἀστική ὄντοτητα, μ' ἓνα δικό της αὐθεντικά συλλογικό συμφέρον ἢ σκοπία. Ὅπως ἀκριβῶς κάθε φάση ἢ στιγμή τῆς πόλης ἔχει τὰ δικά της ἐσωτερικά ὄρια, ἔτσι κι ἡ μεγαλούπολη ἀντιπροσωπεύει τὰ ὄρια τῆς πόλης σάν τέτοιαι — τῆς π ο λ ι τ ε ῖ α ς σέ διάκριση ἀπ' τήν κ ο ι ν ὄ τ η α. Ἡ πολιτική ἀρχή, μέ τῆ μορφή τοῦ κράτους, ἐξαλείφει τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς κοινωνικῆς ἀρχῆς, ἀντικαθιστώντας ὅλους τοὺς κοινοτικούς δεσμούς μέ γραφειοκρατικούς. Ὁ προσωποποιημένος χώρος κι ἡ ἀνθρώπινη κλίμακα ἀποσυντίθενται σέ θεσμικό χώρο κι ἀστικό γιγαντισμό, ἱεραρχικά ἐδραιωμένους στήν ἀπρόσωπη κυριαρχία τοῦ ἑνός ἀνθρώπου πάνω στόν ἄλλο καί τήν καταστροφή τῆς φύσης ἀπό μιὰ ληστρική κοινωνία, πού τό κίνητρό της εἶναι ἡ παραγωγή γιά τήν παραγωγή. Αὐτή ἡ «άντι - πόλη», οὔτε ἀστική, οὔτε ἀγροτική μέ ὁποιαδήποτε παραδοσιακή ἔννοια, δέν παρέχει κανένα πεδίο γιά κοινότητα κι αὐθεντική ἑμαιοποίηση. Ἡ μεγαλούπολη εἶναι, τό πολύ - πολύ, ἓνα συνοθύλευμα ἀμοιβαία ἐχθρικών θυλάκων ἢ γκέττο, πού τό καθένα τους «ενοποιεῖται» ἐσωτερικά ὄχι ἀπό μιὰ θετική ἀρμονία θεριαουργικῶν παρορμησεων, ἀλλά μᾶλλον ἀπό μιὰ ἀρνητικὴ ἐχθρότητα ἀπέναντι στόν ξένο πού ἐμφανίζεται: στήν περίμετρό της. Φυσικά, ἠθικά, καί λογιστικά, αὐτός ὁ ἀστικός καρκίνος βρίσκεται σέ ραγδαία παρακμῆ. Δέν λειτουργεῖ, μέ τὰ ὅρια του τὰ κριτήρια, σάν ἓνα πεδίο γιά τήν ἀποτελεσματικὴ παραγωγή κι ἐμπορία τῶν ἐμπορευμάτων. Τό νά ποῦμε ὅτι αὐτό τό δημιούργημα καταρρεῖ εἶναι μιὰ σκόπιμη ὑποτίμηση: ἡ μεγαλούπολη εἶναι μιὰ ἐνεργὸς δύναμη στήν κοινωνικὴ ἀποσύνδεση καί τήν ψυχικὴ διάλυση. Εἶναι ἡ ἄρνηση τῆς πόλης σάν πεδίου στενῆς ἀνθρώπινης προσέγγισης κι ἀπ' αὐτῆς πολιτιστικῆς πα-

ράδοσης, και σά μέσου συγκέντρωσης δημιουργικών, ανθρώπινων δραστηριοτήτων.

Γιά ν' άποκαταστηθεί ή άστική όντότητα σάν ένα μεστό νοήματος πεδίο δραδοποίησης, κοιλτούρας, και κοινότητας, ή μεγαλούπολη πρέπει νά καταστραφεί άδίστακτα και ν' αντικαταστηθεί από νέες, άποκεντρωμένες οίκοκοινότητες, πού ή κάθε μία τους θά 'ναι προσαρμοσμένη σύμφωνα μέ τίς ανάγκες του φυσικού οίκοσυστήματος στό όποιο είναι τοποθετημένη. Θά μπορούσαμε ελλογα νά πούμε ότι αυτές οι οίκοκοινότητες θά διαθέτουν τά καλύτερα χαρακτηριστικά της π ό λ ε ω ς και της μεσαιωνικής κοιμούνας, ύποστηριζόμενες από ολοκληρωμένες οίκοτεχνολογίες, πού άνακλιμακώνουν τά πιό άναπτυγμένα στοιχεία της σύγχρονης τεχνολογίας — συμπεριλαμβανομένων τέτοιων ενεργειακών πηγών όπως ή ήλιακή ενέργεια κι ή αιολική — σέ τοπικές διαστάσεις. 'Η Ισορροπία ανάμεσα στην ύπαιθρο και την πόλη θ' άποκαταστηθεί — όχι σάν ένα άτσαλα επέκτεινόμενο προάστιο πού συγχέει μία πραιοιά ή μία συστάδα στρατηγικά τοποθετημένων δέντρων μέ τή φύση, αλλά σά μία άλληλεπιδροσα, λειτουργική οίκοκοινότητα, πού συνενώνει τή βιομηχανία μέ τή γεωργία, τήν πνευματική εργασία μέ τή σωματική, τήν άτομικότητα μέ τήν κοινότητα. 'Η φύση δέ θά ύποβιβάζεται σ' ένα άπλό σύμβολο του φυσικού, σ' ένα θεαματικό αντικείμενο, για νά τό βλέπεις από ένα παράθυρο ή σ' ένα περίπατο θά γίνει ένα άναπόσπαστο μέρος όλων των πλευρών της ανθρώπινης έμπειρίας, άπ' τήν εργασία ως τό παιχνίδι. Μόνο μ' αυτή τή μορφή μπορούν νά ένοποιηθούν οι ανάγκες της φύσης κι οι ανάγκες της ανθρωπότητας και νά γεννήσουν μιάν αυθεντική οίκολογική συνείδηση, πού ξεπερνάει τήν Ινστρουμενταλιστική, «περιβαλλοντολογική» σκοπιά του κοινωνικού και ύγειονομικού μηχανικού.

'Η θέση μας μέσα στην Ιστορία της πόλης είναι μοναδική. Οι προκαπιταλιστικές πόλεις είτε λιμένας μέσα σά δριά τους ή επεκτεινονταν καταστροφικά πέρα άπ' αυτά, σάν άποτέλεσμα της άτελους τεχνολογικής ανάπτυξης πού διαιώνιζε τήν ύλική σπάνη. "Αν ή πόλη δέν άποκρυσταλλώνονταν, όπως στην 'Ασία και τήν 'Εγγύς 'Ανατολή, από κληρονομικές κάστες κι άγροτικές Ιεραρχίες, ή ένότητα της διασπούταν άπ' τό εμπόρευμα και τήν αγορά. 'Η σύγχρονη τεχνολογία έχει φθάσει τώρα σ' ένα τόσο προχωρημένο επίπεδο ανάπτυξης, πού νά επιτρέψει στην ανθρωπότητα ν' άνοικοδομήσει τήν άστική ζωή σύμφωνα μέ κατευθύνσεις πού θά μπορούσαν νά εκθρέψουν μία Ισορροπημένη, ολοκληρωμένη, κι άρμονική κοινότητα συμφερόντων ανάμεσα στους ανθρώπους, κι ανάμεσα στην ανθρωπότητα και τή φύση. Αύτή ή οίκοκοινότητα, πού θά 'ταν κάτι περισσότερο από μία πόλη, δέ θά 'χε άλλα όρια έξω από κείνα πού θά διαμορφώνονταν συνείδητά άπ' τήν ανθρώπινη δημιουργικότητα,

τό λόγο, κι οικολογικούς υπολογισμούς. Ἡ οἰκοκινότητα, ὑποστη-
ριζόμενη ἀπό μιὰ ὀρθολογική οἰκοτεχνολογία, θά 'ταν μιὰ ὀργανική
ἀστική ὄντοτητα, πού θά ἀναζωογονούνταν ἀπό μιὰ νέα εὐαισθησία
καί θά ἐνισχύονταν ἀπό μιὰ νέα προστασία τῆς ὀλικῆς ζωῆς — ἕνα
αὐθεντικό πεδίο γιά τόν ἐναρμονισμό καί τήν ἐκπλήρωση τῶν πιό
βαθιῶν καί πιό δημιουργικῶν παρορμήσεων τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἡ ἐναλλαγή σ' αὐτή τήν ἀνάπτυξη δέν μπορεῖ νά 'ναι παρά
ἡ τραμερή ἀποσύνθεση τῆς ἀστικῆς ζωῆς σέ μιὰ κατάσταση χρόνιου
κοινωνικοῦ πολέμου, προσωπικῆς βίας καί γραφειοκρατικῆς κινή-
τοποιήσης. Ἄν τό ἀρχαῖκό ἱερογλυφικό τῆς πόλης ἦταν ἕνας τοί-
χος πού τέμνονταν ἀπό δύο ὁδούς, τό σύμβολο τῆς μεγαλοπό-
λης γίνεται γρήγορα τό ἀστυνομικό σῆμα, τοποθετημένο πάνω σ'
ἕνα πιστόλι. Σ' αὐτό τό εἶδος πόλης, ὁ κοινωνικός παραλογισμός
θά εἰσπράξει τό φόρο του, σάν ἡ ἀπόλυτη διαίρεση ἀνθρώπου ἀπό
ἀνθρώπο, ὡπου νά δεθεῖ ἡ χαριστική βολή μέ τήν ἐκδίκηση τῆς
φύσης ἐνάντια στήν ἀνθρωπότητα. Τά ὄρια τῆς μεγαλοπόλης
μποροῦν νά διατυπωθοῦν σάν τίποτα λιγότερο ἀπ' τά ὄρια τῆς ἴδιας
τῆς κοινωνίας, σάν ὄργανο τῆς ἱεραρχίας καί τῆς κυριαρίας. Ἀ-
φημένα ν' ἀναπτύσσονται μόνα τους, αὐτά τά ὑποκείμενα στοιχεῖα
τῆς μεγαλοπόλης ὑπογράφουν τήν καταδίκη ὄχι μόνο τῆς πόλης
σάν τέτοιας, ἀλλά καί τῆς ἀνθρώπινης ὀμαδοποίησης. Γιατί σ' ἕνα
τέτοιο κόσμο, ἡ τεχνολογία, ὑποταγμένη σέ παράλογες δυνάμεις,
γίνεται τό ὄργανο ὄχι τῆς ἁρμονίας καί τῆς ἀσφάλειας, ἀλλά τῆς
συστηματικῆς λεηλασίας τοῦ ἀνθρώπου πνεύματος καί τοῦ φυσι-
κοῦ κόσμου.

Σημειώσεις του συγγραφέα

Α) Εισαγωγή

1. Κάρλ Μάρξ, Τό Κεφάλαιο (Σικάγο, Τσάρλς Χ. Κέρ, 1906), 1:387.

Β) Ύψαιθρος και Πόλη

1. Τζ. Σ. Βαγιάν, Οί Άζτέκοι του Μεξικού, άναθ. έκδ. (Ν. Υόρκη, Πένγκουϊν Μπούκς, 1962), σ. 225.

2. Στο ίδιο.

3. Στο ίδιο, σ. 129.

4. Στο ίδιο.

5. Στο ίδιο, σ. 134.

6. Ήντουαρντ Χάιαις, Γῆ και Πολιτισμός (Λονδίνο: Τέμς και Χάντσον, 1952), σ. 228 - 229.

7. Κάρλ Μάρξ «Πρόλογος σέ μία Συνεισφορά στήν Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οικονομίας», Έκλεκτά Έργα (Ν. Υόρκη: Διεθνείς Έκδότες), 1:357.

8. Αὐτή ἡ ἔπιψη ἀναπτύσσεται ἄρκετά λεπτομερειακά στό ἔργο τοῦ Κάρλ Γουϊτφόγκελ, Ὁ Ἀνατολικός Δεσποτισμός (Νιού Χέβεν: Έκδόσεις Πανεπιστημίου τοῦ Γέιλ, 1957). Μολονότι: ὁ Γουϊτφόγκελ ἀπλοποιεῖ αὐτή τήν προσέγγιση κι ἔχει κριτικαριστεῖ πολύ δικαιολογημένα ἀπ' τοὺς Ρόμπερτ Μ. Ἄνταμς και Ζάκ Σερνέ, τό βασικό ἔρεισμα τῆς θέσης του εἶναι, κατά τή γνώμη μου, σωστό. Ἡ ἔρδευση ἐνθάρρυνε τή συνεργασία, ἔστω κι ἂν τό ἔκανε σέ τοπική μόνο κλίμακα. Κι ἂν αἱ συγκεντρωτικές αὐτοκρατορίες ἦταν μιά μεταγενέστερη ἀνάπτυξη, εἶναι δύσκολο νά πιστέψουμε ὅτι: θά μπορούσαν νά διατηρηθοῦν γιά αἰῶ-

νες, δίχως τήν ἐπικοινωνία, πού πρόσφεραν τά μεγάλα ποτάμια συστήματα κι ή ανάγκη για μεγάλα ἀρδευτικά ἔργα.

9. Κρίστοφερ Ντάουζον, Ὁ Αἰώνας τῶν Θεῶν (Λονδίνο: Σήντ καί Γουώρντ, 1934), σ. 155 - 156.

10. Γουίλλιαμ Φ. Φόουλερ, Ἡ Πόλη—Κράτος τῶν Ἑλλήνων καί Ρωμαίων (Ν. Ὑόρκη: Μακμίλλαν, 1952), σ. 64.

11. Τζώρτζ Θόμσον, Ὁ Αἰσχύλος κι ή Ἀθήνα (Ν. Ὑόρκη: Διεθνεῖς Ἐκδότες, 1950), σ. 61 - 62.

12. Φόουλερ, Ἡ Πόλη—Κράτος τῶν Ἑλλήνων καί τῶν Ρωμαίων, σ. 168.

13. Πῶλ Λάντς, Πρόλογος σέ 7 Φημισμένα Δράματα (Ν. Ὑόρκη: Σύγχρονη Βιβλιοθήκη, 1931).

14. Χ. Ντ. Φ. Κίττο, Οἱ Ἑλληνες (Ν. Ὑόρκη: Πένγκουιν Μπούκς, 1951) σ. 152.

Γ) Ἡ ἀνοδος τῆς Ἀστικῆς Πόλης

1. Λιούις Μάμφορντ, Ἡ Κουλτούρα τῶν Πόλεων (Ν. Ὑόρκη: Χάρκουρτ Μπρέις Τζοβάνοβιτς, 1938), σ. 35.

2. Στό Γδιο, σ. 55.

3. Στό Γδιο, σ. 64.

4. Ἀναφέρεται ἀπ' τόν Μάμφορντ, στό Γδιο, σ. 63 - 64.

5. Στό Γδιο, σ. 64.

6. Ἀγρί Πιραίν, Οἱ Μεσαιωνικέες Πόλεις (Πρίνστον, Ν. Ζ., Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου Πρίνστον, 1948), σ. 209 - 210.

7. Κάρλ Μάρξ, Τό Κεφάλαιο (Σικάγο: Τσάρλς Χ. Κέρ, 1906), 1.373.

8. Τόμας Μόρ, Ἡ Οὐτοπία (Ν. Ὑόρκη: Ουάσιγτον Σκουάιρ Πρές, 1965), σ. 14.

Δ) Τά Ὁρια Ἀστικῆς Πόλης

1. Μολονότι αὐτό δέν περιορίστηκε, ἀπό καμιά ἀποψη, μόνο

στην Ἀγγλία, όπως υποθέτουν συνήθως. Ἀκόμα κι αὐτοθεμένα ἤπιες Σκανδιναβικές χώρες, λογουχάρη, ἔπασαν θύματα ἐνός δικῶ τους κινήματος περιφράξεων. Ἡ πύδ σημαντική, ἴσως, ἀπ' αὐτές τίς ἐξελίξεις συνέβηκε στή Σουηδία, ὅπου νομοθετικές ἀλλαγές ὀδήγησαν σέ περιφράξεις καί στήν διάλυση τοῦ παραδοσιακοῦ συστήματος τῶν ἀκάλυπτων γαιῶν. Αὐτή ἡ ἀνατροπή τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας, εἶχε σάν ἀποτέλεσμα μιά τεράστια ἀστική συμφόρηση κ: ἕνα ἐντονο ἐκφυλισμό τῶν Σουηδικῶν πόλεων. Στή διάρκεια τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ 19ου αἰῶνα, περισσότεροι ἀπό 1 ἑκατομμύριο ἄνθρωποι μετανάστευσαν ἀπ' τή Σουηδία — κυρίως στίς ΕἴΠΑ — κι ἄλλοι τόσοι ὑποχρεώθηκαν νά ἐγκαταλείψουν τή γεωργία γιά νά δουλέψουν στή χειροτεχνία καί στά νέα ἐργαστάσια πού ἐμφανίστηκαν στίς πόλεις. Ἡ ἴδια ἐξέλιξη, μολονότι εἶναι βασικά προῖόν τῆς μηχανοποίησης τῆς γεωργίας καί τῆς «πράσινης ἐπανάστασης», διαδραματίζεται σήμερα στή Γαλλία, τήν Ἀσία, τή Λατινική Ἀμερική, καί τήν Ἀφρική.

2. Ντόν Μάρτιντειλ, «Προλεγόμενα» στήν Πόλη τοῦ Μάξ Βέμπερ (Ν. Ὑόρκη: Ἐλεύθερος Τύπος, 1958) σ. 21.

3. Τζερόμι Πίκαρντ «Ἡ Μητροπολιτική Ἀνάπτυξη κι Ἐπέκταση τῶν ΕἴΠΑ, ἀπ' τά 1970 - 2000», (Οὐάσινγκτον, Δ.Σ.: Ἰνστιτούτο Ἀσιατικῆς Γῆς, 1972), σ. 6 - 7.

4. Πῆτερ Χῶλ, Οἱ Κεσμοπόλεις (Ν. Ὑόρκη: Παγκόσμια Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη Μάκ Γκρόου Χῶλ, 1966), σ 198 - 199.

5. Μάξ Χορκχάιμερ, Ἡ Ἐκλειψη τοῦ Λόγου, (Ν. Ὑόρκη: Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου Ὁξφόρδης, 1947), σ. 135.

6. Μάξ Χορκχάιμερ καί Τέοντορ Ἀντόρνο, Ἡ Διαλεκτική τοῦ Διαφωτισμοῦ (Ν. Ὑόρκη: Χέρντερ καί Χέρντερ, 1972), σ. 137.

Ε) Κοινότητα καί Πολεοδομία

1. Φράνκ Φίσερ, «Ποῦ βρίσκεται ἡ Πολεοδομία Σήμερα», Κριτικές Σημειώσεις (Γενάρης 1954), σ. 75.

2. Λιούις Μάμφορντ, Ἡ Πόλη στήν Ἱστορία (Ν. Ὑόρκη: Χάρκουρτ Μπρέις Τζεόβανόιτς, 1961), σ. 163.

3. Ἀναφέρεται ἀπ' τό ἴδιο.

4. Ἀριστοτέλης, «Πολιτικά» στά Βασικά Ἔργα

τοῦ Ἀριστοτέλη (Ν. Ὑόρκη: Ράντομ Χάουζ, 1941), σ. 1284.

5. Πῶλ Ντ. Σπρέιρεγκεν, Ὁ Ἀστικός Σχεδιασμός: Ἡ Ἀρχιτεκτονική τῶν Κωμοπόλεων καί τῶν Πόλεων (Ν. Ὑόρκη: Μάκ Γκρούς Χιλ, 1965), σ. 3.

6. Μάιφορντ, Ἡ Πόλη στήν Ἱστορία, σ. 297.

7. Στό ἴδιο, σ. 277.

8. Στό ἴδιο, σ. 306.

9. Στό ἴδιο.

10. Λεονάρντο Μπενέβολο, Ἡ Καταγωγή τῆς Πολιτισμολογίας (Κέιμπριτζ: Ἐκδόσεις MIT, 1971).

11. Ε. Α. Γκάτκιντ, Τό Λυκόφως τῶν Πόλεων (Ν. Ὑόρκη: Ἐλεύθερος Τύπος, 1962), σ. 7.

12. Στό ἴδιο, σ. 5.

13. Κέβιν Λίντς καί Λούντ Ρόντγουϊν «Ἐνας Κόσμος ἀπό Πόλεις», στή Μελλοντική Μητροπολιση, ἐκδ. Λούντ Ρόντγουϊν (Ν. Ὑόρκη: Τζώρτζ Μπράζιλλιερ, 1961), σ. 9.

14. Ἀριστοτέλης, «Πολιτικά», σ. 1161.

15. Ἀλεξάντεο Τσόνις, Γιά ἕνα Μή-Καταπιστευτικό Περιβάλλον. (Βοστώνη, Ἰ Πρές, 1972), σ. 19-20.

16. Σπρέιρεγκεν, Ὁ Ἀστικός Σχεδιασμός, σ. 1.

17. Τσόνις, Γιά ἕνα Μή-Καταπιστευτικό Περιβάλλον, σ. 49.

18. Στό ἴδιο, σ. 66.

19. Στό ἴδιο, σ. 37.

20. Στό ἴδιο, σ. 91.

21. Μέλ Σκῶτ, Ἡ Ἀμερικάνικη Πολιτισμολογία (Μπέρκλεϋ: Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνιας, 1971), σ. 1.

22. Ρήιπερτ Ὅουεν, «Ἀναφορά στή Χώρα τοῦ Λανάρκ», στό Μιά Νέα Ἀποψη γιά τήν Κοινωνία καί Ἄλλα Γραφτά. (Λονδίν, Ἐκδόσεις Ἐδριμαν, 1927), σ. 274-276.

23. Σάρλ Φουριέ, 'Επιλογή απ' τό Έργο του (Λονδίνο, Σόνενσταϊν, 1901), σ. 138.

24. Η βασική επιχειρηματολογία του Έγγκελς αξίζει, κατά τή γνώμη μου, νά επαναληφτεί: «Τό ζήτημα τής κατοικίας μπορεί νά λυθεί μόνον όταν ή κοινωνία έχει μεταπωρωθεί άρκετά για νά γίνει ένα ξεκίνημα για τήν κατάργηση τής αντίθεσης μεταξύ πόλης κι υπαίθρου, πού έχει οδηγηθεί στό έσχατο σημείο τής απ' τή σημερινή καπιταλιστική κοινωνία. Άπέχοντας πολύ απ' τό νά μπορεί νά καταργήσει αυτή τήν αντίθεση, ή καπιταλιστική κοινωνία αναγκάζεται, αντίθετα, νά τήν επιτείνει μέρα μέ τή μέρα. Άπ' τήν άλλη μεριά, οι πρώτοι σύγχρονοι ουτοπικοί Σοσιαλιστές, ό Όουεν κι ό Φουριέ, τό αναγνώρισαν ήδη αυτό σωστά. Στις πρότυπες δομές τους, ή αντίθεση μεταξύ πόλης και υπαίθρου δέν υπάρχει πιά... Τό νά θέλουμε νά λύσουμε τό ζήτημα τής κατοικίας, ενώ επιθυμούμε, ταυτόχρονα, νά διατηρήσουμε τίς σύγχρονες μεγάλες πόλεις, είναι ένας παραλογισμός. Οι σύγχρονες μεγάλες πόλεις, όμως, θά καταργηθούν μόνο μέ τήν κατάργηση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, κι όταν αυτό πραγματοποιηθεί, θά υπάρχουν όλότελα διαφορετικά προβλήματα, απ' τή χορήγηση σέ κάθε έργάτη ενός δικού του μικρού σπιτιού» (Φρήντριχ Έγγκελς, Τό Ζήτημα τής Κατοικίας (Μόσχα: Προοδευτικοί Έκδότες, 1970), σ. 49.

Αυστυχώς, πρέπει ακόμη νά υπενθυμίζεται σέ πολλούς Μαρξιστές ότι αυτές οι απόψεις εκφράστηκαν από έναν απ' τους «παιότερες του έπιστημονικού σοσιαλισμού», κι επαναλήφτηκαν ξανά έμφατικά, στό μεταγενέστερο έργο του Έγγκελς, 'Αντι-νιούργκ.

25. Μπενέβολο, 'Η Καταγωγή τής Πολιτισμομίας.

26. Φίσερ, «Πού βρίσκεται σήμερα ή Πολιοδομία», σ. 76.

27. Έμπενέξερ Χάουερντ, Ο! Άύριανές Κηπουπόλες (Κέμπεριτζ: ΜΙΤ Πρές, 1965), σ. 51.

28. Στο ίδιο, σ. 150.

29. Φίσερ, «Πού βρίσκεται σήμερα ή Πολιοδομία», σ. 82.

30. Μάρρα:η Μπούκτσιν, 'Ο Άναρχισμός μετά τήν Έποχή τής Σπάνης (Σάν Φραντσέσκο: Ράιππερτς Πρές, 1971), σ. 25.

31. «Πρόγραμμα για ένα Κοινοτικό Περιβάλλον», στό Πηγές, εκδ. Θήνοντορ Ρόζακ (Ν. Υόρκη: Χάρπερ και Ρόου, 1972), σ. 393.

32. Στο ίδιο, σ. 394.
33. Στο ίδιο, σ. 395.
34. Στο ίδιο, σ. 399, 400.
35. Στο ίδιο, σ. 411 - 412.
36. Στο ίδιο, σ. 405.

ΠΑΡΟΡΑΜΑ :

Στή σελίδα 45, τό «Umust subvenie...» είναι «Umus subveniet...»

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΑΝ

- 1) ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: Οι Ρίζες της Σεξουαλικής Καταπίεσης.
- 2) ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ '75: Έργατική Έξουσία ή Κρατικός Καπιταλισμός;
- 3) ΠΕΤΡΟΥ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ: Προς τους Νέους.
- 4) ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Η Παρισινή Κομμούνια κι η Ίδέα του Κράτους.
- 5) ΗΛΙΑ ΠΟΛΙΤΗ: —273ο Κ + ΤΙ; άντεργκράουντ κόμιξ.
- 6) ΑΛΜΠΕΡΤ ΜΕΛΤΣΕΡ: Το Άναρχικό Κίνημα στην Κίνα.
- 7) ΡΟΥΝΤΟΛΦ ΡΟΚΕΡ: Άναρχισμός κι Άναρχοσυνδικαλισμός.
- 8) ΠΙΕΡ - ΖΟΖΕΦ ΠΡΟΥΝΤΟΝ: Ίδιοκτησία κι Έπανάσταση.
- 9) Λ. ΚΟΜΕΡ — Ε. ΓΚΟΑΝΤΜΑΝ: Ό Μύθος της Μητρότητας.
- 10) ΝΤΑΝΙΕΛ ΚΟΝ — ΜΠΕΝΤΙΤ: Το Μεγάλο Παζάρι.
- 11) Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ — Κ. ΓΟΥΩΡΝΤ: Αδόρμνητισμός κι Όργάνωση.
- 12) ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: Η Πάλη των Τάξεων κι η Ψυχανάλυση.
- 13) ΑΛΜΠΕΡΤ ΜΕΛΤΣΕΡ: ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΔΙΧΩΣ ΣΥΝΟΡΑ: Το Έπαναστατικό Κίνημα στην Εύρώπη (1946 — 1976) .
- 14) ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: Το Ξεπέρασμα του Οιδιπόδειου Συμπλέγματος.
- 15) Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ — Α. ΡΟΜΠΕΡΤΣ: Η Οικολογία κι η Έπαναστατική Σκέψη.
- 16) Μ. ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: Ίεραρχία κι Κυριαρχία.
- 17) ΑΛΑΝΤΟΥΣ ΧΑΞΛΕΥ: Έπιστροφή στο Θαιμαστό Νέο Κόσμο.
- 18) ΒΙΑΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: Έρωτισμός κι Αυτόσερωτισμός.
- 19) ΕΡΡΙΚΟ ΜΑΛΑΤΕΣΤΑ: Χωρίς Έξουσία.
- 20) ΠΩΛ ΑΒΡΙΧ: ΝΕΤΣΑΓΙΕΦ: Η Κατήχηση του Έπαναστάτη.

- 21) ΛΑΙΝΓΚ — ΖΑΑΤΣ: Δυό Δοκίμια γιὰ τὴν Ψυχιατρικὴ Καταπίεση.
- 22) ΑΜΠΕΛ ΠΑΖ: ΝΤΟΥΡΟΥΤΙ: Ἡ Κοινωνικὴ Ἐπανάσταση στὴν Ἰσπανία (1864 - 1933) τόμος Α'.
- 23) ΜΑΕ ΣΤΙΡΝΕΡ: Ὁ Μοναδικὸς καὶ τὸ Διὰ του.
- 24) ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ: Οἱ Ἀλῆτες τοῦ Παρισιῦ καὶ τοῦ Λονδίνου.
- 25) ΓΙΩΡΓΟΥ ΛΑΖΟΠΟΥΛΟΥ: Οἱ Ἀρραγοί.
- 26) ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ: Κρατῆστε Σφικτὰ τὸ Μικροαστισμό σας.
- 27) ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Φεντεραλισμός, Σοσιαλισμός, Ἀντιθεολογισμός.
- 28) ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΒΙΟΦΥΣΙΚΗΣ: Ἀπ' τὴ Θεωρία τοῦ Ὄργανου στὴν Ἀνακάλυψη τῆς Ὁργάνης.
- 29) ΑΜΠΕΛ ΠΑΖ: ΝΤΟΥΡΟΥΤΙ: Ἡ Κοινωνικὴ Ἐπανάσταση στὴν Ἰσπανία (1933 - 1936) τόμος Β'.
- 30) ΝΤΑΝΙΕΛ ΓΚΕΡΕΝ: Ὁ Ἀναρχισμός.
- 31) ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ: Ἡ Φάρμα τῶν Ζώων.
- 32) ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Κρατισμός καὶ Ἀναρχία.
- 33) ΜΙΧΑΗΛ ΜΠΑΚΟΥΝΙΝ: Γιὰ ἓνα Ἀντιεξουσιαστικὸ Σοσιαλισμό.
- 34) Οἱ «ΙΖΒΕΣΤΙΕΣ»: ΤΗΣ ΚΡΟΝΣΤΑΝΔΗΣ.
- 35) ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ: Στὴ Σκιά τοῦ «1984».
- 36) ΤΖΩΡΤΖ ΟΡΓΟΥΕΛ: Στὶς Φάμπρικες τοῦ Γουήγγκαν Πάιαρ.
- 37) ΑΛΜΠΕΡ ΚΑΜΥ: Οὔτε Δῆμοι οὔτε Θύματα.
- 38) ΜΑΡΡΑΙΗ ΜΠΟΥΚΤΣΙΝ: Τὰ Ὅρια τῆς Πόλης.

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ ΣΥΝΤΟΜΑ

- ΒΙΛΧΕΛΜ ΡΑΙΧ: Ὁ Μιζοχριστικὸς Χαρακτήρας.
 ΧΟΥΗΛΕΡ — Σ. ΦΕΝΤΕΡΙΚΙ: Ἡ Πολιτικὴ Οἰκονομία τῆς Γυναίκειας Ἀπελευθέρωσης.
 Φ. ΠΕΡΑΜΑΝ — Ρ. ΒΑΝΕΓΚΕΜ: Ἡ Ἀναπαραγωγή τῆς Καθημερινῆς Ζωῆς.

«Θά ονόμαζα τά "Όρια τῆς Πόλης μιά διαλεκτική ἐργασία πού πραγματοποιεῖται τίς πόλεις τοῦ παρελθόντος καί τοῦ παρόντος σά φάσεις ἢ στιγμῆς μιᾶς μεγαλύτερης ἀστικής διαδικασίας, μιᾶς διαδικασίας στήν ὁποία οἱ δυνατότητες τῆς ἀστικής ἀνάπτυξης ἀποκαλύπτονται ἐσωτερικά, ἐμπλουτίζονται καί φθάνουν στήν ἀπόλυτη ἀρνησὴ τους στή σύγχρονη μητρόπολη. Ὁ βασικός σκοπός αὐτοῦ τοῦ βιβλίου εἶναι νά καταστήσει ἱκανό τόν ἀναγνώστη νά δεῖ αὐτή τή διαδικασία — τοὺς ἐσωτερικούς συνδέσμους ἀνάμεσα στίς διάφορες περιόδους τῆς ἀστικής ἱστορίας — καί νά συνειδητοποιήσει: ὅτι ὁ οὐρμπανισμός πρέπει νά θεωρηθεῖ σά μιά ἀνάπτυξη πού μᾶς τοποθετεῖ σέ μιά μοναδική θέση, προκειμένου νά ξεπεράσουμε τήν πόλη σάν τέτοια, καί νά δημιουργήσουμε ἕνα νέο τύπο κοινότητας, ἕνα τύπο πού νά συνδυάζει τά καλύτερα χαρακτηριστικά τῆς ἀστικής ζωῆς καί τῆς ζωῆς στήν ὕπαιθρο, μέσα στά πλαίσια μιᾶς ἑναρμονισμένης μελλοντικῆς κοινότητος».

(Ἀπό τόν Πρόλογο)